

Fr 680

ÚJ FOLYAM XXIV. 7-8. SZÁM BUDAPEST 2015. AUGUSZTUS ÁRA 830 FT

Szele

MAGYAR SZEMLE

HETVEN ÉVE HALT MEG BARTÓK BÉLA – KODOLÁNYI GYULA
ÉS JESZENSZKY GÉZA ANTALL JÓZSEFRŐL – CSABA LÁSZLÓ: FÖDE-
RÁLIS EURÓPA, VAGY A NEMZETEK EURÓPÁJA? – RIPPL-
RÓNAI ÉS MAILLOL A MAGYAR NEMZETI GALÉRIÁBAN – BE-
HÓDOLÁS? – S. KIRÁLY BÉLA HOUELLEBECC KÖNYVÉRŐL

Megrendülten tudatjuk, hogy július 15-én elhunyt Csejdy László (1941), Csejdy Virág képszerkesztőnk férje, a Magyar Szemle szellemi körének megbecsült tagja. Szobrászatot tanult, majd francia, történelem és filozófia szakon szerzett diplomát az ELTE-n. Az Akadémiai Kiadónál, majd 1990 és 1994 között brüsszeli követségünkön kultúr- és sajtóattaséként végzett értékes munkát. A ma már annyira ritka reneszánsz emberek egyike távozott el, akinek pezsgő szelleme, szeretettel párosuló nyitottsága, fogékonysága és sokszínű tudása máris hiányzik mindnyájunknak. Igaz barátunk szeretett lénye velünk marad.

Könyveink a szerkesztőségben 40%-os kedvezménnyel kaphatók.

A *Magyar Szemle Könyvek* sorozatában, szeptemberben jelenik meg Martonyi János kötete, amelyet a 2002 és 2010 között publikált tanulmányaiból és előadásai-
ból állított össze a szerző.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN <http://www.magjarszemle.hu>

DÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyigyula@magjarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magjarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magjarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

LAPUNK ELISMERÉSE ÉS E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: **Borbándi Gyula,**

Czakó Gábor, Horkay Hörcher Ferenc,

Kulin Ferenc, Mellár Tamás

Rovatvezető: Gróh Gáspár Olvasószerkesztő: Pápai Luca
Szerkesztő: S. Király Béla, Kodolányi Judit Képszerkesztő: Csejdy Virág
Tördelőszerkesztő: Dombi Viktória Korrektor: Kiss István

ÚJ FOLYAM XXIV. 7–8. SZÁM 2015. augusztus

GRÓH GÁSPÁR	Egy betöltött küldetés – Hetven éve ment el Bartók Béla	3
KODOLÁNYI GYULA	1990. május: Antall József kormányt alakít – A Hungarian Review interjúja (1. rész)	7
JESZENSZKY GÉZA	Az Antall-kormány külpolitikai programjáról (1. rész)	29
CSABA LÁSZLÓ	Föderális Európa, vagy „nemzetek Európája”? – A pénzügyi válság kezelésének rendszerbeli következményeiről	53
NAGY MIHÁLY	Lelőhely nélküli lelet? – Meddig ül még átok a Seuso-kincsen? (2. rész)	77
GYERTYÁNFY PÉTER	Aki vetett minden széllel – Boytha György, a szerzői jog tudósa	104

1944–1945 – Szerkeszti KODOLÁNYI GYULA

HORVÁTH ISTVÁN–BANK BARBARA

Jelentés a buda-déli internálótáborról

– Mindszenty József beszámolója az

Illyés-hagyatékban

128

MŰHELY – SZERKESZTI KODOLÁNYI JUDIT

KATONA GÁBOR	<i>A bátrak igazsága – Kései, de nem megkésett igazságszolgáltatás a kommunista diktatúra bűnösei és áldozatai számára</i>	141
KÖRKÉP		
SZINYEI MERSE ANNA	<i>Rippl-Rónai, a „magyar Nabi” és barátai – A pozitív példa</i>	158
S. KIRÁLY BÉLA	<i>Egy szatirikus meséről, amelynek fele sem tréfa – Gondolatfutamok Houellebecq Behódolása kapcsán</i>	171
FÜZI LÁSZLÓ	<i>„Megemelt ütközések” – Németh László és felesége levelezése 1920–1973</i>	182
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>A soproni Lőver Szent Margit-temploma</i>	189
TÓTH KLÁRA	<i>Saul fia</i>	195
FÁY ZOLTÁN	<i>A magyar médiasztár pápa</i>	198
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Visszatekintés Lámfalussy Sándor életútjára</i>	202
SUMMARIES		211
E SZÁMUNK SZERZŐI		214

Képeink Nagy Mihálynak a Seuso-kincsről írt cikke második részéhez, illetve Szinyei Merse Anna: *Rippl-Rónai és Maillol* című írásához tartoznak. A kincsről készült fotók a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM-Dabasi András és Kardos Judit) felvételei. A Rippl-Maillol képekért köszönettel tartozunk a Nemzeti Galériának (MNG) és Szépművészeti Múzeumnak (SZM). Kubinszky Mihály és Báthory Tibor felvétele a soproni Szent Margit-templomot ábrázolja.

A fedélen Rippl-Rónai József: *Aristide Maillol portréja* (1899, olaj, vászon, 100×75 cm) című alkotása szerepel (Párizs, RMN-Grand Palais (Musée d'Orsay) / Hervé Lewandowski).

EGY BETÖLTÖTT KÜLDETÉS

Hetven éve ment el Bartók Béla

Egy zseni születésének titkai kifürkészhetetlenek. Hogy miként lesz aztán belőle valóban zseni, arról már lehetnek elképzeléseink. Amit Bartók Béla őseiről tudunk, nem magyaráz meg semmit, noha láthatóan derék, sőt kiváló ősök, rokonok előzik meg, veszik körül. A tehetség is korán megmutatkozott – ám a gyermek Bartók élete többször veszélybe került. „Soha mással nem okozott nekem gondot, mint betegségével, gyenge szervezeteivel” – írta később édesanyja. Sajátos módon az orvosok első ötlete rendre az volt, hogy hagyjon fel a zongorázással, egyikük a jogi pályát ajánlotta neki (Bartók viszont úgy gondolta, neki ilyen élet nem kell). Betegeskedéseiben odáig jutott, hogy orvosa közölte édesanyjával a végső ítéletet: nincsen mentség; bárhova viszi a beteget, élete nem menthető meg többé. Egy anya dolga azonban az, hogy vitába szálljon ilyenkor is a halállal. Tudta, hogy a fia kimagasló tehetség, de azt még nem tudhatta, hogy zseni. Azt azonban igen, hogy a szellemi erőforrások a gyógyulásban is mekkora tartalékot jelentenek. És a család anyagi erejéhez hatalmas áldozatot hozva olyan szanatóriumba küldte fiát, ahol az meggyógyulhatott.

Bartókot betegségei vitték a maga varázshegyére. Korosztálya, mai szemmel nézve, még városi környezetben is természetközeli életet élt. De a hegyi szanatóriumok világa, az Alpok csúcsai, a nyugalgyban töltött napok magát az eget hozták közelebb hozzá. Egyszerre kellett átélnie a halál és a kozmosz közelségét, a végeséget és a végtelenséget. Azt is megérezhette, hogy ez a porszemnyi lét is része a világ végtelenségének.

Aki a halál küszöbéről tér vissza, egy másik életre gyógyul fel, mint amit addig élt. Bartók nem szakadt el jelenétől, a mindennapjai nem sokban változtak. De már olyan titkokat hordozott, amiket csak ő ismert, és amiket szavakkal nem lehetett elmondani. Neki azonban megadatott a zene nyelve, azt kellett kiművelnie, hogy megoszthassa másokkal titkait.

Nem egyik napról a másikra történt ez: a mesterségben, művészetben fel kellett nőnie titkos tudásához: erre is szüksége volt, hogy zsenivé érjen.

Életének, művészetének jellemző kettőssége: mint minden igazi művészé. Köztünk, emberek közt élve a mindenség hatalmaival lép kapcsolatba. Megtanulta és megismerte mindazt, amit megtanulhatott és megismerhetett: közben, már a mindenség fiaként, kora gyermeke is maradt.

A 20. század elejének nagy nemzeti felbuzdulásában indul fölgyújtani a magyar zene ősrétegét. Ugyanaz a szenvedély hajtja, mint egykor Kőrösi Csomát: őshazát keres, nem a földi, hanem a szellemi tájakon. Amiért indult, megtalálta. És talált mást is. A magyarsággal együtt élő népek zenei hazáját, és a felismerést, hogy a *népek* hazája több, mint egyetlen nemzeté. Innen csak egy lépés az emberiség közös zenei őshazájának feltételezése. („Mellesleg mondván az a gyanúm, hogy a földkerekség minden népzeneje, ha elegendő népzenei anyag és tanulmány áll majd rendelkezésünkre, alapjában visszavezethető lesz majd néhány ősförmára, őstípusra, ősstílusfajtára” – írta. Akkor, amikor már tudta, hogy a szó klasszikus értelmében vett népzene a modern tömegkultúra nyomása folytán a végét járja. Azt pedig már csak az utókor látja, hogy a tétel bizonyításához olyan formátumú tudósra, tudománya zsenijére lett volna szükség, amilyen Bartók volt...)

A parasztzene gyűjtésének csak az egyik része volt a tudományos szenvedély, a zene iránti elkötelezettség

magá. A kimerítő gyűjtőutaknak megvolt a maguk más-fajta hozadéka is: a falvak világának, a távoli vidékeken megmaradt ősi, természeti életformáknak megismerése. „Tévednek... akik azt hiszik, hogy ezeknek a földből kisarjadzott erőknak a helyszínen való tanulmányozása, köznapi nyelven szólva: a népdalgyűjtés valami rettenően fáradságos, lemondással és áldozattal járó munka volt. Ami engem illet, csak annyit mondhatok, hogy az idő, amit ilyen munkával töltöttem, életem legszebb része; és nem adnám oda semmi másért sem. Legszebb, a szó legnemesebb értelmében, mert egy egységes, de már eltűnedező társadalmi berendezkedés művészi megnyilatkozásának lehettem így a közvetlen szemlélője. (...) Nyugaton talán el sem tudják képzelni, hogy vannak még Európában területek, ahol minden használati tárgy, ruhától kezdve a szerszámokig, házilag készül; ahol nem látni gyárilag készült kaptafalimlomot... Ezek felejthetetlen élmények; fájdalmasan felejthetetlenek, mert tudjuk, hogy a falunak ez az állapota pusztulásra van ítélve. És ha egyszer kipusztult, soha többé föl nem fog támadni, helyét soha valami hasonló nem fogja betölteni. Nagy üresség támad majd utána: félreismert városi kultúra és álkultúra hulladékainak gyűjtőhelye számára.”

Talán hosszú is ez az idézet, hosszú a helyzetelemzés. De félreérthetetlenül benne van a *Cantata profana* üzenete, a természettel azonosulás gondolata. Az, ahogyan Bartók számára a parasztzene több mint csak zene: egy kozmoszra nyitott kultúra sajátos kifejeződése. És ennek megfelelően: Bartók kapcsolata is átfogóbb hozzá, mint *csak* a művésze. Totális metafizikai élmény, egész lényre ide köti. Amerikában, amelynek civilizációja minden elemében e világ tagadása, csak a természet, a csillagos ég kínálhatott Bartóknak valamiféle otthonosságélményt. Ezért jelentett neki többet még egy macska is, mint a kutatásaihoz kínált sokféle lehetőség.

De itt már rá is, ahogy a történelem sodorta falvakra, az elmúlás leselkedett.

Amikor hetven éve meghalt, abba a kozmoszba tért, aminek élménye a halál közelében, még zseniális életműve megteremtése előtt eltöltötte. Élnie kellett, amíg ezt a művet létre nem hozta. Élete így a lélek erejének nagy példázata is. Kodály pontosan látta ezt: „Akaratereje legyőzte a test gyengeségét. Már-már elpusztíthatatlannak hittük, azért ért halálhíre mindenkit annyira váratlanul. Mozart harmincöt éves korára teljesen felőrölte szervezését. Ha tovább él, aligha írt volna valamit. De Bartókban volt még egy évtizedre való munka- és életerő. Halálát csakugyan szerencsétlenségnek tekinthetjük, és fájlahatjuk, hogy titokzatos betegsége, amellyel szemben az orvostudomány ma még tehetetlenül áll, megfosztott bennünket tőle. Nem mondhatta ki az utolsó szót, és más sem mondhatja ki azt helyette. Csodáljuk, hogy küldetését ennyire is betölthette” – búcsúzott barátjától.

Azt hiszem, Kodály a maga fájdalma elől menekült a szabatos mérlegkészítés itt látott tárgyilagosságába. Mégsem gondolom, hogy egészében igazat kellene adnunk neki. Minden mű, befejezetlenségében is, már úgy teljes, úgy kerek, ahogyan ránk marad. Bartóké is, aki még sok értékkel ajándékozhatott volna meg minket, de küldetését nem tölthette volna be teljesebben.

GRÓH GÁSPÁR

1990. MÁJUS: ANTALL JÓZSEF KORMÁNYT ALAKÍT

A Hungarian Review interjúja

1. rész

I.

HUNGARIAN REVIEW: Csaknem napra pontosan az Antall-kormány megalakulásának 25. évfordulóján beszélgetünk. Amint azt említetted már egy írásodban, Antall József 1990. május 22-i programbeszédét te szerkesztetted össze, és az elvi alapvetést jelentő első öt oldalt nagyrészt te fogalmaztad meg. Nyilván többen feltették már neked a kérdést, hogyan kerültél abba a helyzetbe, hogy miniszterelnöki beszédet írsz?

KODOLÁNYI GYULA: A történet két évvel korábban kezdődött, amikor – 1988-ban – mindketten vezetőségi tagjai voltunk az MDF választmányának, és az Ó utcai földszintes barakkban, első székhelyünkön, minden vasárnap délelőtt rendkívül színvonalas és tárgyszerű, zárt körű politikai és programviták folytak. Antall engem a családaink több tagja révén ismert, de most először dolgoztunk együtt rendszeresen. A választmányban sok kiváló ember bukkan fel, sok olyan, aki később miniszterként vagy más fontos pozícióban lett ismert: Szabó Tamás, Horváth Balázs és Jeszenszky Géza, de olyan barátaim is, akik később a tanácsadó testület oszlopai lettek, mint Czakó Gábor író és Ferencz Csaba fizikus-mérnök. Az MDF 1989. tavaszi országos gyűlésére például Antall-lal együtt a választmány hat tagja írta meg a pártprogramot, a mi házunkban.

Amikor 1989 októberében Antall Józsefet a legnagyobb ellenzéki párt, az MDF elnökévé választották, ő

megkért, hogy fokozottabban legyek aktív az MDF ügyeiben, diplomáciai és sajtókapcsolataiban. Ezekben addig is sokat fáradoztam, valamint állandó meghívottja voltam az MDF elnökségi üléseinek, de időm egy részét akkor már két éve elvonta, hogy meglehetősen tevékeny voltam a dunai vízlépcsőrendszer felépítése elleni politikai mozgalomban is. Antallnak attól fogva sok bizalmas megbeszélésén vettem részt, tanácsadóként és tolmácsként is, és gondolkodásmódunk meglehetősen összecsiszolódott. Egyébként pedig akkor már, mint margiális és ellenzéki értelmiségi, jó két évtizede ápoltam kapcsolatokat nyugati diplomatákkal és újságírókkal, tudományos kutatóútjaimon pedig megismerkedtem az angolszász világgal, de általában is a Nyugattal. Azért is tudtunk a miniszterelnökkel összecsiszolódni, mert túl az erős, baráti szimpátián, családi háttérünk hasonló volt – mind a ketten a magyar középosztálynak ahhoz a rétegéhez tartoztunk, amelyik elkötelezetten náciellenes volt, szerepet vállalt az 1945–47-es újjáépítésben és az újjáéledt demokratikus pártokban az 1956-os forradalom idején. Baráti hálózatok kötötték össze ezeket az embereket a kommunizmus évtizedei alatt is.

H. R.: Hogyan rendezi el magában egy művészi erkölcsére kényes, csaknem ezoterikus költő, hogy politikusnak kölcsönzi az írástehetségét? Hogyan tudtál ilyen mértékben ráhangolódni a miniszterelnök gondolkodásmódjára és a történelmi helyzetre?

K. Gy.: A beszédírás érdekes lehetőség, nagy kihívás egy író számára, mint ahogy a diplomáciai pálya is, amennyiben ez elkötelezettségével egybeesik, és rá áldozza idejét és erejét egy ilyen kizsigerelő nem irodalmi tevékenységre. Legfeljebb egy kommunista múltú országban merülhet fel, hogy az ilyesmi nem vállalható, ahol a hatalom oly sok évtizeden át a polgár szemében a rosszat testesítette meg. Ismeretes, hogy hány kiváló an-

gol és amerikai értelmiségi vett részt tollal a náciellenes harcban, de vállalt közszereplést békeidőben is, például diplomataként. A franciák közül ugyancsak.

A politikai beszédírás a közírás egy fajtája, ami az alkotmányos polgári társadalmakban – mint Magyarországon is a II. világháború előtt – az írók egyik legsajátabb műfaja volt. A beszédíráshoz kell drámai érzék is, amennyiben nemcsak gondolatokat fogalmazunk meg, de azokat egy perszonához is igazítjuk, vagyis a miniszterelnök személyes beszédstílusához. Mindenekelőtt azonban az kell, hogy higgyek abban a politikusban, akinek a számára írok, és kölcsönös legyen köztünk a bizalom. Az eddigiekből világos, hogy ez a két feltétel fennállt. Antall 56 éves volt, én 46 esztendő voltam 1988-ban, és úgy éreztem: sok kiváló embert volt szerencsém megismerni itthon és a nagyvilágban, de Antall egyike a legkiválóbbaknak. Úgy gondoltam, egy nemzedékben legfeljebb egy ilyen politikai géniuszt születik, mint ő.

H. R.: Hogyan történt a felkérés, hogy a miniszterelnöki programbeszédet te szerkeszd, illetve részben te írad meg? A programbeszédben mennyi volt az ő munkája?

K. Gy.: Antall-lal korai együttműködésünk során írtunk közös nyilatkozatokat, és egyre inkább részt vettem a politikatervezési folyamatban attól fogva, hogy a megnyert országgyűlési választás után már a győztes párt miniszterelnök-jelöltje lett. Ott voltam Antall megbeszélésein a Fórum vezetőivel, neves külföldi vendégekkel, diplomatákkal és a sajtóval. A szövegek a közös munkából természetesen nőttek ki és részben a Fórum vezetésének gondolatait tükrözték, de bőven voltak bennük olyan gondolatok és megfogalmazások, amelyek Antalltól származtak és neki különösen kedvesek és fontosak voltak. Ennek az együttműködésnek voltak gyümölcsei olyan beszédek, mint amelyet például a Dohány utcai zsinagóga udvarán álló Holokauszt-emlékmű avatásakor

vagy a nagy Széchenyi-évfordulón az államférfi szobránál, szemben az MTA-val mondott el.

Volt tehát egy folyton alakuló gondolkodási folyamat, amelyből a beszédekhez témákat és motívumokat emeltünk be. Például a májusi kormányprogram-beszédbe beleillesztettünk olyan passzusokat is, amelyeket eredetileg az Európa Tanács egy héttel korábbi, budapesti közgyűlésére írtam neki, de ott végül is nem olvasta fel őket. Antall számára egyébként nem volt hálás dolog beszédet írni, mert végletesen szuverén és a helyzetekre igen érzékeny emberként gyakran tette félre a megírt szöveget – ilyenkor sok remek új gondolat jutott az eszébe, de gyakran került időzavarba is. Viszont a sarkalatosan fontos beszédeinket – mint amilyen ez a programbeszéd volt, vagy 1991. októberi beszéde az Észak-atlanti Tanács előtt Brüsszelben, változtatás nélkül olvasta fel. Később természetesen többen mások is írtak neki beszédeket, de azokat is csak nagyon ritkán olvasta fel változtatás nélkül. Átírta a szövegeket, vagy a helyszínen rögtönzött.

H. R.: Hogyan alakult a munkafolyamat?

K. Gy.: A beszédet 1990 májusának a kormányprogram bemutatását megelőző hétvégéjén írtuk meg, Antall ideiglenes, az Országház déli kapuja feletti irodájában, reggeltől késő estig, óriási hőségben. Megnéztem most újra a beszéd dossziéját, amelyből kiolvashatók a fogalmazás stádiumai, és ott találhatók a másoktól kapott ötletek is. Tőle nem találtam semmit, de ő nem is igen szokott ilyenkor írni, legfeljebb egy üres papírlapra írt pár gondolatot nagy, laza betűkkel. Leültünk, és végigbeszéltük a feladatot. Megállapodtunk a szerkezetben és az alapvető gondolatokban, és lejegyeztem néhány fontos, jellegzetes beszédfordulatát. Ott bent írtam a beszédet egy írógépen két napig, ő pedig a másik szobában dolgozott. Az elvi alapvetést jelentő első öt oldalhoz kaptam kész szöveget Kádár Bélától is, a kiszemelt külgazdasági minisztertől,

SEUSO-, VAGY „VADÁSZTÁL” (MNM)

A SEUSO-TÁL KÖZÉPSŐ MEDALIONJA,
AZ AJÁNDÉKOZÁSI VERSEL (MNM)

aki sok nyelven beszélő közgazdász, de egyben tág látókörű, nemzeti elkötelezettségű értelmiségi. Szélgjegyzeteket küldött még O'sváth György, Antall későbbi személyes tanácsadója, aki német állampolgárként az EU magas rangú tisztségviselője volt Brüsszelben. Be-benézett a kész szöveget olvasni Tar Pál, a másik gyermekkori barát, aki egy nagy párizsi bankban volt vezető állásban és az MDF és Antall francia kapcsolatait szervezte, sikeresen.

A külpolitikai programot Jeszenszky Géza barátom, későbbi külügyminiszter írta, szintén velem együttműködve. Ezeknek a javaslatoknak a kiválasztott passzusait átírtam a miniszterelnöki beszéd nyelvezetére, illetve kibővíttem. Amikor egy résszel elkészültem, Antall elolvasta, és megbeszéltük, esetleg módosítottunk, húztunk vagy bővítettünk. Természetesen alapvető követelmény volt, hogy az alkalom jelentőségét ugyanannyira átéljem, mint maga a miniszterelnök, és olyan beszédstílust teremtsék erre az alkalomra, amely emelkedett, de nem patetikus, és amelyben a politikai fogalmak és események egyszerűen, közvetlenül és átélten jelennek meg. Az előzmények, de az egész háromévi ellenzéki tevékenységem után azonban ez nem jelentett nekem nehézséget. Hitttem, hogy az alkalom nagyszerű, és hogy az ország megtalálta az alkalomhoz való miniszterelnökét.

A beszéd nagyobbik hányadát, a konkrét programot már egy másik csapat munkájából emeltük be Antall-lal, válogatva. Ők egy másik színhelyen, velünk párhuzamosan dolgoztak két későbbi miniszterelnöki tanácsadó, Ferencz Csaba és Kiss György pszichológus vezetésével – ez lett a Nemzeti Megújódás Programja, amely összeszerkesztette és megszűrte az MDF szakértői stábjainak anyagait.

H. R.: Tudnál idézni néhány kulcsmondatot, fő gondolatot a miniszterelnök programbeszédéből?

K. Gy.: A bevezető részben részletesebben bontottunk ki egy négy alapelvből álló szerkezetet, amelyet

O'sváth György javaslatára fogadtunk el. Eszerint az Antall-kormány a *szabadság* kormánya akar lenni, a *nép* kormánya, a *gazdasági fordulat* kormánya, és *európai* kormány. Az utóbbi alapértékeiként a demokráciát, a pluralizmust és a nyitottságot emeltük ki. Majd a beszéd az új kormányzás alapvető tulajdonságaiként „a szélsőségek kerülését, a toleranciát, és a higgadt, de eltökélt haladást” jelölte meg. Ezek persze Antall politikusi személyiségének is lényeges vonásai voltak, egyszersmind olyan tradicionális értékek, amelyeket Antall a magyar nemzet morális újjászületésének pilléreiként fogott fel. Továbbá az is olvasható a beszédben, hogy a nemzeti megújulás letéteményese a belsőleg is megújult, „felszabadult alkotó ember” – ez az én kifejezésem volt, amit abban a pillanatban igen fontos gondolatnak tartottam, mert a spirituális arculatát hangsúlyozta annak a békés forradalomnak, amely a megelőző három év alatt lezajlott. Egy másik helyen, szintén az én javaslatomra szól a miniszterelnöki programbeszéd a kettős nyelv felszámolásának fontosságáról – amely oly lényeges eleme volt az elmúlt négy évtized rendszerének, s amely oly idegen volt Antaltól, tőlem, és az egész rendszerváltozás nyelvétől.

H. R.: Mindez nagyon emelkedetten hangzik. De mennyit foglalkozott a miniszterelnöki beszéd a gazdasági és társadalmi átalakulás hatalmas feladataival – és a várható emberi és társadalmi áraival, a sötétebbik oldalával?

K. Gy.: A beszéd nagyon józan és realista volt, valahányszor ilyen részletekkel foglalkozott. Antall nem tett üres ígéreteket, sem akkor, sem máskor – úgy gondolta, hogy a szabadság, a demokrácia és a nemzeti önrendelkezés visszanyerése az, amivel a történelem most megajándékoz bennünket, a többi azonban a tehetségünkön, kitartásunkon és a nemzetközi konstelláción múlik. A beszéd későbbi részében a gazdasági fordulat fontos elemeit hosszan tárgyalja Antall. A bevezető részében pe-

dig annyit jegyez meg, hogy a reform nem pusztán szabályok és szabályzók dolga lesz, hanem elsősorban régi beidegződések és struktúrák felszámolását kívánja meg.

A gazdasági örökség egyben szellemi és erkölcsi örökség is, mondja Antall – és ez a valódi probléma. Ezért helyre kell állítani a nemzetben a hitet és az önbizalmat. E valós gondok és az átalakulás várható emberi ára miatt Antall a szociális piacgazdaságra való fokozatos áttérést választja a magyar útnak, amelynek modelljét a háború utáni német újjáépítéskor alkotta meg Adenauer és Erhard. Vagyis a hatékonyságot és a társadalmi igazságosságot össze kell egyeztetni, amint azt Kádár Béla is hangsúlyozza az egyik passzusban, amelyet a beszédhez írt. Antall beszéde hosszan foglalkozik a magyar népesség szörnyű egészségi állapotával is, amely a kommunista örökség egy másik anomáliája, s amely szintén hozzájárul majd az átalakulás emberi nehézségeihez.

Alig két héttel kormánya beiktatása után, június 10. körül, Antall nagy interjút adott a *Die Welt*nek, miután Moszkvában a Varsói Szerződés esedékes ülésén bejelentette, hogy a Varsói Szerződés idejétmúlt és nem önkéntes tagságon alapuló szervezet, és Magyarország akkor is kilép belőle, egymaga is, ha a többi tag a szervezet reformja mellett dönt. A nemzeti vagyon helyzetére vonatkozóan az interjúban ezt az elhíresült mondatot fogalmazta meg: „A kommunisták eldobták Marxot, és megtartották maguknak a tőkét.”

H. R.: *Tekintettel erre a súlyos hagyatékra is, hogyan minősíti a beszéd a kommunistákat és megreformált pártjukat?*

K. Gy.: Egyfelől a beszéd kemény és ékesszóló ítéletet mond, Antall elegánsan visszafogott modorában, az előző negyven év politikai rendszeréről, és pontosan elemzi annak hagyatékát a nemzet számára. Másrészt azonban azt is mondja, hogy a nemzetgyűlés legyen a rendszerváltozás „műhelye”, amelyben együtt dolgo-

zik a hat parlamenti párt, beleértve a Magyar Szocialista Pártot is. A beiktatási beszédben pedig, amely másnap este hangzik el, a kormány eskütétele után, s amelyben Antall jórészt szabadon beszél, hosszan méltatja Németh Miklós átmeneti, válságkezelő kormányának érdemeit, másfél éves munkáját. Azt mondja, nagy taps közepette, hogy „ők együtt dolgoztak velünk, bár a barikád másik oldalán, azért, hogy valódi demokrácia legyen. Azt akarom, hogy tudják, hogy mi nem csak úgy gondolunk rájuk, mint egy letűnő rendszer utolsó képviselőire, de egy új rendszer előfutárait is üdvözljük bennük.”

Nem kérdés, hogy a Németh-kormány ideje alatt történt privatizáció és a vészesen leapadt devizatartalék súlyos kényszerhelyzetet teremtett az új kormány számára – ugyanakkor a Németh-kormány karakán, patriotá viselkedése néhány nagy politikai ügyben, így a határ 1989. augusztus–szeptemberi megnyitásában, a szovjet atomfegyverek leszerelésében és a munkásőrség 1989. októberi lefegyverzésében történelmi jelentőségű volt. Hozzá kell tenni, hogy Antall mindig hangoztatta, hogy Németh Miklós rendkívül korrekt módon adta át neki a folyó kormányügyek információit.

Antall mindig odafigyelt arra, hogy az új demokrácia első miniszterelnökeként a viselkedés mintáit teremti meg a parlamentben és a kormányzásban – és ez a beszéde azt a nagylelkűséget tükrözi, amelyet ő örökségként a jövőre kívánt hagyni.

II.

H. R.: Már elhangzott néhány ismert név az Antall-csapatból. Tényleg, honnan, hogyan is állíthatott össze Antall József egy elkötelezett, nemzeti és demokratikus kormánycsapatot, amelyik egyben rendelkezik a kellő szakértelemmel is –

40 évnyi keményebb vagy puhább kommunista uralom után, amely alatt politikai pályára jobbra csak opportunisták léptek, és a kommunista politika iskolája egyáltalán nem készített fel a nyugati stílusú politizálásban való helytállásra?

K. Gy.: Másutt is elmondtam már, hogy Antall József saját kisenciklopédiát tartott a fejében, sok ezer magyar értelmiségi és szakember nevével, képzettségével, képességeivel, jellemének elemzésével és családtörténetével. Ebből sok százat személyesen is jól ismert. Életeleme volt a társalgás, és az emberek oly szenvedélyesen érdekelték, mint egy regényíró. És elolvasott minden könyvet és dolgot, amit fontosnak talált ezeknek az embereknek a munkásságában. Mintha e látszólag konszolidált, bár közismerten nem rendszerbarát orvostörténész és múzeumigazgató valójában ezzel a virtuális kataszterrel is készült volna a biztosan elkövetkező időre, amikor a kommunista rendszer összeomlik. S így is volt.

Miközben tehát a választáson a megalázó hatodik helyet szerzett reformkommunisták, akik most Magyar Szocialista Pártnak nevezték magukat, némi malíciával arra számítottak, hogy szedett-vedett lesz az MDF-koalíció kormánycsapata, Antall remek gárdát hozott össze, többnyire ismeretlen vagy másodvonalbelinek tartott emberekből. Ebből is kiderül, hogy még a legjobb minőségű kommunista garnitúrában, a magyarban is, mekkora volt az elit-gőg, mennyire nem ismerték fel az értelmiség legjobbjainak kormányképességét. Reakcióiból kiderült, hogy ők úgy gondolták, ők és saját szakértőik lesznek a legalkalmasabbak még a saját ellenzékük létrehozására is.

Antall azonban éppen annak a sokszázas szakértelmiségnek a legjobbjaira támaszkodott a kormányépítésben, akik a détente-ben és technológiai transzferben érdekelt Kádár-rezsim 1970 körüli nyitása után hosszú időket tölthettek el Nyugaton kutatóként, vendégtanár-

ként, ösztöndíjasként. Ezek többnyire középosztálybeli származásúak voltak, a kommunista rendszertől alapjában idegenkedtek, de a programszerű nyílt ellenzékiiséget általában kevésbé művelték, mint a rendszer baloldali „szamizdatos” kritikusai. A klasszikus baloldaliságot semmilyen alternatívájában nem tartották érvényes politikai doktrínának, hanem egy nemzeti demokratikus közép, illetve a 30-as évek sokarcú reformmozgalmának mentalitását vallották magukénak, a tradíciók korszerű megújítását, a szociális piacgazdaság létrehozását.

Amikor a Magyar Demokrata Fórumba már 1988-ban látványosan sokan léptek be országszerte a helyi értelmiség legjobbjai közül, még mindig csak néhány reformkommunista látta meg az MDF tagságában egy új demokratikus politikai elit derékhadát. Elsősorban a patrióta érzelmű Pozsgay Imre, aki baráti kapcsolatot ápolit a fórum jó néhány vezetőjével, egy esetleges későbbi politikai szövetség reményében is. S a már méltatott, hasonlóan patrióta, pragmatikus közgazdász Németh Miklós, aki 1988–90-ben volt miniszterelnök. Pozsgay jó évtizedig épített, saját szakértői csapatából sokan kerültek be az új MDF politikai elitjébe is.

Velük ellentétben, a reformkommunisták zöme azt hitte, hogy majd az ő közgazdászai és társadalomtudósai állnak a rendszerváltozás élén – míg Pozsgay és Németh, a két integráns, nagy történelmi szerepet betöltött egyéniség, elidegenedett az MSZP-től, és fokozatosan a háttérbe szorult. Sokkal komolyabban vette az MDF potenciálját 1988-tól kezdve a másik nagy ellenzéki párt, a balliberális SZDSZ, amely szintén kormányképesnek tartotta magát – olyannyira, hogy hamarosan akadt néhány vezetőjük, aki a nyugati sajtóban megkezdte az MDF hamis vádakkal való lejáratását.

Antall végül is olyanokat tett meg miniszternek 1990 májusában, mint Kádár Béla, aki sok éven át tanított

Dél-Amerikában, és jól ismerte a gazdasági átmenetek történetét és problémáit. Vagy Bod Péter Akost, Kádár kollégáját a kommunista kormányzat Tervhivatalában, aki az USA-ban is tanított. Mádl Ferenc jogászt, aki az Európai Unió jogának és intézményrendszerének húsz év óta legjobb szakértője volt Magyarországon. A műszaki fejlesztés élére Pungor Ernőt, a Műegyetem egyik kiváló professzorát. Külügyminiszternek Jeszenszky Gézát, egykori történész tanítványát, régi barátomat, aki Antall unokahúgát, Editet vette feleségül. Nagykövetnek Washingtonba (Tar Pál), Párizsba (Szávai János), Brüsszelbe (Granasztói György), Varsóba (Engelmayer Ákos), Prágába (Varga György) és Rómába (Szörényi László) olyanokat delegált Antall, akik szintén évekig dolgoztak ott korábban és nagy társadalmi kapcsolatrendszert hoztak létre. Ankarai nagykövetünk például egyik legkiválóbb turkológusunk, Vásáry István lett, aki egyszersmind egy régi kiscsajda politikusi családból származott.

Antall ugyanakkor pontosan tudta egy jól képzett Civil Service fontosságát is. Ezért a helyettes államtitkári rangtól lefelé megtartott, illetve kinevezett olyan, a Kádár-korszak utolsó évtizedében feltűnt kiváló fiatal közhivatalnokokat is, akik hűséget esküdtek az új kormánynak – és nagy részük be is váltotta a beléjük vetett szakmai és politikai reményeket. Antall hitt a változás emberi képességében, és úgy gondolta, a bizalommal az új demokratikus rendszer páratlan újrakezdési esélyt kínálhat fel a tehetséges funkcionáriusoknak. Az új állam szakszerű működésének folytonosságát Antall egy korszerű közszolgálati törvény megalkotásával is erősíteni kívánta.

III.

H. R.: A kormány tagjainak személyi kiválósága és hatékony munkája ellenére világosan látszott, hogy az új parlamenti ellenzék egy része, a parlamenten kívüli retrográd erők pedig különösen, komolyan hitték, hogy az Antall-kormány rövid életű lesz. Egyesek mindent meg is tettek ennek elősegítésére – gondoljunk csak az 1990. októberi úgynevezett taxisblokádra, amelynek közvetlen szervezői közt a későbbi parlamenti vizsgálóbizottsági jelentés szerint mintegy 50 frissen elbocsátott állambiztonsági alkalmazott volt.

K. Gy.: Lehet, hogy a taxisblokádot, illetve az általa meghirdetett általános sztrájkot joggal nevezhetjük puccskísérletnek. De legalábbis a demokratikusan megválasztott kormány megdöntésére parlamenten kívüli eszközöket felhasználó, vagyis alkotmányellenes akciónak, amelynek valódi mozgatói feltehetően a háttérben maradtak. Az ötnapos blokádot végül is a kormánypárti tömeg szimpátiatüntetése söpörte el, és a miniszterek erélyes, de nyugodt magatartása a „sztrájk” szervezőivel való tárgyalásokban. Az Antall-kormányt hasonló fenyegetés többé nem érte, és a parlamenten belül nem lehetett megdönteni. Még úgy sem, hogy a koalíciós pártokba beépített volt kommunista ügynökök hosszan kíséreltek frakcióik, illetve a kormánykoalíció szétverésével. Végül is a rendszerváltó közép-európai térségben egyedül Magyarország volt az, amelynek első demokratikus kormánya kitöltötte négyéves mandátumát 1994 nyaráig: Antall halála után, 1993 decemberében ismét az MDF nevezett ki miniszterelnököt, Boross Péter volt belügyminisztert, aki alig változtatott személyi és politikai kérdésekben. Az Antall–Boross kormányok ráadásul koncepciózusan kormányoztak, jelentős programjaik nagy részét végre tudták hajtani, és a jogállamiság és piacgazdaság teljes szerkezetét megalkották négy év alatt. Nagy átalakításokat

végeztek az oktatás és a kultúra rendszereiben is. Nem utolsósorban nagy önállóságot biztosító önkormányzati törvényt alkottak meg már 1990-ben, és általában helyreállították a civil társadalom működésének kereteit.

H. R.: Mindezek háttérében azonban ott marad a kérdés: valójában hogyan gondolkodott az MSZP agytrösztje a rendszerváltozásról, milyen része volt a változásokban, és hol látta ezekben a maga helyét.

K. Gy.: Ennek szemléltetésére hadd említsek egy példát. John O'Sullivan barátom a 80-as években Margaret Thatcher miniszterelnök tanácsadója és beszédírója volt – később a nevezetes amerikai hetilap, a *National Review* főszerkesztője, s most tehetségével és tapasztalatával a *Hungarian Review*-t segíti. Nemrég mesélte el, hogy 1986-ban Londonban találkozott egy magyar kommunista vezetővel, aki bizalmas beszélgetésben a következőket mondta neki. A Magyar Szocialista Munkáspárt (értsd a kommunisták) most szociáldemokrata párttá fog alakulni. Bevezeti a piacgazdaságot, és megteszi az alkotmányos előkészületeket egy többpárti demokrácia felé vezető úton. Az első szabad választást a párt el fogja veszíteni. De az első szabadon választott kormány nem fog tudni megbirkózni a súlyos adósságteherrel és az átállás nehézségeivel, és megbukik. Akkor pedig visszajönnek kormányozni ők, a szociáldemokratává lett reformkommunisták.

Felületesen nézve a dolgokat, valóban minden a fent vázolt terv szerint történt Magyarországon 1987 és 1994 között. Ráadásul a reformkommunisták úgy jöttek vissza, hogy 1988-tól kezdve családjuk és barátaik, vagyis a nőmenklatúra lett a nemzeti vagyon privatizálásának legfőbb haszonélvezője, s az ő osztályuk adja ma is a multinacionális világcégek magyarországi vezetőinek többségét.

Azt mondhatnánk, hogy ez az 1986-os stratégia a magyar rendszerváltozás egyik nevezetes narratívája, amelynek megvalósulását nemcsak megalkotói hitték el, hanem

igen sokan a csalódottak, a rendszerváltozás vesztesei közül is. Azonban minden történelmi eseménynek több története, több narratívája van, s ezek hol párhuzamosan futnak, hol keresztezik egymást, hol ellentétes irányúak.

Van egy másik narratíva: a miénk, azé a nagy szavazótáboré, amelyik a rendszerváltozás első kormányát megválasztotta, majd pedig 1998-ban újra a középjobbot juttatta kormányzáshoz. Harmadszor és negyedszer pedig 2010-ben és 2014-ben sosem látott fölényrel a Fidesz-KDNP koalíciót. Ez a sorozat önmagában is azt bizonyítja, hogy Antall és a magyar parlament vezetésével egy új, korszerű politikai közép jött létre 1990 és 1994 között, amelynek igen erősek a gyökerei a magyar mentalitásban és tradícióban.

A rendszerváltozásban tehát nem pusztán piacgazdaság és többpártrendszer jött létre, mégpedig reformkommunista vezénylettel. Ellenkezőleg: az MDF és szövetségesei, de a többi ellenzéki párt politikusai is mind tudták, hogy a rendszerváltozás valódi hajtóereje nem az MSZMP reformszándéka volt, hanem az a szellem, amely modern történelmünk legfényesebb megújulásaiban lépett színre az 1848-as és 1956-os forradalmakban, 1945-46 új demokratikus kezdetében és újjáépítési lázában. Ezt a szellemet a szovjet rendszer összeomlásába vetett biztos hit támasztotta újra fel, a lengyel Szolidaritás felléptével: az a tudat, hogy tér nyílhat ismét arra, hogy megalkossuk saját nemzeti politikánkat.

Azzal nem számoltak a pragmatikus stratégiák, hogy a rendszerváltozás szerencsésen elhúzódó folyamata alatt, 1987 és 1990 között, de azután is, micsoda kreatív energiák fognak felszabadulni, és hány politikai tehetség bukkan fel a pártállam ellenzékének soraiban.

A társadalom életében tényleg fontosak a tulajdonviszonyok és a pártstruktúra. De csak a marxizmuson nevelkedett politikusok hihetik, hogy ez a teljes kép. Igazi marxista gondolat, hogy a vagyon, a hatalom és a tőke határoz

meg mindent, amelyet a kommunizmus utódországaiban ma is sokan hisznek. Nincsen ennél szimplább politikai doktrína – előnye az, hogy nem kell hozzá gondolkodni. Az említett reformkommunista narratíva másik gyenge eleme a megszállottan racionalista politikai tervezők mindenkori hibája, az egydimenziós gondolkodás volt. Megint kiderült, hogy nem árt ismerni a történelmet és a társadalom működését: tudni, hogy a politika az élet része, s közege olyan bonyolult, mint maga az élet, az ember. A politika erői nem lineárisak és nem racionálisak a sző szűken vett értelmében. A valóságban mindig több látns erő működik, s ezek dinamikája, ütközéseik eredője beláthatatlan. Ezen a tényen buknak meg vagy fordulnak ellentétükbe újra meg újra a szuper-stratégák, a PR-guruk és az összeesküvés-elméletek hívóinek számításai. A valóság-nak szintjei vannak, működik szabad akarat, és adódnak váratlan fordulatok, krízisek és perspektívák.

Bátran mondhatjuk, 1988 és 1990 között Magyarországon az önfelszabadítás erői által vezérelt, békés forradalom zajlott le, és 1994-re ez tagadhatatlanná lett.

IV.

H. R.: Antall József személyiségét szinte mindenki karizmatikusnak tartotta. Te bensőséges közelségben dolgoztál vele 1988 közepétől több mint öt évig. Hogyan jellemeznéd őt?

K. Gy.: A legmagasabb pozícióba emelkedni, különösképpen egy rendkívüli történelmi helyzetben, ismeretlenségből előbukkanva, csak valódi vezetői képességekkel lehet. Ezekről meg kell győződnöd a környezetet, s aztán a pártodat, és a választók egyre táguló körét. Antall igen vonzó, a környezetéből intelligenciájával kiemelkedő, szellemes és bátor ember volt. Számtalanszor voltam tanúja annak, ahogyan félórás, egyórás beszélge-

tésben tökéletesen megnyert magának igen komoly és fontos embereket, de oda tudott figyelni a névtelenekre és az egyszerű emberekre is. Kíváncsi volt, jó hallgató – mint ahogy lebilincselő beszélő is.

Egy jellegzetes történet. 1990 januárjában Budapestre látogatott Francois Mitterrand francia elnök, és sok hivatalos politikusi véleményt hallgatott meg a rendszer-változásról. Mielőtt a repülőtérre visszaindult, a francia nagyköveti rezidencián, a kandallónál egy informális találkozót bonyolított le. Antall Józseffel beszélgetett egy órát, Szávai János és Granasztói György társaságában. Amikor Párizsban leszállt a repülőről, az őt fogadó Joxe hadügyminiszter kérdésére így kezdte: „találkoztam Antall Józseffel, Magyarország jövőendő miniszterelnökével”. A történetet Joxe-től magától is hallottam később Párizsban. Ennyit a személyes tényező jelentőségéről a politikában. E történetben is visszaigazolódik az én személyes Antall-élményem, hiszen gyengeségeivel együtt Mitterrand a világpolitika egyik nagy tekintélye volt.

A nagypolitika szereplői közül különösen kedvelte és becsülte Antallt az idősebb Bush, Jelcin, Margaret Thatcher, Helmut Kohl, Jacques Chirac, Nicholas Sarkozy, Manfred Wörner, Ruud Lubbers, Lech Walesa, Krzysztof Skubiszewski, Hana Suchocka, de odafigyelt a szavára Václav Havel, Alois Mock, Zbigniew Brzezinski és Henry Kissinger is, hogy csak néhányat említsek.

Szűkebb és tágabb köreiben egyaránt hasonló tekintélyt és szeretetet élvezett Antall, tehát nem kivételekről és személyes elfogultságokról beszélek. Láttam erős és gyenge vezetőket, akik nem voltak különösebben népszerűek – ő igen. De tudott nemet mondani, tudott kemény lenni, és voltak elszánt ellenségei. Utóbbiakra azt mondta, igazolják cselekedetei és gondolatai helyességét.

H. R.: Milyen tulajdonságokat emelnél ki ebből a személyiségből – amelyek a politikacsínálásban is megmutatkoztak, érvényesültek?

K. Gy.: Tulajdonságai közül kiemelném a nagy átlátóképességet, az empátiát, a rendkívüli megoldásokat felkínáló képzelőtehetséget és a humort is, beleértve az öniróniát. Volt hajlama a szarkazmusra, s ennek sok örökérvényű aforizmát köszönhetünk.

Történeti ismeretei nagy gyakorlati előnyt jelentettek számára a problémák megoldásában. Noha ellenfelei, elsősorban az ellenzéki sajtó igyekezett őt savanyú történetnek titulálni, a történelem az ő kezében igen pragmatikus eszköz volt – s nem hiszem, hogy egy viharos történetű közép-európai ország miniszterelnöke megengedhetné magának, hogy a történelmet ne ismerje. Lehet anélkül politikus, de államférfi nem – márpedig Antall államférfi volt. Ismerte a magyar hagyomány és mentalitás évszázadait, de jól ismerte Európa történelmét és a nyugati gondolkodást is, vagy akár Izrael történetét vagy az iszlám világ arcait. Belső törekvés volt benne az enciklopédikus tudás megszerzésére a történelemtől és a kultúrákról.

Politikus édesapja személyében valódi mesterrel ajándékozta meg őt a sors, és mivel nagy lakásuk Budapest szívében, a Kárpátia vendéglő felett, a demokratikus politikacsinálás egyik informális középpontja volt 1945–47-ben és 1956-ban is, személyesen ismerte a kor nagy politikusait, elsősorban a Kisgazdapárt vezetőit – Varga Béla parlamenti elnököt, Kovács Béla pártfőtitkárt, vagy a diplomata Szent-Iványi Domokost, a Magyar Ellenállási Mozgalom (1943–1945) vezetőjét, aki mindenkinél jobban ismerte az Egyesült Államokat. Tizenkét éves volt Antall 1944-ben, amikor édesapja már bevonta őt a zsidók, lengyelek és más, a nácik által üldözött emberek mentésébe.

Később, a kommunista rendszer évtizedei alatt – ez szinte valószínűtlennek hathat ma, amikor mindenki a pillanatnak él – Antall tudatosan képzi magát tovább a politika tudományában, és elolvas minden fontos könyvet – például sok nagy politikus memoárjait. Amikor a

saját kormánya ellenzékének legvehemensebb pártja, a Fidesz meghívja őt politikai akadémiájára 1991-ben, hogy előadást tartson, ő Korniss Gyulának, a két háború közti neves filozófusnak klasszikus, *Az államférfi* című könyvéből emeli ki azokat a tulajdonságokat, amelyeket a sikerhez el kell sajátítania a fiatal politikusnak a pszichikai és szellemi felkészülés útján.

H. R.: Mennyire ismerte Antall József a Nyugatot a kommunizmus évei alatt?

K. Gy.: Mint a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Múzeum igazgatóját, Antall Józsefet a felnyíló Kádár-rendszer az 70-es évektől engedte Nyugatra utazni konferenciákra és tanulmányutakra. Így ismerkedik meg például Rita Süßmuth-tal, a német parlament későbbi elnökével. Ezek az utazások, és az intenzív érintkezés emigráns barátaival, Tar Pállal és O'sváth Györggyel, frissen tartják ismereteit a Nyugatról, a világpolitikáról, és gazdagítják informális kapcsolatrendszerét. 1988 folyamán aztán megismerkedik az osztrák ÖVP vezetőivel, 1989 júniusában Brüsszelben pedig Habsburg Ottóval, Leo Tindemanssal és Egon Klepsch-sel. Októberben Münchenben, a CSU kongresszusán pedig Kohl kancellárral. Az első pillanattól rá tud hangoztatni az ő hullámhosszukra: mert természetesen beszélt az ő politikai nyelvüket, Európa nyelvét, amelyet a megújulni próbáló kommunisták sosem tudtak meggyőzően használni. A nyelv fontosságáról még ennyit: ha elolvassa valaki a miniszterelnöki programbeszéd elvi részét, azt az első öt oldalt, láthatja, hogy egyetlen olyan kifejezés sincsen benne, amely egy kommunista politikus beszédében előfordulhatott volna. Erre tudatosan is törekedtem, bár nem beszélünk róla Antall-lal, mert egész munkásságomban nem írtam le olyan fordulatot, és ő ezt tudta. Természetes volt ez a nyelvezet számunkra, miközben programszerű is. Mondhatom tehát, hogy a politikai nyelv függetlenségi Nyilatkozata volt ez a miniszterelnöki beszéd.

H. R.: *Van-e metaforád vagy képed, amely össze tudja foglalni Antall politikusi egyéniségét? Például milyen tárgyaló volt?*

K. Gy.: Többször írtam már Antall József személyiségéről, más-más irányból közelítve őt meg. Most talán azt emelném ki, hogy a politikai csatákban és éles diplomáciai tárgyalásokban ő olyan volt, mint a vívó. Tudott csendben figyelni, és a kellő pillanatban villámgyorsan támadni, majd visszahúzódni. Általában azonban a tárgyalópartnerek rokonszenvének megnyerésére törekedett, s ehhez mindig intellektuálisan és lélektanilag is felkészült a tárgyalásaira. Sok éles konfliktust tudott így megoldani, amelyről tanúskodnak azok a kézzel írott jegyzeteim, illetve a jegyzőkönyvek, amelyeket egyes hivatalos „négyszemközti” tárgyalásain készítettem.

Úgy jellemezném, hogy Antall konfuciánus egyéniség volt. A mérték, az arányok és a formák fontosságának rendkívüli mértékben tudatában volt, és az érintkezésben az emberi méltóság tisztelete vezette. De tudott kívánni is, hagyni, hogy a folyamatok járják a saját útjukat, mutassák meg természetüket, mielőtt beléjük avatkozott. Az élet apró örömeit pedig latinos-déliés módon tudta becsülni és szeretni, bár ebben miniszterelnöksége alatt kevés része volt, még kedvenc sportjaira, a lovaglásra és az úszásra sem jutott ideje.

H. R.: *Némileg előre is vetítve a későbbieket, hadd kérdezzem meg, hogyan érintett meg Antall hosszú harca a betegséggel?*

K. Gy.: Úgy gondolom, Antallban a sorsválasztás érlelte még inkább eggyé kiváló vezetői adottságait: kezdettől fogva tudta, hogy vállalt küldetésébe belehalhat, és ezt a végzetet elfogadta. Ez rendkívüli erőket mozgósított benne – három éven át kormányzott a felgyógyulás és a visszaesés, a rákbetegség hol jobb, hol rosszabb fázisain át, és akkor sem csökkentette munkaterhét, amikor kemoterápiás kezelések sorozatán esett át. Én nemigen

voltam tanúja ehhez fogható, legmagasabb szintű emberi helytállásnak. Előfordult nemegyszer, hogy félhomályban ültünk nagy parlamenti dolgozószobájában péntek délutáni, estébe futó beszélgetéseink alatt, annyira bántotta a szemét ilyenkor a lámpafény. Hogy több mint félmillióan zárandokoltak el a ravatalához a Parlamentben 1993 decemberében, azt bizonyítja, hogy az egyszerű emberekben él az együttérzés és a méltányosság szelleme. Azt, hogy a hamis pátoszt kerülő, szinte rejtett nagy emberi helytállásnak van kisugárzása.

H. R.: Saját életutadon mi volt a szerepe és jelentősége ennek a barátságának és közös munkának Antall Józseffel?

K. Gy.: Mindezek után nem lehet meglepő, ha azt mondom, hogy nekem mint írónak és költőnek is, egy új korszak kezdetét jelentette a vele való baráti munkakapcsolat. Ekkor érett meg bennem az a hosszú változás, amely a 70-es évek modernizmusának végletes formáitól elidegenített, és – megtartva vonzalmamat az inspiráló nyitott formák iránt – felértékelte bennem a tradíció folytatható elemeit: hogy mást ne mondjak, 1995-ben szonettek kezdtem írni. Ekkoriban érett meg bennem a felismerés, hogy a szabadosság és a szabadság nemhogy nem azonosak, de még ellentétben is állhatnak egymással. Azt hiszem, ekkoriban alakult ki bennem az, amit organikus konzervativizmusnak lehet nevezni – az élet megannyi változatának és hagyományának tisztelete, a megőrzés és megújulás együttes törekvése.

Kívülmaradásom, külön világba vonulásom, amely a Kádár-rendszerrel való szembenállásom egyik sarkalatos pontja volt, már az ellenzéki évtizedekben egyre inkább átszíneződött az értelmes közösségi cselekvés keresésével. Közben amerikanistaként a modernség és a demokrácia változatait és mai problémáit is egyre közelebről és egyre mélyebben értettem meg. Megerősödött bennem apai és anyai felmenőim hagyományának tudata – ők már az

1830-as évektől kezdve lelkészeket, ügyvédeket, orvosokat, tudósokat, katonákat, mérnököket, mezőgazdászokat, művészeket adtak az országnak, és részt vettek a közéletben. Most mindez egy csapásra összeért bennem, Antall József és az egyre növekvő személyes felelősség hatására. Most éltem át igazán, mint jelent az, hogy a dolgoknak van tétjük, sőt lehet életre-halálra szóló tétjük is. Hiszen 1990-ben még – bármit állítanak is a távlat birtokában ma okos történészek – nem volt egyértelműen világos, mi lesz a rendszerváltozási kísérlet kimenetele, milyen lesz az út. És bizony akadt sok meleg pillanat.*¹

(folytatjuk)

* A szövegben említett négy beszéd teljes szövege megtalálható Antall József: *Modell és valóság*, II., Athenaeum, é.n., Budapest, 42–86. A holokauszt-emlékbeszéd helyes dátuma június 8. (K.Gy.)

AZ ANTALL-KORMÁNY KÜLPOLITIKAI PROGRAMJÁRÓL

1. rész

Kísértő dilemmák

Antall József kormányában végzettségét és addigi munkakörét tekintve mind a miniszterelnök, mind a külügy- és a honvédelmi miniszter történész volt, de a kormány és a kormánypárti képviselők zöme ugyancsak jól ismerte a magyar történelmet. A negyvenhárom év után újra független Magyarország külpolitikájáért olyan „új” politikusok vállalták a felelősséget, akikben erős volt a szándék, hogy a történelmi balsorsból és az elkövetett hibákból tanulva jobb politikai és gazdasági feltételeket és nagyobb tekintélyt biztosítsanak Magyarországnak, ezzel is támogatva a határainkon kívülre került magyar közösségeket.

Az 1989-90-es rendszerváltozással a magyar történelmet szinte végigkísérő balsors megenyhülni látszott, de ahhoz, hogy az új világtörténelmi korszak kínálta lehetőségekkel a nemzet élni tudjon, el kellett kerülni a balítéletek csapdáját, meg kellett próbálni megoldást találni a magyar külpolitika tartós, feloldhatatlannak látszó dilemmáira. Hogyan néztek ki ezek a problémák az 1990-es évek elején, a politikai rendszerváltozás beteljesülésekor?

A magyar nemzet függetlenségét ötszáz éve fenyegető, majd tartósan megszüntető környékbeli nagyhatalmak közül egy maradt veszélyes, s annak hadserege még megszállva tartotta az országot, de a Németh-kormány a rendszerváltozás fontos részét alkotó külpolitikai lépései között egy „hattyúdal”-al 1990. február 20-án aláírta az egyezményt a Szovjetunióval a hazánkban „ideiglenesen

állomásozó” szovjet csapatok kivonásáról. A csapatok azonban még itt voltak, és távozásukat anyagi feltételekhez kötötték: a hátrahagyott értékekre (épületek, katonai létesítmények) hivatkozva a megszállók képtelen nagyságú követelésekkel álltak elő. Továbbra is tagja voltunk a reánk kényszerített Varsói Szerződésnek és a gazdaságunkat egyoldalú, hátrányos függésben tartó KGST-nek. Az előnytelen szövetség megszüntetéséhez és külkereskedelmünk egyensúlyához is szükséges volt a szovjet vezetés beleegyezése, jóindulata. Ugyanakkor a teljes belpolitikai fordulatot hitelessé tevő szabad választásokkal, a tulajdonviszonyok rendezésével (az államosítások kárvallottjainak nyújtott jóvátétellel – visszaszolgáltatással vagy kárpótlással), valamint a külső államadósság vállalásával meg kellett erősíteni a nyugati demokráciák készségét politikai és gazdasági céljaink támogatására, amely nélkül bekövetkezett volna az államcsőd. Azt sem lehetett tudni, tartósnak bizonyul-e a fordulat Magyarország nemzetközi, lényegében nyugati megítélésében, azaz erősebbnek bizonyul-e 1956 jelentősége és az 1989-es világtörténelmi fordulatban vitt magyar szerep a két világháború erősen negatív emlékénel és a sokfelé létező magyarellenes előítéleteknél. Más megfogalmazásban: a Nyugat viszonzni fogja-e végre a magyar részről iránta tanúsított ezeréves vonzalmat, és tettekre váltja-e a szavakban akkoriban oly bőségesen kifejezett elismerést? Az is kérdés volt, hogy van-e megoldás a főként 1919 után jelentkező nyersanyag- és piachiánysra, anélkül, hogy Magyarország ismét német vagy orosz érdekszférába, függésbe kerüljön. Témánk szempontjából pedig a legfontosabb kérdés az volt, hogy lehetséges lesz-e az őszinte és tartós kiengesztelődés és szoros együttműködés azokkal a szomszédokkal, akiket 1919 óta a „magyar reváns” kísértete nyugtalanított, s ellenszerként a hozzájuk csatolt magyar kisebbségeket szisztematikusan elnyomó, erő-

szakkal asszimiláló politikát, egyfajta csöndes (időnként nyílt) „etnikai tisztogatást” folytattak?

Ez utóbbira, szomszédsági kapcsolatainkra – Szarka László találó kifejezése szerint – az „elmaradt kiegyezések” voltak jellemzők, hol az egyik, hol a másik fél hibájából. 1848, 1868, 1918 és 1945 után 1990-ben ismét esélyt kínált a történelem a magyarok és a velük szomszédos népek viszonyának méltányos rendezésére, ami korábban Teleki Lászlónak, Kossuthnak, Eötvösnek, Jászinak és Bibónak – tisztességes és nagyvonalú ajánlataik ellenére – nem sikerült. Az európai kommunista dominók eldőlésének legdrámaibb pillanataiban a Magyar Demokrata Fórum és a román emigráció nyilatkozatához csatlakozók, vagy az MDF Karácsonyi Kialtványának szerzői és támogatói őszintén hitték, hogy a közös szenvedések tanulságaként ez most megvalósítható. „Az elmúlt évszázadokban nem volt rá példa, hogy Kelet-Közép-Európa népei valamenynyien együtt, azonos oldalon álltak volna. A történelem alighanem csak egyszer kínál ilyen nagy alkalmat: most!”¹

Ma sokak szemében illúziónak tűnhetnek az 1989. karácsonyi reményeink. De a világtörténelmet alakító változások nemcsak a romániai csoda hangulatából fakadtak. Előttünk volt a nyugat-európai példa, a német-francia megbékélés és tartósnak bizonyuló szövetség esete. Tudtuk, hogy Skandináviában egykor dán, majd svéd fennhatóság volt a norvégok fölött, hogy Finnországban svéd uralom előzte meg az orosz, hogy Izland csak a II. világháború alatt tudott elszakadni Dániától, de ma erős barátság fűzi össze Skandinávia népeit. Persze tudtuk, hogy „a boldog Észak”-on a közös származás és még inkább az elnyomott kisebbségek hiánya nagyban megkönnyítette az őszinte barátság létrejöttét. Sajnos azonban ahogy a trianoni döntés Erisz almája volt, a magyar kisebbségekkel szemben követett politika a megbékélés Achilles-sarkának bizonyult.

Belpolitikai adottságok

Még a rendszerváltozás kezdetének lázas, izgalmas hónapjaiban, az MDF hőskorában, a „daliás idők”-ben sem számítottam a külügyminiszteri tisztség elnyerésére, hiányzott belőlem a nyilvános szereplés kedvelése és az ehhez szükséges alkat meg rutin. Történészként, a magyar külpolitika múltját ismerve, a kudarcok okain merengve tisztában voltam a feladat nehézségeivel is. A posztot részben azért vállaltam el, mert az MDF-ben kevesen rendelkeztek nemzetközi tapasztalatokkal és kapcsolatokkal, továbbá a korunkban a nemzetközi érintkezésben elsődleges angol nyelvet az MDF szóba jöhető más politikusai nem, vagy nem elég jól beszélték.² Tudtam, hogy a miniszterelnöknek a külpolitikában olyan személyre van szüksége, aki jól ismeri és maradéktalanul osztja céljait és gondolatait. Teljes mértékben bírtam Antall bizalmát. Ez nem a volt tanítványnak vagy hozzá igen közel álló unokahúga férjének szólt, hanem a legújabb kori történelem és a nemzetközi kapcsolatok tanárának, az angolul beszélő országok jó ismerőjének, nem utolsósorban pedig a Kárpát-medencét bejáró, a határon túli magyarok ügye iránt elkötelezett, az ott feltűnő politikusokkal több esetben régóta baráti kapcsolatban álló jogvédőnek.

A feladathoz önbizalmat adott, hogy Magyarország presztízse, nemzetközi tekintélye még sosem állt olyan magasan, mint 1989 végén, a külföld részéről ekkoriban csak rokonszenvet és jóindulatot tapasztaltam, és ez a kisebbségi jogok támogatása tekintetében is megmutatkozott. Noha a választások előtt itthon felerősödtek a politikai viták, de külpolitikai kérdésekben – a programok terén – szinte nem is voltak különbségek. Az ellenzék vezető ereje, az SZDSZ programjában szerepelt a részletesen kidolgozott kulturális autonómia (többek között kötelező két- vagy többnyelvűség a helyi közigazgatás-

ban és a feliratokban, mindenütt, ahol a kisebbség aránya meghaladja a 10 százalékot!), nagyobb létszám esetén pedig a területi autonómia.³ E párt, illetve szimpatizánsai a 70-es évek végétől határozottan kiálltak a kettős elnyomás alatt élő magyar kisebbségek és azok nyíltan ellenzéki személyiségei mellett, miközben a lengyel és cseh ellenzéki mozgalmakkal kezdettől fogva kapcsolatban álltak.⁴ A „reformkommunisták”-ból alakult utódpart külpolitikusai, elsősorban Tabajdi Csaba és Szokai Imre, ugyancsak ismertek voltak a magyar kisebbségek ügyének felvállalásáról. Tabajdi 1990 tavaszán még a népszavazás útján történő határváltozás lehetőségét is fölvetette.⁵ A még miniszterhelyettesként általa Dobogókőn tartott európai szakértői tanácskozáson (1990. április 19–20.) bízott abban, hogy a nemzetközi szervezetek, elsősorban az EBEÉ, elfogadják egy kötelező érvényű nemzetközi kisebbségvédelmi konvenciót, és hogy a nemzeti kisebbségek autonómiája meg fog valósulni. Emellett „kemény” kötelezettségekkel járó kétoldalú egyezményekkel kívánta garantálni a magyar és más kisebbségek jogait.⁶ Az MSZP-nek a korábbi verbális, deklarált „testvériség”-ből nem volt nehéz levezetnie a szomszéd népekkel folytatandó szoros együttműködés programját. Az ugyancsak ellenzéki Fidesz megalakulásától fogva a magyar kisebbségek szószólója volt, 1987-ben Lakiteleken ott volt Áder János és Németh Zsolt, utóbbi az 1988. őszi, a szomszédságpolitikában programadó célú szárszói találkozón is, neki a kisebbségi kérdés volt a fő szakterülete. Mint láttuk, a párt 1989. októberi programjának kisebbségvédelmi része igen közel állt az MDF felfogásához.

A választások után összeülő Országgyűlés egyik első lépése volt Tamás Gáspár Miklós – az erdélyi születésű, ellenzéki tevékenységéről ismert SZDSZ-es képviselő – által előterjesztett határozat („A szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbségek helyeze-

téről”) elfogadása május 15-én. Figyelemre méltó, hogy a magyar Országgyűlés már ebben a reményekkel teli időszakban is aggasztónak ítélte a magyar kisebbségek helyzetét: „a nemzeti kisebbségekkel szembeni tolerancia hiánya, jogos igényeik elutasítása súlyosan veszélyezteti az egész térség demokratizálódási folyamatait és a jószomszédi kapcsolatok új alapokon történő kiépítését”. Orvoslásul kétoldalú tárgyalásokat javasolt a szomszédos országok kormányaival a nemzeti kisebbségek jogait biztosító szerződések kidolgozása céljából. „Alapvető fontosságú a nemzeti kisebbségek identitásának védelme és fejlesztése, a térségben élő nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogainak törvényes biztosítása, a közéletben és saját ügyeik eldöntésében való részvételük, önszerveződésük és önkormányzatuk keretei – így kulturális autonómiájuk – törvényes garantálása, a nemzetiségi igények kielégítése az anyanyelv használata, az oktatás, a kulturális élet, a vallásgyakorlás és a tájékoztatás terén. [...] A Magyar Köztársaság Országgyűlése kifejezi azt a meggyőződését, hogy az említett célok megvalósítása hozzájárul az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok regionális és egyetemes érvényesüléséhez, a Magyar Köztársaság és valamennyi szomszédja közötti jó viszony megteremtéséhez, a kelet-közép-európai térség békés együttműködésen alapuló demokratikus fejlődéséhez, az európai biztonság és stabilitás erősítéséhez.”⁷ A határozat zárószavazásakor az előterjesztő lényegében ugyanazokat a célokat fogalmazta meg, mint amelyekért a későbbiekben a kormány dolgozott: „Aggodalmunkat mérsékelt és józan formában kifejezi ez a határozati javaslat, ugyanakkor elébe megyünk olyan igényeknek és aggályoknak, amelyek a szomszéd országokban okkal vagy oktanul Magyarországgal szemben megfogalmazódnak. [...] Ugyanakkor természetesen jótányt sem engedhetünk azokból a jogokból, amelyeknek a megadását

a határainkon túli magyarság részére a magyar közvélemény elvárja [...] Mi szeretnénk – lehetőleg hosszú időre előrenézve – egy igazi, komoly történelmi ajánlatot nyújtani szomszédainknak és mi kinyújtva fogjuk tartani – reméljük – a kezünket akkor is, ha egyelőre még nem fogadják el.”⁸ A határozatot az Országgyűlés ellenszavazat nélkül, 3 tartózkodással fogadta el.

Már a választások után, de még a kormányváltás és így a minisztérium vezetésének átvétele előtt, a Külügy-minisztérium apparátusa (emlékezetem szerint a Hajdú András által vezetett Politikai Elemző és Tájékoztató Főosztály) készített egy külpolitikai koncepciót, amiben olyan javaslat is szerepelt, amit később az ellenzék élesen bírált. „Kisebbségi politikánk fő célja az emberi jogok, a kisebbségi kollektív (önrendelkezési) jogok érvényre juttatása, nemzetközi konvenciók, egy védelmi-ellenőrzési rendszer létrehozásával, kétoldalú megállapodásokkal, segélyprogramokkal. [...] *A szomszédsági politikában a kapcsolat fejlesztését a kisebbségi jogok tiszteletben tartásától tegyük függővé.* Tudatosítanunk kell a magyar kisebbségekkel rendelkező országokban, hogy *Európához való csatlakozásuk csak a kisebbségekkel való európai bánásmód esetén lehetséges*, s ebben Budapest ítélete döntő jelentőségű lehet.”⁹ [Saját kiemeléseim.] Ezek szerint a később az ellenzék által „Antall-doktrína”-nak nevezett felfogást a minisztérium „rég” apparátusa még az új kormány megalakulása előtt megfogalmazta. Vajon az akkori európai hangulatból fakadó jóhiszemű naivság volt ez, vagy „időzített bomba”, ami később, a megfelelő pillanatban felrobbantható?

Egyetértés mutatkozott a parlamenti pártok között a probléma gyökere, a hetven évvel korábban Magyarországra kényszerített trianoni békeszerződés megítélésében is. Május 31-én az Országgyűlés hat pártja elfogadott egy közös nyilatkozatot, amely megállapítja, hogy a békeszerződés „miközben sérelmeket kívánt orvosolni, tragi-

kusan sújtotta a magyarság egészét [...]. Egyben szembeállította térségünk egymásra utalt népeit és a szabad együttműködés helyett az ellenségeskedés terheit zúdította az itt élő nemzetekre. [...] Emlékezve Magyarországnak a helsinki záróokmányban aláírt kötelezettségvállalására, megerősítik a határok erőszakos megváltoztatásának a tilalmát. Ugyanakkor hazánk elvárja a határainkon túli magyarsággal szemben az egyéni és kollektív kisebbségi jogok teljes körű biztosítását. Az aláíró pártok olyan világ mellett kötelezik el magukat, amelyben az államhatárok elveszítik korlátozó jelentőségüket, megvalósul a népek-nemzetek, kisebbségek és anyanemzetek, országok és polgáraik közötti kapcsolat szabadsága.”¹⁰

Tehát a szomszédi kapcsolatokban és a kisebbségi jogok széles körű érvényesítéséért folytatott erőfeszítéseinkben számíthattunk az ellenzék lojális magatartására, sőt támogatására. Elvben. Hamar rá kellett azonban jönnöm, hogy a többpárti politizálásban a régi állásfoglalások, kapcsolatok, sőt barátságok keveset számítanak. Még inkább, hogy az ellenzék és a sajtó csak azt keresi, hol támadhatja a kormány politikáját. A miniszterjelöltek parlamenti nyilvános meghallgatásán kijelentettem, hogy noha valamennyi szomszédunkkal túl kívánunk lépni a múltból örökölt terheken és a lehető legjobb viszonyra törekszünk, de ez nehezebb lesz a szlovák, román és szerb szomszédal, ahol jelentős számban élnek magyarok. Ebből az ellenzékkel rokonszenvező sajtó azt ragadta ki és bírálta, hogy Jugoszlávia esetében különbséget teszek a horvátok és szlovének – akikkel baráti lehet a viszonyunk –, és az ortodox szerbek között, akikkel csak korrekt kapcsolatokat remélek. A „baráti” és a „korrekt” viszony közötti különbségtétel nem szándékainkra, hanem az esélyekre vonatkozott: jól tudtam, hogy a hozzánk történelmileg és kulturálisan is közelebb álló horvát és szlovén szomszédokkal könnyebb lesz viszonyunkat baráтивá alakítani,

mint a szerbekkel, akikkel kölcsönösen súlyos emlékektől terhes a viszonyunk. Sajnálatos, hogy kijelentésem meg-alapozottságát a későbbi elemzők sem ismerték el.¹¹ Réális volt a feltételezésem, hogy kapcsolataink nem lesznek egyformák valamennyi szomszédunkkal, ez magyarázza a „baráti” és a „korrekt” viszony szembeállítását. Őszintén sajnálom, hogy előérzetem beigazolódott.

Külpolitika a kormányprogramban

A választásokon győztes MDF-nek – mint láttuk – határozott külpolitikai programja volt, két koalíciós partnere pedig – már hagyományai alapján is – ezt minden vita nélkül magáévá tette. Az Antall József által május 22-én bemutatott kormányprogram külpolitikai részét – a Külügyminisztériumból Somogyi Ferenc és Hajdú András közreműködésével – Kodolányi Gyulával együtt (aki az egész expozé előkészítésében részt vett) készítettem el. A szöveget a kijelölt kormányfő személyesen véglegesítette.¹²

Céljaink között első helyen szerepelt a szuverenitás, tehát a döntési szabadság helyreállítása. A külpolitikai orientáció teljes megváltozását jelentette a Varsói Szerződésből történő kiválás és „a széles értelemben vett atlanti együttműködés” programba vétele.¹³ A szomszédsági kapcsolatok új alapokra helyezése, a regionális együttműködés jelentette a külpolitika második alapelvét. A kisebbségi jogokért történő kiállás, mindenekelőtt a határainkon kívülre került magyar közösségek fennmaradását és jogaik érvényesítését szolgáló lépések politikája jelentette a harmadik tartóoszlopot.¹⁴ E három feladatkör szétválaszthatatlansága kézenfekvő: a szovjet uralom alól felszabadulva Magyarország nem maradhatott légtüres térben, politikai senki földjén, hagyományain túlmenően biztonsága és gazdasági érdekei is a nyugati integrációs

intézményekhez történő közeledést, a mielőbbi csatlakozást diktálták. Ezt azonban nem tehattuk egyedül, szomszédaink és sorstársaink nélkül, velük szövetkezve viszont e folyamatot föl lehetett gyorsítani. A „dunai gondolat”, a közép-európai szolidaritás megkerülhetetlen eleme és egyben feltétele volt ugyanakkor a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása. E cél megvalósításához nyilvánvalóan jobb esélyt kínál(t) a térség államainak jó egymás közti viszonya. Mindkettőhöz ösztönzést, sőt nyomást reméltünk a nyugati kormányok és közvéleményük magatartásától. Illúzióinkat a kormányfő expozéja is kifejezte: „Új fejezetet kell nyitni történelmünkben, a megértés és a türelem fejezetét sokat szenvedett népünk és a hasonló örökséggel küszködő szomszéd népek között. [...] A közép- és kelet-európai változások kezünkbe adták a nagy lehetőséget, hogy megszüntessük, vagy legalább jelentősen enyhítsük az itt élő népeket régóta szembefordító ellentéteket. A függetlenné váló nemzeteknek szabad kapcsolatokat kell kialakítaniuk egymással, az államhatárok ne akadályozzák a személyek, az információk és az eszmék szabad áramlását. Bízunk abban, hogy egyetlen szomszédunknak sem lesz szüksége a jövőben a magyarságra mint összetartó ellenséggépre. Az összeurópai együttműködés velejárója az intenzív regionális együttműködés, erre törekszünk valamennyi szomszédunkkal. A föderáció felé haladó Európában ugyanakkor éppen a regionalizmus biztosíthatja a nemzeti sajátosságok megőrzését, a nemzeti érdekek további érvényesülését minden nacionalista felhang nélkül. Kisebbségi politikánk fő célja az emberi jogok, s ezeken belül a kisebbségek jogainak érvényre juttatása határainkon kívül és határainkon belül egyaránt. Tekintettel arra, hogy a magyarság egyharmada határainkon kívül él, a magyar államnak különleges felelőssége a magyar nemzet, mint kulturális és etnikai közösség megmaradásának támoga-

tása mindenütt. Ezért állunk ki – a fennálló nemzetközi szerződések tiszteletben tartásával, azok szellemében – a határainkon kívül élő magyar közösségek önrendelkezési jogának megtartása mellett, a szomszéd államok kormányainak kinyilvánított ígéreteivel is összhangban. Ideje, hogy a nemzeti kisebbségek valóban az országok közötti barátság legfontosabb hídját alkossák, de ezt csak a jogaikat és méltóságérzetüket visszanyert közösségek láthatják el. Ebben a tiszta törekvésünkben számítunk a demokratikus államok kormányainak és közvéleményének támogatására éppen úgy, mint az európai és a nemzetközi szervezetek politikai segítségére.”¹⁵

Az újjászületett Magyarország fenti külpolitikai feladatai logikusan következtek a történelemből. Érthető és indokolt volt, hogy a Szovjetunió esetében lépünk túl súlyos sérelmeinken, nemcsak tekintettel a szovjet csapatok jelenlétére és a még fennálló Varsói Szerződésre, de a velünk szomszédságban maradó atomnagyhatalommal és fontos gazdasági partnerrel kívánatos jó viszony érdekében is. Ezt akkor senki sem kérdőjelezte meg. Nehézebb volt túllépni a múlton többi szomszédunk esetében. Mik voltak ennek a nehéz örökségnek az összetevői? Az 1848/49-es véres konfliktusok, a kiegyezés utáni magyar kormányok kisebbségpolitikájának a megítélése, a trianoni békeszerződés súlyos igazságtalanságai és a szomszédainkhoz csatolt magyarokkal szembeni elnyomó politika, az 1938 és 1941 közötti határváltozások okozta sebek és megtorlások, a II. világháború utáni atrocitások és kitelepítések, végül a kommunista korszakban a kisebbségek kettős elnyomása, amiről a magyar kommunista kormányok hosszú időn át hallgattak. Mindenesetre akkor a magyar közhangulat tudomásul vette, hogy a határkérdés felvetése értelmetlen, sőt káros lenne, de bízott a magyar kisebbségek helyzetének radikális javulásában. Az új nemzetközi helyzet és Magyarország rendkívül megnőtt

tekintélye kedvező háttérrel látszott nyújtani ehhez. Ha ez illúzió volt, akkor olyan illúzió, amit az akkori kormány és ellenzéke egyaránt realitásnak hitt. Erről tanúskodnak az ellenzék vezető ereje, az SZDSZ külpolitikusának, Szent-Iványi Istvánnak a külpolitikai programhoz fűzött szavai is. „Azt hiszem, senki nem kételkedik abban, hogy a megbízatást kapó új Kormány ereje legjavát kívánja kifejteni a nemzetiségi kérdésben. Ám a kormányprogram irányelveit olvasva, nem vagyunk abban igazán biztosak, hogy tudják is-e, hogyan fejthetik ki a legjavát a kérdésnek? Ma a nagy átalakulás közepette nagy és új lehetőségek adódnak a Kormány számára az új európai architektúrában, a Helsinki II. szerződésben. Mód van arra, készség mutatkozik a vezető nyugati országok részéről is, hogy az alapvető nemzetiségi jogokat kodifikáló, rögzítő követelmény-rendszert felállítsuk, ebben mi részt vegyünk, és ezt az Európához való csatlakozás feltételeként szabjuk minden ország számára, természetesen beleértve Magyarországot is. Azt hiszem, ez fontos nemzeti érdek, és nem került sor megemlítésére.”¹⁶

Szóban vagy írásban soha nem volt kimondva vagy meghirdetve az, amit egyesek később „Antall-doktríná”-nak neveztek. Eszerint Magyarország szomszédaihoz fűződő viszonyát az adott országnak az ott élő magyar kisebbséggel szemben követett magatartásától teszi függővé, a magyar kisebbségek legális képviselőit bevonja a szomszédpolitikai döntésekbe, és önhatalmúlág a határon túli magyarok védőhatalmának deklarálja magát.¹⁷ Véleményem szerint a fenti tételeket merev dogmaként ugyan hiba volna követni a külpolitikában, de vezérelvként helyesek és minden magyar kormány által követendőek. Rosszhiszemű tévedés ugyanakkor azt hinni, hogy az Antall-kormány titkon határrevízióról ábrándozott volna és csak a nyugati demokráciák tiltó szavától megijedve tért volna át az európai intézményekre építő kisebbségi jogvédelem politikájára.¹⁸

1990 tavaszán-nyarán, a beteljesült rendszerváltás euforikus hangulatában és az egész akkori világot eltöltő optimista légkörben Antall és kormánya úgy érezte, most és gyorsan kell cselekedni, ha egy valóban radikálisan jobb Európát akarunk létrehozni, amelyben a magyar nemzet – egy későbbi miniszterelnök megfogalmazásában – határmódosítás nélkül egyesülhet, biztosíthatja az egész magyar közösség fennmaradását. Ezt fejezte ki Antall a Thatcher brit miniszterelnök szeptemberi budapesti látogatásakor mondott pohárköszöntőjében Shakespeare szavaival: „Az emberek dolgának árja van, / Mely habdagállyal boldogságra visz, / De elmulasztva, teljes életök / Nyomorban, s zátonyok közt zárva teng. / Ily duzzadt tenger visz most minket is, / Használni kell, míg áradatja tart, / Vagy vesztjük a sors kedvezéseit.”¹⁹

„15 millió magyar miniszterelnöke”

Antall Józsefet a határon túli magyarság örökre a szívébe zárta emlékezetes, 1990. június 2-án, az MDF. III. országos gyűlésén elhangzott, még itthon is annyiszor félreértett vagy szándékosan félremagyarázott kijelentésével: „Törvényes értelemben, a magyar közjog alapján minden magyar állampolgárnak, ennek a tízmilliós országnak a kormányfőjeként – lélekben, érzésben tizenötmillió magyar miniszterelnöke kívánok lenni.”²⁰ Vajon túllépett-e ezzel a magyar alkotmányba az 1989-es kerekasztal-tárgyalások eredményeként (nem kis mértékben éppen Antall szorgalmazására) beillesztett felelősségvállalás elvén („a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért”)? Nem, e mondat csak eme elv megerősítését és gyakorlattá tételét ígérte. Jóval kisebb feltűnést keltve a gondolat benne volt a fent idézett kormányprogramban is. Az emlékezetes mondatból

a bel- és külföldi politikai ellendrukkerek a magyar irredentizmus, a szomszéd államokkal szembeni területi követelések programját olvasták ki. Jó adag rosszhiszeműségre volt ehhez szükség, valamint a miniszterelnök hiányos, pontatlan idézésére. Közép-Európában a nemzet fogalma hagyományosan nem az államhoz, hanem a nyelvhez, a kultúrához, a történelemhez kapcsolódik, így Antall egy kézenfekvő tényhez (a magyar nemzet létszáma jóval meghaladja a magyar állampolgárokét) csak annyit tett hozzá, hogy gondolkodásában, politikájában mindig jelen lesznek a Magyarország határain kívülre kényszerült, magukat továbbra is magyarnak valló milliók. Márpedig erre nagy szükség volt, mert a kommunizmus évtizedei alatt a hivatalos magyar politika nem törődött velük, jórészt még a hazai iskolai oktatásból is száműzte őket, ezzel is hozzájárulva sorsuk mostohaságához. A vitatott kifejezés tehát a kormányprogram idézett részének a tömör összefoglalása volt. Azt üzenté a határokon kívül rekedt magyar közösségeknek, hogy vége annak az időszaknak, azaz a kommunizmusnak, amikor a magyar haza látszólag leírta őket, amikor sem erkölcsi, sem gyakorlati segítséget nem nyújtott nekik, s amikor a fejük fölött barátkozott, iszogatót és vadászgatót elvtársi egyetértésben az őket elnyomó vezetőkkel.²¹ Románia, valamint az akkor még létező Csehszlovákia, Jugoszlávia és a Szovjetunió magyarsága azonnal meghallotta e mondatot, erőt merített belőle, a szomszédos fővárosokban ugyanakkor sokan felkapták a fejüket, s az újjáéledő magyar területi követelések rémével kezdték riogatni saját közvéleményüket és a világ kormányait. A kritikus mondatból a „lélekben, érzésben” szavakat sok esetben tudatosan kihagyó sajtó ezt elősegítette, néhány hazai politikus közreműködésével.²² Röviddel beszéde után Antall a Magyar Rádiónak adott nyilatkozatában világosan megfogalmazta mondata értelmét. „Az, hogy

egy magyar kormánynak erkölcsi és lelki kötelezettsége felelősséget vállalni a tizenötmillió magyarországi magyarság minden tagjáért, nem jelent semmi mást, mint azt, hogy nekünk ki kell állni emberi és kisebbségi jogaikért, meg kell keresni az útját annak, hogy támogassuk kulturális törekvéseiket, iskoláztatásukat, és mindent, ami ezzel összefügg. Nem mi vagyunk egyébként az egyetlen ország, amelyik felelősséget érez a határain kívül élő fiaiért.”²³ Valóban, valamennyi olyan nyugat-európai országról, amelyhez származásuknál fogva kötődő, de határain kívül élő személyek kapcsolhatók (kivált az egykor gyarmatbirodalommal rendelkezőkről, vagy a jelentős német diaszpórával bíró NSZK-ról), elmondható ez ma is, nem is említve Izrael Államot. Az elmúlt húsz évben az ilyen törődés általánossá vált Európa keleti felében is, beleértve az állampolgárság felvételének a lehetőségét.

Szerencsétlen és káros gyakorlat vette kezdetét: a magyar politikai élet egyes szereplői egy alapvető nemzeti ügyben egységes fellépés helyett azt a látszatot keltették, hogy van egy radikális, szélsőséges, nacionalista külpolitikai irányvonal, amely a szomszédokkal szemben a konfrontáció, netalán a konfliktus útját követi, s emellett létezik egy ezzel szemben álló, megegyezésre törekvő irányzat. Külföldön egyesek elhitték, hogy az Antall-kormány az előbbinek, ellenzéke pedig az utóbbinak a képviselője. Az emlékezetes mondat elhangzását követően azonban a magyar miniszterelnök szavainak pontos idézésével és az imént összefoglalt háttér bemutatásával elértük, hogy nemzetközi partnereink döntő többsége megértette: nincs másról szó, mint arról, hogy az újjászületett Magyarország bel- és külpolitikájában vállalni fogja a trianoni békeszerződésben a szomszédos országokhoz csatolt magyar közösségek támogatását. Hiszen ők egy „történelmi döntés következtében lettek idegen országok állampolgárai, de akik a magyar nemzet lelki, szellemi,

kulturális és nyelvi közösségében kívánnak maradni.”²⁴ Antall szavait először Prágában is kifogásolták, de a teljes beszédet megismerve megértették.²⁵

A magyar kormány kisebbségvédő álláspontjának szilárd elvi alapja is volt. Nemcsak a határainkon kívüli magyar kisebbségek jogait tartottuk fontosnak, hanem minden más nemzeti kisebbségét is. Ahol azonnal változtatni lehetett az addigi gyakorlaton, az a hazai nemzeti kisebbségek kezelése volt. A kormányfő kezdeményezésére 1990 szeptemberében létrejött a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Hivatala, élén egy német nemzetiségű szakember-politikussal, Wolfart Jánossal,²⁶ s megkezdődött a hazai kisebbségek kollektív jogain alapuló kisebbségi törvény kidolgozása.

Vágyak, illúziók és a realitás a nemzetpolitikában

Már korai olvasmányaim során gyakran gondoltam arra, milyen tragikus hiba volt a Kárpát-medence és környékének népei részéről a nagyhatalmi fenyegetettség árnyékában is oly gyakran gyűlölködni, háborúzni egymással. Persze nem volt ez másként Európa, sőt a világ más részein sem. A ráció és az elmúlt két évszázad tanulságai mindenképp a megbékélést diktálták. Valóban homogén nemzetállamok között ez most nem lett volna nehéz. Milliós nagyságrendű kölcsönös nemzeti kisebbségekkel sem volt lehetetlen, amennyiben a kisebbségek helyzetét a Nyugat-Európában már általánossá vált türelmes és támogató elvek alapján rendezik. Egykor az volt az ambícióm, hogy történetírói munkásságommal járuljak hozzá e célhoz, most azonban erre jóval nagyobb lehetőséget kaptam, kapott térségünk mai generációja. A közös érdekeken alapuló szoros együttműködés és a méltányos kisebbségpolitika megteremté-

se volt – mint láttuk – az Antall-kormány szomszédsági politikájának a gerince.

A „csodák évében,” a rendszerváltozások heteiben váratlan, hosszú időn át elképzelhetetlen változások történtek, így érthető, hogy 1990 elején magyar részről olyan remények is föléledtek, amelyekre az 1947-es békeszerződés után még gondolni sem lehetett: a magyar állam és a magyar nemzet határainak közelítése, vagyis határkorrekciók Magyarország javára. A boltokban és az aluljárókban megjelentek a történelmi Magyar Királyság térképei, valamivel később pedig autókra ragasztható matricák is fölidézték Nagy-Magyarországot. Noha annak helyreállítását reálisan senki sem remélhette, a határ menti, többségben még mindig magyarok lakta területek visszacsatolását nyilvánvalóan sokan el tudták képzelni. Jöttek is ezzel kapcsolatos javaslatok az MDF külügyi bizottságához, majd a külügyminiszterhez. A tájékoztatóbbak a 1975-ös Helsinki Záróokmányra hivatkoztak, amely valóban kimondta, hogy az aláíró államok határai „békés úton, megegyezéssel megváltoztathatók”. Ilyen fejleményre azonban Koszovó (Szerbia, Szlovákia és Románia által a mai napig el nem ismert) kiválása előtt csak a két Németország egyesítésekor került sor, amikor egy határ eltűnt. A Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia fölbomlásával korábbi belső, adminisztratív, tagköztársasági határok váltak nemzetközivé, de a határvonalak nem változtak. Azon túlmenően, hogy sem régi, sem újabb szomszédainkban nem mutatkozott hajlandóság akár egyetlen falu átengedésére,²⁷ a kommunista időszak kolonizációs politikája, az egykor magyar többségű városokban a betelepülők számára emelt hatalmas lakótelepek következtében a határváltozás etnikai alapja is gyengült, vagy megszűnt. Egy népszavazás esetén a magyar többségüket elvesztett városok aligha választanák Magyarországot. Mindezzel – a katonai erőviszonyokat

is beleértve – az MDF Kisebbségpolitikai Munkacsoportja, majd az Antall-kormány tisztában volt, nem kergetett ábrándokat. Bízunk azonban abban, hogy a politikailag és gazdaságilag is integrálódó Európában mindenütt a méltányos, a nemzeti kisebbségek jogait tiszteletben tartó és jövőjüket biztosító politika fog teret nyerni, és így a politikai határok elveszítik korábbi jelentőségüket. A cél ezért nem lehetett más, mint a szomszédos államokban élő „magyar közösség sajátos egyéni és közösségi kisebbségi jogainak, valamint állampolgári szabadságjogainak tiszteletben tartása,” mint a jószomszédi kapcsolatok előfeltétele, továbbá a fönnálló határok átjárhatóvá tétele, jelentőségük csökkentése.²⁸ „Területet békéért” – szolt majdnem ugyanekkor az Izrael és az arab országok közötti megegyezést szorgalmazó Rabin miniszterelnök ajánlata. Magyar részről valami hasonlót fogalmazott meg Bibó István, a dunai népek barátságának széles körben tisztelt szorgalmazója már 1946-ban: „Magyarország a létrejött békeszerződést, bármilyen súlyos legyen is, ha egyszer aláírta, hiánytalanul teljesíteni fogja. Nem volna őszinte, ha úgy tenne, mint aki lelkes hívévé vált a békeszerződés súlyos rendelkezéseinek. De nem fog ideológiát vagy propagandát csinálni a határok megváltoztatásából, és nem fog olyan politikát folytatni, mely a maga területi sérelmeinek az orvoslása érdekében nemzetközi válságokra vagy katasztrófákra spekulál, hanem fenntartás nélkül berendezkedik a békeszerződés által teremtetett állapotra. *Egyetlenegy fenntartásról azonban nem tehet le: nem adhatja fel a magyar kisebbségek sorsával szemben való politikai érdekelttségét...*” [saját kiemelésem]. A fentiek szellemében elvártuk a szomszéd államokhoz került magyarok jogait és hosszú távú fennmaradásukat biztosító törvények és intézkedések meghozatalát. Ugyanez volt a szomszédainknál megalakult magyar pártok igénye és programja. Éppen csak túl „a csodák évé”-n, ezt a Nyugat

tevékeny segítségével elérhetőnek hittük. „Az újabb ezredfordulóhoz közeledve reális közelségbe került mindaz, amit Jászi Oszkár közel száz évvel korábban tűzött ki célul hazája és a világ elé: demokrácia, nemzeti megbékelés, kisebbségi jogok a Dunatájon, egyesülő Európa és a közös értékek tiszteletén alapuló nemzetközi jogrend,” álmodtam hangosan Jászi hamvainak hazahozatalakor.²⁹

Mindez nem valamiféle lagymatag, óvatoskodó program volt. Részleteiben úgy gondoltuk, hogy miközben a nemzetközi fórumokon megszületik a kisebbségi jogok kodifikálása, kétoldalú szinten, szomszédainkkal azok gyakorlati érvényesülését tárgyaljuk meg és biztosítjuk. Amikor mi elfogadjuk a fennálló határokat, szomszédaink fogadják el, hogy magyar nemzetiségű állampolgáraik részei a magyarok kulturális közösségének, az anyaország törődik velük, és ez nem minősül belügyeikbe történő beavatkozásnak. Ugyan Magyarország széles körű jogokat, kulturális autonómiát biztosít a saját területén élő nemzeti kisebbségeknek, ezt nem valamiféle reciprocitási megfontolás, hanem saját elvei alapján teszi. Nagyságrendjük és történelmük alapján nem is lehet egyenlőséget tenni Magyarország és szomszédai kölcsönös kisebbségei közé. Miközben megengedhetetlen a kisebbségekkel szembeni hátrányos megkülönböztetés, minden nemzeti kisebbséget megillet a pozitív diszkrimináció, mert csak ez biztosíthatja a tényleges egyenlőséget. Az integráció Európa keleti felében is lehetővé fogja tenni a személyek, az áruk és a gondolatok szabad és akadálytalan áramlását. Ennek érdekében azonnal meg kell kezdeni a határokon átnyúló sokoldalú együttműködést, megszüntetett utakat, vasútvonalakat és határátkelőket kell helyreállítani. A kommunista diktatúra alól felszabadult országokban is meg kell honosítani azokat a pozitív példákat és megoldásokat, az autonómiát is beleértve, amelyek Nyugat-Európában már meg is

valósultak. Ehhez meg kell változnia a kisebbségellenes mentalitásnak, ennek alapjait az iskolai oktatásban és a tankönyvekben kell megteremteni.³⁰ A magyar állam, valamint a társadalom lehetőségeit és teendőit egy részletesen kimunkált programban fogalmazta meg Halzl József, az 1988-ban alakult Rákóczi Szövetség elnöke. Ebben szerepelt – többek között – a határon túli magyar nyelvű oktatás segítése anyaországi táborokkal, részképzéssel. A nemzethez való kötődés erősítése utazási kedvezményekkel, a testvérvárosi kapcsolatok általánossá tétele, iskolai partnerkapcsolatok kiépítése, egyházközségi és vállalati kapcsolatok, összmagyar sportjátékok. A budapesti Magyarság-házzal kapcsolatos javaslat arra is rávilágít, milyennek kellene lennie a ma működő Magyarok Világszövetségének és székházának. A kölcsönös tájékoztatással, a magyarlakta területek gazdasági fejlesztésével, a hazai társadalom ismereteinek és érzelmeinek erősítésével kapcsolatos gondolatok mára sem váltak túlhaldottá, ahogyan az sem, hogy mennyire fontos (lenne) a szomszéd népek jobb megismerése, tájékoztatása. Halzl elnök javasolta a határon túli magyarok kultúráját, önszerveződését segítő városi célalapítványok rendszerét is, amit később a Rákóczi Szövetség meg is valósított.³¹

Miniszteri minőségemben tett első külföldi utamon, május 26-án Bécsben az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetségét fölkeresve kifejtettem, hogy a rendszerváltozások nyomán a magyar kisebbségek megszűntek rettenetben, némaságban, kényszerített csöndben élni, maguk fogalmazzák meg követeléseiket, és az egész világ látja, hogy helyzetük rendezésre vár. Szomszédaink velünk együtt az integrált Európában akarnak élni, ahol „általánosan elfogadott alapelvek, viselkedési formák fogják megszabni a közélet és a politikai-társadalmi élet kereteit.” Ezért tekintek óvatos optimizmussal a magyar kisebbségek

jövője elé, válaszoltam a bécsi magyarok erre vonatkozó kérdésére.³² Reményeimnek hangot adtam első nemzetközi sajtókonferenciámon is, május 30-án. „Ma már nem Magyarországnak kell beszélnie az elnémított, vagy némaságra ítélt magyar kisebbségek helyett, hanem ők maguk autentikusan tudnak magukért szólni.” Programjuk „rendkívül józan, mérsékelt, az európai normákkal minden vonatkozásban összhangban álló elvek és célok. Ezeknek a teljesítése nem a mi felelősségünk, hanem a [szomszéd] államok kormányainak a felelőssége. [...] Mi csupán azokat az elveket szeretnénk kimunkálva látni – és a magyar kormány maga is ebben tevékenyen részt vállalhat –, amelyek alkalmasak európai szinten, de akár világméretben is, a többnyelvű és többnemzetiségű államok belső kérdéseinek és gondjainak a megoldására.”³³

(folytatjuk)

JESZENSZKY GÉZA

Jegyzetek

¹ Az MDF Karácsonyi Kiáltványa.

² Für Lajos fölírta Antallnak, hogy nem az „alapító atyák” közé tartozó Joó Rudolfnak kínálta föl a tárcát (Für 2003, 35–37). Rudi barátom volt, hasonlóan gondolkodtunk a külpolitikáról, a kisebbségi problémákról. Azzal, hogy 1989 őszén – mindenki meglepetésére – elvállalt egy franciaországi vendégtanári állást és el is utazott, sokunk sajnálatára maga vált ki a politikából, épp a finisben.

³ *A rendszerváltás programja*. Szabad Demokraták Szövetsége, 1989, Budapest, 56–57.

⁴ Lapjuk, a *Beszélő* 1990. április 14-i számának melléklete volt hivatva bizonyítani elkötelezettségüket: *A demokratikus ellenzék és az SZDSZ a határon túli magyarságért. Válogatás tíz év dokumentumaiból*.

⁵ Tabajdi Csaba: *Demokrácia és kisebbség Magyarországon, Közép-Európában. Tekintet*, 1990/3. Újraközlése Tabajdi 1998, 279–280.

⁶ Tabajdi Csaba: *A status quo és a nemzeti kisebbségek önrendelkezése*. Tabajdi 1998, 283–285.; *A közép- és kelet-európai nemzeti és etnikai kisebbségek néhány időszerű problémája*. Tiszatáj, 1990. december, újraközlése Tabajdi 1998, 286–292.

⁷ Az Országgyűlés 46/1990. (V. 24.) OGY. sz. határozata a szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetéről. Közli MKÉ 1990, 166–167. és Sáringer 2015. 114. sz. irat, 507–508.

⁸ MKOGY, 1990. május 15. <http://www.parlament.hu/naplo34/004/004tart.html>

⁹ *A 90-es évek magyar külpolitikája*. A megalakulás előtt álló kormány számára készült 13 oldalas előterjesztés.

¹⁰ Az 1990. május 31-én kelt és másnap publikált Nyilatkozatot közli MKÉ 1990, 190., de Szabad György házelnök 1990. június 4-i parlamenti megemlékezésén nem hangzott el, és sosem kapta meg azt a publicitást, amit megérdemel.

¹¹ Szilágyi 2004, 4–5.

¹² Antall 1994. II. köt. 43–47., 63–64. Vö. *A nemzeti megújódás programja*. Budapest, 1990. 177–185.

¹³ 1990, még inkább 1994 után gyakran elhangzott, hogy Magyarország már az 1980-as években eltávolodott Moszkvától, és a nemzeti érdekek megfelelő külpolitikát folytatott. Nem vitatva ilyen szándékok jelenlétét az akkori külügyi vezetés fejében, kritikus helyzetekben, mint az 1981-es lengyelországi szükségállapot bevezetése, vagy az 1984-es Los Angeles-i olimpiai játékok bojkottja, önálló magyar külpolitika nem létezett, szervilisen igazodtunk Moszkvához. 1989 tavaszán még az MSZMP két „legbátrabb” külpolitikusa is csak középtávon tudta elképzelni a „finnesedést,” és a semlegeséget hosszú távú célként jelölte meg. Tabajdi Csaba – Szokai Imre: *A magyar társadalmi modellváltás – a magyar külpolitika orientációváltása? Magyar Nemzet*, 1989. március 18. Újraközli Tabajdi 1998. 36–48.

¹⁴ Nyelvi pongyolással a három területet szokták a magyar külpolitika „három prioritás”-ának nevezni. Helyesebb lenne arról beszélni, hogy a magyar külpolitikának három kiemelt célja, feladata van, ezek egyformán fontosak, de egyik vagy másik – a megvalósíthatóság esélyei alapján – időnként előtérbe kerülhet. E témát több oldalról elemzi Balogh András, Dunay Pál, Molnár

Gusztáv és Póti László tanulmánya, in Zsinka László (szerk.): *Külpolitika és modernizáció – Stratégiák és eszközök*. Közzolgálati Tanulmányi Központ, 1996, Budapest.

¹⁵ Antall 1994, III. kötet. 18., 34. és *A nemzeti megújódás programja*. Budapest, 1990. 184.

¹⁶ Szent-Iványi István felszólalása, 1990. május 23. <http://www.parlament.hu/naplo34/006/0060002.htm>

¹⁷ Bárdi Nándor 2004. 143.

¹⁸ Ezt a megalapozatlan gyanút az MDF szabad demokrata ellenzéke találta ki és terjesztette – nem is eredménytelenül – külföldön. Ld. Kis János: *Nation-Building and Beyond*, in Will Kymlicka – Magda Opalski (ed.), *Can Liberal Pluralism Be Exported? The University Press*, 2002, Oxford. Magyarul: *A kisebbségi kérdés az új világrendben*. Beszélő, 2002/4. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-kisebbségi-kerdes-az-uj-vilagrendben>

¹⁹ William Shakespeare: *Julius Ceasar* [sic!], Vörösmarty Mihály fordítása.

²⁰ Debreczeni 1998, 137. A beszéd nem szerepel a gyűjteményes Antall-kötetben.

²¹ Az 1980-as évek derekától ez változott, a magyar kormány diplomatai, elsősorban Romániában, kezdtek figyelmet fordítani a magyar kisebbségek helyzetének romlására. A rendszerváltozás hajnalán azután Pozsgay védnökségével és Tabajdi Csaba vezetésével – ahogy erre már utaltam – megindult a munka az aktív kisebbségvédő politika érdekében.

²² Kovács László, az 1994-es kormányváltás utáni utódom, több fórumon is azt állította: külföldi partnerei megnyugodva értesültek tőle arról, hogy az új kormánynak nincsenek területi követelései. Minthogy ilyen követeléseink nem voltak, érthető módon előttem ilyen irányú aggodalmat senki sem jelzett, ezért kétségbe vonom utódom állítását. Persze elképzelhető, hogy az Antall-kormányt negatív színben feltűntető beállítások nyomán üdvözöltek egy ilyen nyilatkozatot, de akkor az új külügyminiszternek kötelessége lett volna rámutatni a vád alaptalanságára.

²³ Antall József nyilatkozata a Magyar Rádióban, MKÉ 1990, 191–192.

²⁴ Uo., 192.

²⁵ Rejtjeltávirat Prágából, 1990. június 8. Közli Sáringer 2015, 85. sz. irat, 385–389.

²⁶ A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal (NEKH) a Gyurcsány-kormány 2007. január 31. napjával megszüntette.

²⁷ A honvédelmi államtitkári posztjáról 1993-ban leváltott Raffay Ernő minden alap nélkül terjeszti ennek az ellenkezőjét újságcikkekben és előadásokban. Tényszerű cáfolata: Jeszenszky Géza: *A felelőtlen beszéd veszélyei*. *Magyar Hírlap*, 2008. december 10.

²⁸ Entz Géza: *Magyarságpolitikai stratégia*. 1990. május 9. Arday Lajos: *Gondolatok az új magyar kormány nemzetiségi-kisebbségvédelmi, kül- és biztonságpolitikájáról*. 1990. április 18. Kéziratok birtokomban.

²⁹ Beszédemet közölte a *Magyar Hírlap*, 1991. június 22., ill. *Jászai Oszkár hazatérése*. Társadalomtörténeti Társaság, 1996, Budapest 31–34.

³⁰ Feljegyzés Bába Ivánnal 1990 nyarán folytatott beszélgetésről, gépirat.

³¹ Halzl József: *Az anyaország a magyar nemzeti kisebbségekért*. Gépirat, 1992. Noha a javaslatok rögzítésére csak két évvel a kormányprogram meghirdetése után került sor, a koncepció visszamegy a rendszerváltozás kezdetéig.

³² *Az új Magyarország külpolitikájáról*. *Bécsi Napló*, 1990. július-augusztus 1.

³³ MKÉ 1990. 176.

FÖDERÁLIS EURÓPA, VAGY „NEMZETEK EURÓPÁJA”?

A pénzügyi válság kezelésének rendszerbeli következményeiről

Ez a cikk azt a feloldhatatlan ellentétet vizsgálja, ami az Európai Uniót mai formájában létrehozó Lisszaboni Szerződés és a 2009–2015 közti időszakban végbevitt válságkezelő intézkedések közt jött létre. Míg az előbbi határozottan a kormányköziség, utóbbiak a nemzetekfelettség talaján állnak. A feszültség rövid távon pragmatikus kompromisszumoknak látszó lépéseket jelent, amelyek jellegükben alapvetően módosítják az unió politikai lényegét.

*

A közgazdasági irodalomban aligha van népszerűbb kifejezés, mint a „válság haszna”. Ez a felismerés talán olyan régi, mint maga a gazdaságtudományoknak az állam működésével, annak zavaraiival és utóbbiak leküzdésével foglalkozó ága. Márpedig ez a közgazdaságtan lételeme, az államtudományoktól való elkülönülés oka és alapja, vagyis közel háromszáz éves. Tegyük hozzá, hogy az elmúlt évszázadban, amikor az állam a gazdaság egyik – korántsem meghatározó – szereplőjéből mindent átfogó, néha totális, néha csak minden ésszerű megfontoláson túlterjeszkedő vezénylő erővé vált, jelentős irodalom foglalkozott a reformok politikai gazdaságtanával. Ennek tárgya az, hogy miképp lehet – a forradalmat, vagy a legutóbb az arab tavaszban és Ukrajnában is átélt összeomlást megelőzően vagyis elő-

zetes – tervezett és rendezett úton a bajokon javító intézkedéseket foganatosítani.

A nyugati államokban a gazdaságpolitikai reformok – mai értelemben – csak a 80-as évtized konzervatív forradalma révén váltak érdekes és elméleti szinten is művelt témakörre. Ezt – és a fejlődő országok tapasztalatát – általánosítja sokat idézett művében Drazen és Grilli (1993), akik azt a felismerést fogalmazzák meg a modern főáramú közgazdasági formalizmus nyelvén, mely szerint érdemi és jelentős változásokra csak válság idején érdemes számítanunk. Ez a meglátás ellentétes a reformok politikatudományi irodalmában ma is uralkodó nézettel. Eszerint (Greskovits, 1998) a nagy átalakítások számára a gazdasági föllendülés a kedvező időszak. Ekkor van ugyanis mód és forrás arra, hogy a reformok által kedvezőtlenül érintett társadalmi rétegeket kellőképpen kárpótolják az elszenvedett veszteségeikért. Más szóval: ilyenkor lehet kifizetni, vagy lekenyerezni az ilyen-olyan okból – ideológiai alapon vagy érdekmeghatározottság okán – a gazdasági ésszerűség követelményeivel szembeállókat.

Megjegyzendő, hogy a „válság haszna” elméletet inkább befolyása, semmint elméleti ereje és újdonságértéke okán kell axiómaként kezelnünk a mai felfogás szerint. Arról van szó, hogy – a formális eszközök ellenére, vagy talán épp ezek okán – nem tudjuk megmondani, mekkora a válság optimális léptéke. Vagyis: milyen nagy válság az „épp elég nagy”? Melyik az, ami már ukrán típusú szétesést eredményez – merthogy a szovjet birodalom válsága például épp a történelmi közelmúltban szemléltette: amikor már nagyon elromlottak a dolgok, nincs min javítani. És fordítva: az EU felső szintű határozataiban az elmúlt másfél évtizedben sosem hiányzott a „strukturális reformok”, vagyis a jóléti modellt sem kímélő átfogó változások szorgalmazása. És mégis: jól

láthatóan, még a 2008–2015 közti időszakban is jellemző volt az, hogy az országok többségében a döntéshozók a status quo megőrzését, a társadalmi béke fenntartását fontosabbnak tartották, mint bármiféle – akár közösen meghirdetett – gazdaságpolitikai fogyókúra gyakorlatba ültetését. Vagyis: válság volt, van és lesz, de nem elég nagy ahhoz, hogy a korábbi évtizedekről örökölt modell érdemi vonásainak fölülvizsgálatára szorítana. És eközben – fölöttébb *paradox módon* – közösségi szinten épp erre, a nemzeti szinten elvetett lépésre tesznek kísérletet. Mégpedig épp a legérzékenyebb területen: a gazdaságban és főképp az állami pénzügyek és a nagy pénzintézetek szabályozásának területén jött létre a nemzetek fölötti technokratikus irányítás játékszabályrendszere. Igaz, a jövő lesz a próbája annak, mennyi és miképp érvényesül eme újításokból a gyakorlatban.

Unió keynesianizmus és nemzeti különutak

Nincs se mód, se szükség arra, hogy az Európai Uniót is elérő globális pénzügyi válságot, különösen pedig annak eseménytörténetét fölvezoljuk. Ez reménytelen vállalkozás lenne, már csak terjedelmi okokból is, valamint azért, mert nyílt végű, lezáratlan folyamatról van szó. E sorok írásakor bizakodhatunk ugyan, de nem tudhatjuk, hogy mikor tér vissza Európába a növekedés. A Juncker-bizottság 315 milliárd eurósként emlegetett, valójában alig 21 milliárd eurós fedezettel bíró – és még formálódó – programja ehhez bizonyára kevés lesz. Azt sem tudjuk, hogy az állandó válságkezelő alap – az Európai Stabilitási Mechanizmus – fölállítása után az Unió tagállamai közül a belátható jövőben tényleg senki nem szorul többé az IMF mentőövére. Pedig az uniós csatlakozáskor – az óceán mindkét partján – általános volt a vélekedés: ha va-

laki belép az EU-ba, akkor Brüsszel lesz a gazda, és definíciószerűen többé nem szorul a Nemzetközi Valutaalap hitel- és segélyprogramjaira.

A válságot megelőzően az volt az alapvetés (deHaan és tsai, 2010), hogy az európai pénzügyi unió szuverén államok halmaza, ami az önkéntesen vállalt szabálykövető költségvetési politikákkal kiegészített közös pénzpolitikára épül. Ennek alapja kettős: egyfelől a három évtizedes tanulási folyamat, aminek hatására az EMU államai önként megtértek a pénzpolitikai ortodoxia karámjába. Másfelől: a valutaunió lényege a visszafordíthatatlanság, innen nincs kilépési záradék (csak ha magát az EU-t hagyná el egy állam, akkor vetődhetne föl e kérdés). Ebből – valamint a kézenfekvően túlsúlyos gazdasági előnyökből¹ – adódóan minden egyes állam önérdéke a közös pénz működőképességét biztosító – írott és íratlan – szabályok betartása. Épp ezért a valutaunió – úriemberek klubja. *Az alap az önkéntesen vállalt szabálykövető magatartás, nem a büntetésektől való rettegés².*

Ekképp – megjelenítve az unió politikai közösségének laza, kormányközi jellegét – a szankciók, a megtorlások, a kényszerítés egész eszköztára a jórészt jelképes, a tévedések/kisiklások megnevezésében kimerülő lépésekre korlátozódik. Az angolul *naming and shaming* kifejezéssel illetett megoldást nem szabad lebecsülni: például a pénzvilágban, de akár az ügyvédi vagy az orvosi pályán is, ha valakinek „rossz híre van”, az nem ugyanaz, mint ha az ökölvívócsarnokban vagy az ivóban lenne ugyanez a helyzet. Rámeget ugyanis a teljes egzisztenciája, ha jó hírnevét – reputációját – okkal vagy oktan vádaskodások alapján elveszíti. Ezért az unió összes gazdaságpolitikai egyeztetési eszköze – a gazdaságpolitikai irányelvek, a konvergencia- majd stabilitási programok, a stabilitási egyezmény és a többiek – rendre az önkéntes, jóhiszemű, szabálykövető magatartásra lettek kialakítva.

Ez a logika 1999–2008 közt sem működött maradéktalanul, hiszen kisiklások viszonylag rendszeresen előfordultak, nagy és kis tagállamoknál, újaknál – de inkább és gyakrabban –, régiéknél is. A kisiklásoknak azonban nem volt operatív jelentősége: a piacok egyfajta bejáratási, működési veszteségként értelmezték. Amikor azonban egy valódi külső sokk érkezett – 2008-ban –, a rendszer konstrukciós hibái nyomban felszínre kerültek. Pontosabban: az derült ki, hogy a sajkat nem tájfunra tervezték.

Egyfelől kiderült: a valutaunió fölöttébb stabil alapokon áll. A külső – pénzügyi és realgazdasági – sokkok nem rengették meg. Az euróövezet fizetési és tőkemérlege együttesen egyensúlyban maradt, a tőkemérleg enyhe többletet, a fizetési enyhe hiányt mutatott. A közös valuta árfolyama – a gyakori fölvetések ellenére – sem alul-, sem túlértékeltnek nem bizonyult tehát.

Másfelől: az euróövezetben sem infláció, sem defláció nem lépett föl. Az Európai Központi Bank a válságos években is biztosította, hogy az infláció – a harmonizált fogyasztói árindex – éves szinten 0,7 és 2,6 százalék között mozgott³. Nem szabadult el az infláció – pedig sokan pedzegették: milyen jó is lenne elinflálni a hegyé dagadó közadósságokat⁴. És – a vészjósló híresztelések ellenében – nem került sor az általános árszínvonal rendszeres csökkenésére sem. Mint ismeretes, az EKB négy negyedévet vesz alapul annak megítélésére, hogy van-e defláció, van-e infláció, van-e recesszió, és hogy kell-e reagálnia.

Ezzel szemben kétségtelen, hogy a valutaövezet némely tagállama – de korántsem az összes és különösen nem a szegényebbek – igen rosszul élte meg a globális pénzügyi válság átgyűrűzését. A kérdéskört monografikusan elemző Vito Tanzi (2013) szerint a bajba került országok nem az uniós szabályrendszer okán vagy következtében kerültek nehéz helyzetbe. Esetükben a korábbi jó években elmulasztott államháztartási kiigazítás, a sérülé-

keny bankrendszer, a növekedést korlátozó intézmények és a túlszabályozás együttese volt a gondok gyökere. És – a pénzpiac természetének megfelelően – a pánikreakciók tovább mélyítették a szerkezeti alapú bajokat.

Az EU pénzügyi építménye két, egymással szemben álló tételre épült, amelyek egyidejűleg érvényesek. Egyfelől: a közös valuta létrehozása óta él a „ki nem mentési záradék”, amit német követelésre vettek be az EU alapszerződésébe Lisszabonban is. Eszerint minden állam maga felel költségvetése állapotáért. Másfelől: az unió politikai közösséggé válása – legalább implicit módon, de a döntésekből jól kiolvashatóan – arra épült, hogy senkit se hagynak magára. Ha a pénzügyi válság oka a piac „bolondériája”, a „spekulánsok támadása”, akkor egye-sült erővel kell ennek gátat vetni.

Az uniós szintű válságkezelés – ami messze több, mint az egyes tagállamok önállóan megtett lépései – a tagállamok többségében gyakorolt spontán keynesianizmus és erőteljes állami szerepvállalás szellemében alakult. Egyfelől: gyors, egymást követő, és egyre nagyobb költséggel járó lépésekkel megakadályozták azt, hogy akár egyes tagállamok, akár azok egyes – kellően nagy – pénzintézetei ellehetetlenüljenek. Másfelől: a válságot kezelő lépéseket – amelyek jellemzően rögtönzések és egyedi politikai alkuk révén jöttek létre – utóbb intézményesítették, és kivételből szabállyá tették.

Rövidre fogva: nemigen történtek intézkedések – a balti államok és Írország kivételével – a válság szerkezeti alapjainak orvoslására. Viszont megtörtént az, hogy az EKB – mandátumát messze túllépve – korlátlan kötvényvásárlások révén „bármekkora” likviditást biztosíthatott. Ez természetesen nem a hitelezés élénküléséhez, hanem a bankszektor profitszintjének szavatolásához vezetett – a kereskedelmi bankok e forrásokat az EKB-nál és a jegybankoknál helyezték el.

Nagyobb sajtónylvánosság kísérte a 750 milliárd euróra felfutott állandó válságkezelő alap, az Európai Stabilitási Mechanizmus létrejöttét. Ez elégségesnek bizonyult a közösvaluta-övezet bankjai és kormánykötvényei elleni spekuláció megfékezésére. És e mértéktelen költekezés ellensúlyozására – nem kis részben a német alkotmánybíróság és a közvélemény megnyugtatóására – jött létre a „pénzért fegyelmet” logika több újítása: az európai szemeszter, a költségvetési paktum, valamint a keresztföltételeesség intézménye. Mindezek közös eleme, hogy a szabálykövető költségvetési politika kikényszerítését célozza – immár uniós szinten. Végül, de korántsem utolsósorban „bankunió” címén 2014 februárjában létrejött a megállapodás az Európai Parlament és a Bizottság között arról, hogy milyen feltételekkel és mechanizmussal működjen az Unió „rendszerszintű kockázatokat” hordozó pénzintézeteinek közös felügyelete. A szabályok 2016 januárjától, az egységes európai bankmentési mechanizmus teljes körű felállásával lesznek alkalmazhatóak.⁵

Spontán és csúszó, technokratikus föderalizálódás

Az eddigi gondolatmenetnek is visszatérő eleme volt már annak bemutatása, hogy a politikai és a gazdasági szempontok általában sem esnek egybe, de a válságkezelés ügyében rendre szembekerülnek egymással. Rövidre fogva: a Lisszaboni Szerződéssel az európai integráció olyan modellje került becikkelyezésre, amiben az alkotmányozásra – mint politikaiközösség-képző elemre – irányuló évtizedes törekvéseknek még a nyoma sem maradt meg, hanem tisztán pragmatikus, a működtetés és a kormányzatok szabad kezét meg nem kötő megoldások szempontjai uralkodtak el (Reh, 2009).

Ezzel szemben nehéz lenne elvitatni azt, hogy a gazdasági válságkezelés közösségi lépései egyértelműen a politikai unió irányába mutatnak. Az állami pénzügyek működtetésének szabályozása a nemzeti szuverenitás lényege: sem az adózás, sem a kiadási oldal kalibrálása nem vehető ki a törvényhozás kezéből, hiszen e területen nincsenek és nem is lehetnek ama technokratikus szabályok és elemi ésszerűségek, amik mentén a monetáris politikát közösségi szintre lehetett emelni. Hiszen a demokrácia – részben – épp arról szól, hogy „ki fizeti a révést” és miből. Valódi költségvetési unió csak politikai unióban lehetséges: erről szolt az amerikai polgárháború és végső fokon 1848-49 is.

A politikai unió irányába mutat az, amikor nem választott bürokraták – kitűnő pénzügyi szakemberek – döntenek az uniós GDP 4 százalékára rúgó válságkezelő alap működtetéséről – ez több, mint az unió hétéves költségvetésének a fele (utóbbi részleteiről reggelig vitáztak 2013-ban is a kormányfők). És kétségtelenül politikai elem, ha az EKB – valódi közös központi bankként – minden korlátozás nélkül bocsáthat ki likviditást. Hisz a „ki áll helyt érte és milyen arányban” kérdés ekkor sem nyert megválaszolást.

A gazdasági kérdések tisztán technokratikus – bankszakmai alapon álló – megválaszolásának eddigi legmerészebb kísérlete a *bankunió létrehozása* volt. Természetesen itt sem lehetett szó arról, hogy 28 tagállam több mint hatezer pénzügyi intézményét egységbe foglalják. Arról azonban igen – különösen az első tervezetekben –, hogy az egységes felügyelet, egységes bankmentés, egységes szanálási elvek, egységes, határokon átnyúló szanálási eljárások érvényesüljenek. A 2015 februárjára kialakult változat ennél sokkal szerényebb. Nem utolsósorban azért, mert – megjelenítve a német, a holland, a szlovák és a finn szempontokat – az elrendezés központi elemé-

vé vált, hogy ne a közösség, hanem alapvetően a banki nagyrésztvényesek köre, majd a nemzeti költségvetés állja a szanalás költségét.

Ennek érdekében csak a 120 legnagyobb pénzintézet részese a rendszernek – óvatosabb olvasatban ők számíthatnak biztos segítségre, már ha számos föltételnek, beleértve a rendszeres stresszteszteket is, rendre megfelelnek. Nem meglepő, hogy többen ezt a hitelezési hajlandóságot pótlólagosan és jelentősen rontó lépésnek látják.

Ezt azonban a jelen szakaszban előadottak szerint sem meglepőnek, sem hátrányosnak nem tartjuk. A közös bankfelügyelet eredeti formájában ellenőrizetlen és ellensúlyozatlan hatalmat adott volna a szabályozó – konkrétan a szupranacionális jogállású EKB-ba telepített, és a bankelnökkel „perszonálunióban” lévő felügyeleti vezető – kezébe. Ez bizony elég messze esik a – ma még joghatályos – Lisszaboni Szerződés betűjétől és szellemétől. A felügyeletnek – hogy csak a legkényesebb részét említsük – *megelőző jelleggel is beavatkozási joga van* az általa törékeny helyzetűnek ítélt pénzintézet ügyeibe. Ez bizony a csődeljárás lényegének a megfordítása, hisz utóbbi esetében nem véletlenül beszélnek Amerikában a „11. cikkely nyújtotta védelemről”. Merthogy eszerint – amíg a bíróság ki nem mondta a vétkességet, vagy felszámolásba nem irányította az adóst – a hitelező nem juthat hozzá az adós tulajdonában lévő vagyonelemekhez és számlákhoz sem.

Az EU-ban kialakult adóssághegy – ami részben állami, de nagyobb részben magánadósság, cégek, pénzintézetek és háztartások kinnlevősége – igen sokréttű, természetét, eredetét és következményeit tekintve egyaránt⁶. Nehéz lenne amellet érvelni, hogy ezeket „községesíteni” kellene, ahogy Jacques Delors évek óta szorgalmazza. Gazdasági értelemben végképp nem képviselhető, hogy mondjuk egy lett vagy egy szlovák állampolgár olyan adósságokért álljon helyt, amit a görög

kormány vagy az ír ingatlanfejlesztő tévedése okozott. Politikai értelemben egy konföderális, nem közös/föderális felépítményben az elszámoltathatósági, átláthatósági és ekképp a felelősségi viszonyok nem oszthatók vissza megnyugtatóan a közös kalapba/kalapból. És ezért a ki- és befizetések tekintetében nem mellőzhető az unióban szokásossá vált alkufolyamat sem.

Tanultunk-e valamit a bukácsolásból?

Közismert, hogy az emberiség egészében nem képes tanulni, és hogy a társadalmak sem tanulóképesek. Ugyanakkor az egyének – és az intelligens szervezetek – képesek és időnként hajlandóak is tanulni. Részint azért, mert ez szórakoztató, részint azért, mert ez – a műszaki fejlődés és a környezethez való állandó alkalmazkodás kényszere okán – el sem kerülhető.

Az EU hagyományos tanulóképességének két fő forrása van. Egyfelől: a szereplők jelentős részének kellően erős érdeke fűződik ahhoz, hogy a kilépés és a szándékos bénítás visszahúzó stratégiai helyett és az intézményi tehetetlenség ellenében is életképes megoldásokat ötljenek ki. Másfelől: az európai projekt mindig kellően érdekes és értékes volt és maradt ahhoz, hogy a szellem emberei, a pénzemberek és a közéleti szerepet vállalók egy kis, de lelkes csoportja leküzdje a témánk szakirodalmában is túltengő szellemi tunyaságot, és újító megoldásokkal mozgítsa elő a megújulást is.

Ennek szokásos kerete a mérlegkészítés és a kitekinítés. A mérleg készítése viszonylag könnyű, mert a 2008–2015 közti időszak kellően hosszú ahhoz, hogy az egyes újítások működését megfigyeljük, másoknak pedig az uniós fórumokon és a tagállamok szabályozásában követhető átalakulását érzékelhessük. Természetesen – mint általá-

ban a folyamatban lévő ügyek esetében – értelmetlen lenne a véglegesség igényével fellépni, vagyis az előadottak a szokásosnál is inkább előzetes jellegűnek tekintendők.

Saját közelítésünknek épp az lenne a sajátossága, hogy elkerüli a tisztán politikatudományi, vagy a tisztán gazdaságtudományi közelítések jellemző egyoldalúságait. Mint fentebb már a vázlatos összegzésből is láthattuk, a gyakorlati döntésekben időről időre megfigyelhető, hogy hol az egyik, hol a másik oldal szempontja válik kizárólagossá. Ezt követően többnyire már a gyakorlati alkalmazásban „szól vissza” az az oldal, amit a döntéshozók elhanyagoltak, akár szándékosan, akár csak a háromnapi szakadatlan tárgyalásokat kísérő fizikai és szellemi kimerültség okán. Ha pedig a helyzet odáig fajul – mint az általunk tárgyalt témakörökben tapasztalható volt –, hogy akár a Tanács ülése lehet az első és egyben egyetlen alkalom arra, hogy az egyes kérdésekben nem föltétlen szakértő kormányfők a végleges előterjesztés szövegével megismerkedjenek, az utólagos vasalások jelentősége nyilván csak növekedni fog.

Az újítások közül elsőnek a kereszt-föltételeesség kérdését említjük, hiszen 2012. január–június között Magyarország már megtapasztalhatta, hogy az egyik területen megfigyelt – vélt vagy valós – hiányosságok egy másik területen hozhatnak megtorlást. Konkrétan ekkor a költségvetés nem kellően fenntartható kiigazítása a kohéziós kifizetések felfüggesztését hozta magával.

Pusztán eme elszigetelt példánál maradva is jól látható, milyen kétélű fegyverről van szó. Egyfelől: a kiigazítás számszerűségei tekintetében a Bizottság álláspontja tévesnek bizonyult, a hiány mértéke rendre 3 százalék alatt maradt, 2011-ben – az inkriminált évben – 4 százalék fölötti többlet jelentkezett. Másodszor erőteljesen fölmerült az arányosság jogelvének kérdése. Végül nem kevésbé fontos volt az a mozzanat is, hogy a Bizottság – vagy

bármely közös szerv – mekkora szabadságot élvez saját mozgásterének kialakításában, és ezzel összefüggésben a szabályok értelmezésében és betartatásában.

A főntebb egy konkrét esetben megfogalmazottak azonban már általános érvényűek. Tanulmánykötetben tárgyalható (Falkner, szerk., 2011) az, hogy az uniós döntéshozatali mechanizmus – különösen az egyhangúság követelménye – milyen sokrétű és – különösen válsághelyzetekben – áthidalhatatlan nehézségek forrása volt és maradt már a válságkezelés e cikkben is taglalt újításait megelőző negyedszázadban is. És értelemszerűen igaz marad az, hogy – mint minden bürokráciában – az egyes döntésre jogosult szervek közt versenyhelyzet jön létre, a németül szellemesen „Kompetenz Kompetenz”-nek elkeresztelt hatásköri elhatárolás sosem lehet teljes, pontos és végleges. Ezért a legegyszerűbb esetben is versenyre kél a Bizottság, a Parlament és a nemzeti döntéshozó, valamint a Tanács, és egyre gyakrabban az EKB is. Épp ez magyarázza, hogy a kimenet sokszor átláthatatlan és semelyik résztvevő szempontjára nem vezethető vissza, még kevésbé értelmezhető előzetesen megkonstruált, valamiféle elvi törvényszerűséget követő titkos nagy haditerv megvalósulásaként.

Ezért a következőkben a szokásosnál is nagyobb kockázat mellett vállalkozhatunk az előrejelzési változatok fölvázolására. Egyfelől nem kérdéses, hogy az uniós szervek régóta meglehetősen határozottsággal képviselik azt a hagyományos nézetet, mely szerint „több Brüsszel egyenlő több Európával”. Ez a közelítés ismeretes módon az alapszerződések általános és teljes revízióját is napirendre vette már annak érdekében, hogy a válságkezelés során létrehozott nemzetekfölötti megoldások jogszerűsége és tartós volta ne válhassék vita tárgyává.⁷

Ugyanakkor a költségvetési politika területén az együtt menetelés kötelező előírása – az európai szemesz-

ter – és a fiskális mértékek és eljárások egységesítése – a költségvetési paktum – nem képesek a nemzeti kormányzás eltérő minőségi színvonalára visszavezethető (Benczes – Rezessy, 2014, 109–111.) rendszeres „elhajlások” kiküszöbölésére. Az újítások 2011–12. évi bevezetése óta szembeötlővé vált, hogy – különösen a nagy tagállamok esetében – az uniós kényszerzubbony nem képes fölülírni azt a belpolitikai erőviszonyrendszert, aminek hatására sem a gazdaságelméleti és -stratégiai szempontból perdöntő adósságállomány, sem pedig a politikailag fölöttébb kényes folyó hiány mutatója nem képes javulni, különösen fenntartható módon nem. Franciaország – történelmi rekordot jelentő 92,6 százalékot elért és folytonosan növekvő adósságrátája miatt történt – leminősítése, vagy a német nagykoalíció költségvetési engedékenysége, az angol és a spanyol hiány 6 százalékot meghaladó mértéke mind intő jel lehet. És intő jel az is, hogy a magánvállalatok adóssága 2013 végére elérte a GDP 104,8 százalékát az euróövezetben, ami a szokás szerint megfigyelt közadóssági ráta 92,7 százalékánál is sokkal több. És ehhez jön még a háztartásoknak a GDP 97,9 százalékát kitevő adóssága – *vagyis a magánadósság több mint duplája a közadósságnak* (ECB: i. m. 7.).

Nem is meglepő ezért, hogy az adósságok közös kezelését és az eurókötvények kibocsátásának feltételeit vizsgáló szakértői bizottság (Expert Group, 2014) csak igen óvatos formában támogatta mindkét fölvetést, külön is kitérve a nemzeti erőfeszítések elsődleges voltára és a közös kötvénykibocsátással járó erkölcsi kockázatokra. A munkaadói szervezetekhez közel álló elemzők (Vihriala – Weder di Mauro, 2014) még ezt is túl messzire menőnek tekintik. Ehelyett javaslatuk kötelező jellegű adósságmérséklési programokat vezetne be a 80 és 90 százalék közti adósságrátájú országokra, mint amilyen a már említett nagy tagállamok mindegyike. Természetesen az adós-

ságválság tartós megoldását – mint azt a két évtizede még fölöttébb eladósodott skandináv államok példája is szemlélteti – a tartós gazdasági növekedés és a kiegyensúlyozott államháztartás kettőse biztosíthatja csupán. A valódi gondot itt nem egyszerűen az évente változó erejű fiskális eltököeltség jelenti, hanem inkább az, hogy a gazdasági növekedés várható üteme az euróövezetben 1, az EU egészében másfél százalék körül állandósul a következő évtizedben (Halmai, 2014). És emellett a társadalmi igények és a politikai alkuk nagy valószínűséggel feszítik szét a költségvetési kereteket, és megakasztják vagy lelassítják az adósságráta mérséklését is. Utóbbira a latin országok jelentik a hihető és tartósan visszatérő példát.

Ha az egyes uniós tagállamokban – részint a politikai, részint a gazdasági folyamatok – eltérő költségvetési politikákat, eltérő kiigazítást, eltérő deficittűrést eredményeznek, akkor bármi szigorúak is a közösségi előírások, mint például az európai szemeszter, az együtt menetelést nem lesznek képesek kikényszeríteni. Intő példa e sorok lezárásakor az a francia kezdeményezés, ami az ország elmulasztott költségvetési konszolidációját az általuk a fiskális paktumban vállalt konkrét határidők megnyújtásával véli kezelhetőnek. Franciaország és Olaszország 2014 őszén felmentést kért és kapott a költségvetési egyezményben és az EMU-föltételekben szereplő hiánycsökkentési kötelezettség alól 2015 és 2016 tekintetében, annak ellenére, hogy a 3 százalék „felé közelítés” célját mindkét ország már a megelőző két esztendőben is elvétette.

Hasonlóképpen a *bankunió* tekintetében is – mint láttuk – a kezdeti, kimondottan nemzetek fölötti és minden átfogó tervezet egy, a nemzeti kormányzatok és a részvénytulajdonosok közvetlen felelősségvállalását előtérbe helyező, készpénzkímélő és ekképp messzemenően földhözragadt javaslat formájában került elfogadásra 2014 februárjában. Vélemezhető, hogy békeidőben még ennek a

megoldásnak is csak a szűkített értelmezése valósul majd meg, miközben a felügyelet közösségi szintre helyezése bizonyára több, mint pusztán bizalomerosztó intézkedés. Ennek egyik legfontosabb tényezője az, hogy a londoni City – kétszázötven év óta a világ legfejlettebb pénzügyi központja – se nem igényli, se nem támogatja a nemzetek fölötti szabályozást, hisz maga nem részese a rosszul célzott, és a kormányzatok tehervállására építő hitelezési politikának, nem épít a dél-európai államokra és az amerikai jelzálogpiacra, sőt a kormányzatok finanszírozására sem.

A sajátos brit szempontokon túlmenően a bankunió tekintetében súlyos kérdések maradtak megválaszolatlanul. Ezek közül az első a potyautas-magatartás ösztönzése: amennyiben a korábbi felelőtlen döntésekért most más áll helyt, mint aki a hasznát élvezte a kockázatos befektetésnek, ez további felelőtlen pénzkölcsönzésre ösztökél. Annál is inkább, mert a rossz években – és a Bázeli-III szabályozás miatt – tőkepótlásra és veszteség-leírásra már jelentős összegeket költöttek, és ezt valahonnan vissza kell nyerni. A közös költségvetési politikával szemben derűlátó, azt kimondottan szorgalmazó Martin Hellwig (2014, 178–179.) maga is elismeri, hogy a bankunió – tanulmányában részletesen bemutatott – eszközrendszere már jelenleg is erőteljes késztetést jelent arra, hogy a bajba került bankok – főleg a nagyobbak – gondjait költségvetési pénzek útján oldják meg. Vagyis az államok közti jövedelem-újraelosztás nyílt formában és gazdasági felelősségvállalás híján történik meg. Ráadásul ennek politikai elszámoltathatósága sem adott – már a kérdéskör erőteljesen bonyolult technikai jellege és jogi összetettsége okán sem.

Másfelől a pénzintézetek szabályozása vélhetőleg a nemzeti kormányzás, a szuverenitás fontos eleme. Egyfelől nem kételkedünk abban, hogy a mai világban csak a transznacionális szabályozás lehet hatékony. Másfelől: az

bizonyára gondot jelent, ha a szabályozást a politikai folyamatban közvetlenül el nem számoltatható, belső eljárásokban és át nem látható alkuk révén kiemelkedett bürokraták végzik. Ekkor ugyanis megbillen a fékek és ellensúlyok rendszere. És amíg az uniós költségvetés a nemzeti termék 1 százalékában van maximálva, a révészt mindig – végső fokon – a tagállamok adófizetőinek kell fizetniük. Ők pedig – mint számos országban már hangot is kapott – elvárják az elszámoltathatóságot, politikai és pénzügyi téren egyaránt. Az Európai Parlament politikai súlyú, stratégiai jelentőségű újítások legitimálására sem személyi összetételénél, sem szakmai alátámasztásának gyengéi miatt nem igazán alkalmas. Vagyis a gyakorlatban marad az egyes országokon belüli meggyőzés, meg a kísérlet és tévedés rendszere.

Mindez azt jelenti, hogy a költségvetési unió is és a bankunió is ma még kezdetleges, a fejlődés első szakaszában található fejlemény. Jelentőségét inkább az adja, hogy potenciálisan mekkora súlyú kérdésekről, mekkora összegekről, és milyen eljárásokban dönthetnek majd az EU-ban a korábban megszokottól jelentősen eltérő rendben. Épp azért, mert a döntések terhe nem triviális, az óvatos, lassú előrehaladás, a megfontoltság csak üdvözlendő.

A végkimenetel szempontjából bizonyára az lesz a perdöntő, hogy az egymást erősítő pozitív várakozások révén az EKB védőernyője, az Európai Stabilitási Mechanizmushoz és a már 2011 óta nagy lendülettel folyó kötvényvásárlásokhoz társulva elégségesnek bizonyul-e egy újabb pánikroham, egy számos nagy pénzintézetre kiterjedő támadás elhárításához. Vagy épp ellenkezőleg, mint ahogy azt a szkeptikusok vélik, ismét túl kevés és túl későn történik? A puding próbája, mint mindig, az lesz, ha megeszik. És a magánadósságoknak a közadósságokat is meghaladó halmozódása, a tartós megoldásokra való erőfeszítések gyengesége okán nem lehet kizárni a kedvezőtlen kimenetet sem.

Kinek és minek az uniója?

A költségvetési és bankunió tervezete nem az első és nem is az utolsó kezdeményezés az EU-ban, ahol a tartalom és a forma nem fedi egymást. Az EU sajátos lényege épp a kormányköziség és a föderalizmus kettőssében áll. Emellett az egyes országokban jelentősen változik – konkrétan csökken – az európai projekt iránti lelkesedés. Balázs Péter (2014, 361.), egykori uniós biztos ebben az összefüggésben egyfajta célvesztésről beszél, ami nemcsak az új tagállamokat jellemzi, hanem magát az uniót és annak közös szerveit is. 2014 júniusában az Európai Parlamentben új erőviszonyok jöttek létre, megjelenítve a főntieket. A képviselők közel negyede az Unió törekvéseit megkérdőjelező euroszkeptikus. A főáramú pártok képviselői szerint is a belpolitikai törésvonalak, nem pedig a valóban új minőséget is megjelenítő közösségi újítások a választás tárgyai. És ekképp az EU törvényhozásába gyakorta, ha nem is mindig, nem egyszerűen csak az elhasznált politikusok, hanem a téma iránt kevésbé fogékony, a saját országuk közéletében jelentőségüket veszített, vagy eleve önsúllyal alig bíró személyiségek kerülnek.

Mindez a korábbi irányzatok továbbfolytatását vetíti előre. Még ha jelentősen megerősödnek is az euroszkeptikus erők, a folyamatot legföljebb lefékezik, de visszafordítani aligha lesznek képesek. Az európai integráció – különösen a közös piac, a közös pénz, az erősödő verseny, és nem utolsósorban a közösségi jogalkalmazás révén – külön ünnepi ígéretek és kormányfői nyilatkozatok vagy tanácsi határozatok nélkül is megy a maga útján. Erasmus-programban tanulnak az egyetemisták, és munkába állnak a szegényebb és gazdagabb tagállamok polgárai egymás országában.

Ebből adódóan egyfelől nem számolunk azzal, hogy az unióban a Barroso-bizottság meghatározó személyisé-

gei és a válságkezelésben jeleskedők szorgalmazta valódi föderalizmus nyerhetne teret. Erre már a 2014-ben lelépő, EU-barát törvényhozás mellett is lassú volt a haladás. Másfelől a valóságban – jórészt spontán módon és a korábbi reformlépésekkel létrehívott – horizontális, piaci és önerősítő folyamatok, a verseny és a szolgáltatások határokon átnyúló áramlása olyan egybefonódásokat hozott létre, amelyek tovább fognak erősödni. Aligha kérdéses például, hogy a termékpiacokat követően a szolgáltatások piacát is fokozatosan meg kell nyitni, hisz mind a világhálós kereskedelem, mind pedig az emberek áramlása a „lengyel vízvezeték-szerelőket”, és persze az egészségügyi és más szolgáltató személyzetet egyre nélkülözhetetlenebbé teszi, különösen az unió gazdagabb országaiban. Igaz, hogy ezt az ellátások „röghöz kötése” ma még súlyosan gátolja, de az eme korlátokat lebontani szándékozó törekvések már hosszú évek óta törvényhozási folyamatban vannak. Mi több, a válság egyelőre nem akadályozta a szabad munkavállalást, a „stressztesztet” a közösség kiállta.⁸

Ugyanakkor az Európai Központi Bank működése a válságkezelés során és következtében minőségi változásokon ment keresztül. Ezt Mario Draghi elnökké választása és az ezt követő, 2012. szeptember óta folytatott „korlátlan likviditás biztosításával az eurót megmentő” politika állandósulásával új szakaszba lépett.

Egyfelől: amikor tagállamok és nagy bankjaik kimentésében vállalt szerepet, ez bizony akárhogy is vesszűk, fiskális jellegű, vagyis politikai ellenőrzés tárgyát képező tevékenység. Másfelől: likviditást, különösen korlátlan likviditást csak olyan központi bank teremthet, amit a közhatalom ellenőriz és elszámoltat. Az Európai Központi Bank nem ilyen: alapszabálya kizárja a költségvetés-politikai szerepvállalást, és épp ennek fejében mentesíti a politikai elszámoltatás alól.

Az EKB az elmúlt évek során legalább két olyan területen vállalt szerepet, ami élesen eltér az 1997–99 közt még Lámfalussy Sándor által kialakított, depolitizált és kizárólag az árstabilitást megcélzó alapszabályától. Egyfelől a korlátlan likviditás teremtése klasszikus közös központi bankot föltételez, másfelől a pénzintézetek nemzetközi szabályozása kézzelfoghatóan közpolitikai funkció (hisz arról szól, ki állja a végső számlát). Mind ezért német elemzők (Weber – Forscher, 2014, 49–50.) teljes joggal vetik föl, hogy az efféle felelősségvállalás szinte kiköveteli a politikai választ, konkrétan az EKB eleddig *feltéve őrzött függetlenségének politikai ellensúlyok és korlátok közé történő szorítását*. Egyebek mellett a fékek és ellensúlyok elvéből következően, továbbá a közpénzügyek természetéből megkövetelt elszámoltathatóság biztosítása érdekében is. Az Európai Bíróság 2015. januári döntésével⁹ csak annyit mondott ki, hogy a jogszerűség – az EU alapszerződésével való összhang – fennáll, de mit sem mondott (mondhatott) a lépés gazdasági értelméről és politikai tartalmáról. Hiszen nem kétséges, hogy ezáltal az EKB – az amerikai FED-hez hasonló – valóságos és teljes értékű központi monetáris hatósággá vált, az ezt ellenőrző intézmények és eljárások híján. Ezzel pedig bizonyára átlépte azt a határt, ami eddig az adósságok közös vállalása és a teljes értékű – vagyis adottan a gazdaságélénkítéssel is foglalkozó – központi banki szereptől elválasztotta. Ezért joggal értékeli gazdasági oldalról az EMU elveinek eltemetéseként a havi 60 milliárd euróra – a magyar GDP felére – rúgó kötvényvásárlási programot, ami a negatív kamatok és a hitelességvesztés kettősét valószínűsíti (Stelzer, H., 2015).

Ebben a folyamatban a költségvetési politikák szolid, fenntartható módon történő kiigazítása egyfajta axióma, a piacok által keresztülvert kényszer. Az, hogy a kiigazítás mikor tekinthető valóban fenntarthatónak,

mennyiségileg nem eldönthető, bár e témakörben különösen a központi bankok műhelyeiben nem csekély erőfeszítések történtek. Az ezeket bemutató legutóbbi alapos elemzés (Tóth, 2014, 556–557.) arra jutott, hogy a forgalomban lévő előrejelző módszerek találati pontossága az elmúlt évek során az 50 százalékot (sic!) sem érte el. Úgy tűnik, hogy e téren – a banki prudenciális működéshez hasonlóan – minőségi kategóriákra leszünk utalva a jövőben is, mint a korábbiakban bemutatott jó hírnév, szolid gazdálkodás, jogállami viselkedés kategóriái kapcsán sokoldalúan bemutatottuk.

Mindeme meglátásokból az is következik: a költségvetési politikákat kötelező erejű, azaz szankcionálható, számszerű előírásokat is tartalmazó közös európai kényszerzubbonyt szabni elvi és gyakorlati oktalanság. Ami egyik helyen lehetséges és keresztül is vihető, másutt messze nem biztos, hogy az lesz¹⁰. E politikák – ha egy logika mentén haladnak – nem is igényelnek egységesítést, csak a valutaunióhoz szükséges minimális önfegyelmet. A bankok tekintetében pedig aligha lesz megkerülhető az a kérdés, hogy a kapitalizmusban minden vállalkozás – a nagy pénzintézet is – maga viseli kockázatát. Ha elbukta, azt bizony a tulajdonosok – a részvényesek – és az ott dolgozók kénytelenek állni. A „túl nagy, hogy bukjon” érv inkább elterjedt, mint szilárd közgazdaság-tudományi alapokon álló.

Az előadottakból világosan kirajzolódik a jövő két meghatározó mozzanata. Egyfelől: *a föderalizálódásban a válságkezelő lépések olyan minőségi változásokat hoztak, amelyek nem következtek sem az integrációelmélet, sem az alapszerződések betűjéből és szelleméből.* Másrészt: a nemzetállam sokkal ellenállóbbnak bizonyult, mint ahogy azt a döntéshozók – pusztán a közgazdasági és az eljárási/közigazgatási racionalitás nyomvonalán haladva – föltételezték. A hagyományos tagállami fenntartá-

sok erősödnek, aminek a brit kilépési fenyegetés a legélesebb jele. Ezen túl – mint láttuk – 2014 nyarán olyan Európai Parlament alakult, amelynek a negyedét alkotó euroszeptikusok súlya a főáramú, *hagyományos pártok egyfajta nagykoalícióját* tette meg a siker, sőt az elemi működőképesség föltételének. Ebben a helyzetben pedig *fölöttébb valószínűtlen az, hogy – az eddig is főképp fű alatt előrehaladó – föderalizmus nyíltan intézményesülhetne*, és a közösségi szervek hatásköre formálisan is megerősödhetne. Úgy tűnik, az ezzel kapcsolatos félelmek túlzott és aránytalan mértékben terjedtek el a hazai közgondolkodásban és az EU-val kapcsolatos megnyilatkozásokban is.

És ezzel elérkeztünk az európai közgazdaságtan művelésének egyik legizgalmasabb eredményéhez. Ahhoz, hogy a „nemzetek Európájának” a túlélése – az elterjedt vélekedések ellenében – miért nem vezet a politikai uniós háttér nélkül létrehozott közös valutaövezet fölbomlásához. S mivel annak sikere sokoldalúan igazolt, aligha meglepő, hogy még a sokévi visszaesés után sem kívánnak belőle kilépni – sem a görögök, sem az olaszok, sem a portugálok, sem az írek. Lehet, hogy nem véletlenül?

CSABA LÁSZLÓ

Irodalom

- Balázs Péter: *Közeledés vagy távolodás? Közgazdasági Szemle*, 2014, 59. évf. 4. szám, 350–362.
- Benczes István – Rezessy Gergely: *National governance in Europe*. Megjelent: Benczes István, szerk.: *Crisis in the West and East: Economic Governance in Times of Challenge*. Wiener Verlag für Sozialforschung, 2014, Bécs. 96–113.
- Drazen, A. – Grilli, V.: *The benefit of crisis for economic reforms*. *American Economic Review*, 1993, 83. évf. 3. szám, 598–607.
- Expert Group on Debt Redemption Fund and Euroobligations:

- Final Report. Conclusions.* – submitted on 31 March, 2014. – letölthető: ec.europa-eu/economy_finance/articles/governance/pdf/20140331_conclusion_en.pdf
- Falkner, G. szerk.: *The EU's Decision Traps – Comparing Policies.* Oxford University Press, 2011, Oxford–New York
- Greskovits Béla: *The Political Economy of Protest and Patience: Eastern European and Latin American Transformations Compared.* CEU Press, 1998, Budapest–New York
- Györfy Dóra: *Bizalom és megszorítási spirálok: válságkezelés Görögországban és Lettországon.* Megjelent: Katona Klára – Schlett András, szerk.: *Fejlesztési stratégiák – finanszírozási alternatívák.* Pázmány Press, 2014, Budapest, 105–129.
- de Haan, J. – Osterloo, S. – Schoenmaker, D.: *European Financial markets and Institutions.* Cambridge University Press, 2009, Cambridge–New York
- Halmi Péter: *Krisis és növekedés az Európai Unióban.* Akadémiai Kiadó, 2014, Budapest
- Hellwig, M. F.: *Yes, Virginia, there is a European banking union! But it may not make your wishes come true.* Megjelent: ÖNB 42d Economics Conference, 2014: *Towards a European Banking Union: Taking Stock.* Az Osztrák Nemzeti Bank kiadása, 2014. december, Bécs, 156–181.
- Kautto, P.: *Nokia as an environmental policy actor: evolution of collaborative corporate policy activity in a multinational company.* *Journal of Common Market Studies*, 2009, 47. évf. 1. szám, 103–125.
- Kopits, G.: *Can fiscal sovereignty be reconciled with fiscal responsibility?* *Acta Oeconomica*, 2012, 62. évf. 2. szám, 141–160.
- Losoncz Miklós: *Az államadósság-válság és kezelése az EU-ban.* TRIMESTER Kiadó, 2014, Tatabánya
- Reh, C.: *The Lisbon Treaty – de-constitutionalizing the European Union?* *Journal of Common Market Studies*, 2009, 47. évf. 3. szám, 625–650.
- Reinhart, C. – Rogoff, K.: *'This time is Different': Eight Centuries of Financial Folly.* Princeton University Press, Princeton, 2009, New Jersey
- Stelzer, H.: *Wie EZB Vertrauen zerstört.* *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2015. január 23.
- Tanzi, V.: *Dollar, Euros and Crisis: How We Got There and How We Get Out of It?* 2013, New York etc: Palgrave

- Tóth G. Csaba: *A költségvetés fenntarthatóságát mérő mutatók előrejelző képessége*. *Pénzügyi Szemle*, 2014, 59. évf. 4. szám, 544–561.
- Viriala, V. – Weder di Mauro, B.: *Orderly debt reduction, rather than permanent mutualisation is the way to go*. *VOXEU*, 2014, 2 April
- Weber, Ch. – Forschner, B.: *ECB: independence at risk? Intereconomics*, 2014, 49. évf. 1. szám, 45–51.

Jegyzetek

¹ A legfontosabbak: az árfolyam- és kamatkockázat kiesik, a tranzakciós – nemcsak a valutaváltási – költségek lecsökkennek, a verseny erősödik, az árak és a felárak csökkennek, a választék bővül, a szolgáltatások és a termékek árai közvetlenül egybevetethetők, a termelőtől közvetlen is érdemes beszerezni stb. És persze a stabilitási klubba tartozni is önérték – befektetőnek, megtakarítónak, nyugdíjasnak egyként.

² Kopits György (2012) meggyőzően érvel amellett, hogy ha a belső elköteleződés hitelesen jelen van, akkor az Unió szabályrendszere egyáltalán nem érinti a tagállamok belső szuverenitását, sem a költségvetési politika, sem pedig a szociális modell tekintetében.

³ A legalacsonyabb érték a 2014. év előzetes adata. Figyeljünk fel rá: szó sincs deflációról, hisz az egyetlen hónapban – 2014 decemberében – volt megfigyelhető, a fogalom pedig kizárólag éves szinten értelmezhető.

⁴ Az ECB: *Statistics Pocket Book*, 2014. októberi adatai szerint az euróövezet adósságrátája a 2007. évi 67 százalékról 2013 végére 92,7 százalékra nőtt. Ez a gazdaságtörténeti adatsorok szerint a tartós növekedésslassulás tartománya, ld. Reinhart–Rogoff, 2009.

⁵ Bank resolution authority set for launch *.euractiv.com.*, 2014. dec.17/letöltve 2015.febr.14/ könnyen elérhetővé teszi az összes ezzel kapcsolatos dokumentumokat, döntéseket és részletszabályokat az EU összes hivatalos nyelvén.

⁶ A magyar szakirodalomban monografikus jelleggel tárgyalja ezt a kérdéskört Losonczi Miklós (2014).

⁷ Nagy kérdés az, hogy ezzel lelassítható-e, vagy épp új lendületet kap az ellenreakció, aminek csak legélesebb formája a brit kilépési népszavazás. A skandináv államok és számos kis tagor-

szág is gyakorlatilag ellenáll az efféle lépéseknek, a banktitok szabályozásától a kötelező megújulóenergia-arány előírásáig terjedően széles és változó körű az ellenkezők és kívül maradók csoportja.

⁸ E kérdéskörrel részletes áttekintést ad a küldő és a fogadó országok oldaláról egyaránt az *Intereconomics* kéthavi lap 49. évf. 3. szám (2014), 116–158.

⁹ EZB darf Staatsanleihen kaufen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2015. január 14. Ezt bő egy hét múlva meg is tette, holott az ezt megalapozó feltételek – például a négy negyedéven át tartó defláció – egyáltalán nem álltak fönn. Hiszen 2014 egészében a pénzromlás üteme +0,7 százalék volt, ami alacsonyabb a célértéknél, ámde kétségkívül pozitív szám. Mi több, az EKB korábbi könnyítéseinek hatására a forgalomba került pénz jórészt állampapír-befektetésekbe került, nem pedig a gazdaságot élénkítette. Vagyis végső fokon – közvetve – az uniós alapszerződésbe ütköző adósságmonetizálásra mégiscsak sor került.

¹⁰ A „legeltérőbb esetek módszerének” iskolapéldájaként szemlélteti ezt (Györffy, 2014) a lett és a görög válságkezelés eredményeit szembeállító írásában.

LELŐHELY NÉLKÜLI LELET?

Meddig ül még átok a Seuso-kincsen?

2. rész

Az előző részben azt elemeztük, hogy egy olyan kivételesen gazdag, és történeti szempontból is rendkívül fontos leletegyüttes esetében, mint a Seuso-kincs, az eredeti lelőhely megállapításának milyen akadályai vannak. Most azt tekintjük át, hogy a nehézségek ellenére milyen lehetőségeink állnak rendelkezésre a hovatartozás behatárolására. Az írást egy bibliai példázattal indítottuk, hadd utaljunk most egy idézetre: ma, a bölcs emberek, akik felelősséget éreznek az iránt a társadalom iránt, amelyben élnek, őseiktől örökölt kincseiket múzeumban őrzik, és nem pazarolják el bolond módjára.

Mivel a Seuso-kincs előkerülésekor nem volt jelen régész, aki feljegyzéseket és felvételeket készíthetett volna, így az „elárvult” tárgyak eredetének kutatásához kellett a tudományt segítségül hívnunk. Szerencsére a tárgyak némelyike olyan jellegzetes vonásokkal rendelkezik, ami hasznos kiindulási pontot jelent vizsgálódásunk számára.

2014-ben a kincs nyolc darabját szállították Budapestre, ahol azokat március 24-től az Országház épületében, majd később Székesfehérváron több tízezren tekintették meg. Az eredeti, nagyobb kincsnek ez az a része, amelyet Peter Cecil Wilsonnak, a Sotheby's aukciós ház egykori elnökének örökösei birtokoltak.

A gyűjtemény ismert részének legrégebbi darabja valószínűleg az a tál, amelynek közepén geometrikus díszű medalion látható, ez ismereteink szerint a Kr. u. 4. század első felében készült.

Funkcionálisan egységet képez a két geometrikus díszű vizeskancsó és a kézmosó medence. Összeköti őket a kancsó testének felső részén, illetve a medence felületén látható, vizet ábrázoló hullámos motívum.

Mind a hullámmotívum, mind a gyöngydiszes perem hasonló a svájci Kaiseraugstban talált edényeken láthatókhoz, amelyek készítése ideje nem sokkal Kr. u. 351 előttre tehető, készítése helyüket pedig a Naissus (ma Niš Szerbiában) közelében lévő ókori ezüsbányák mellett kialakult műhelyekben kell keresnünk.

Jellegzetes a formája annak a kancsónak, amelynek teste nyolcszög keresztmetszetű, a nyakánál levelekkel díszített párnatag fut körbe, a talpa pedig csillag alakú. Hasonló, lapos cikkelyekkel határolt felületű kancsó több is előkerült a Kárpát-medencében, néhány nagyobb pannóniai városban. Ilyen típusú kancsók a Rajna-vidékről is ismertek. Az egyenes, derékszögben megtört fülforma, amelynek alsó vége spirálisan felcsavarodik, Galliából ered. Ez az edény – annak ellenére, hogy próbálták keleti műhely termékeként meghatározni – a hasonló formák előfordulási helyei miatt inkább mégis Nyugat-Európában készülhetett.

Az úgynevezett „állatalakos kancsó” (amely még nem érkezett meg Magyarországra) testét tíz lapos oldal alkotja, és a talpa ennek is csillag alakú, tízágú. Füle hasonló az előbbihez, de díszítése már eltér attól: nem domborított, hanem vésett, úgynevezett *nielló*-technikával készült, ami annyit jelent, hogy a véseteket sötétszürke fémpasztával töltötték ki. Fontos megemlíteni, hogy ilyen sokszög keresztmetszetű, csillag alakú talppal ellátott és nielló díszítésű edények ez ideig kizárólag az egykori galliai város, Treviri (ma Trier Németországban) területén kerültek elő, abban a városban, amely I. Valentinianus császár uralkodása idején (Kr. u. 364–375) a Nyugat-római Birodalom fővárosa volt, és amelyben ezüstműves műhely is működött.

A római császárkorban az ajándékozás a politikai hatalom gyakorlásának nélkülözhetetlen eszköze volt, amit el is vártak az uralkodótól. Így érthető, hogy a közvetlenül a császári udvar számára dolgozó műhelyeket a császárnak szoros felügyelet alatt kellett tartania, hogy az ajándékok rendelkezésére álljanak. I. Valentinanus például (Kr. u. 364. február 25-én történt) megválasztása után három és fél éven át, rövid megállókkal állandóan úton volt, amíg 367 telén elért Treviribe, de közben olyan városokban időzött, mint Aquileia (a mai Olaszországban Velence mellett), Milánó vagy Reims, ahol működtek ajándékokat előállító állami műhelyek. Az is feltételezhető, hogy egyes mesterek követték a nyugatra vonuló császári udvart. Treviriben már Kr. u. 354-ben voltak műhelyek, de a császári műhely és maga a város is akkor kezdett újra virágozni, amikor Valentinianus udvara végleg oda költözött.

A fentebb ismertetett edényeket lakomák előtt vagy közben használták. A hatodik edény, amely Magyarországra érkezett – egy hengeres testű, kúpos fedelű szelencé –, viszont egy hölgy piperekészletéhez tartozott. A doboz belsejében hét kerek lyukkal ellátott lemez található, amelyben valamikor ezüst- vagy üvegfiolákat tartottak. Ez utóbbiak hollétéről jelenleg nincsenek ismereteink.

A szelencét a Rómában talált esquilinusi kincs hasonló rendeltetésű két dobozához hasonlíthatjuk, amelyek a Kr. u. 4. század közepén egy fiatal pár számára készültek esküvői ajándékként. Ezek közül az egyikben öt ezüstfiola volt. Az esquilinusi kincs elrejtését a 4. század végére, vagy az 5. elejére keltezhetjük. A Seuso-kincs illatszeres doboza abból a szempontból is jelentős, hogy az aljára egykori használója feliratot karcolt. A római kori ezüstökön általában nem ritka a bekarcolt, vagy pontoszerszámmal beütögetett felirat vagy személynév, de a Seuso-kincshez tartozó tárgyakon csak ritkán, például

a geometrikus díszű tálon fordul elő, amely – mint korábban szó volt róla – valószínűleg a kincs legelső darabja, tehát ennek esetében volt a legtöbb idő arra, hogy a használat során valamilyen jelzést karcoljanak bele. A másik személynév, ami a kincs tárgyaival összefügg, az a kincsnek nevet adó egykori tulajdonos, Seuso neve, ami az úgynevezett vadásztál medalionja köré írt versben olvasható. A kutatók egyetértenek abban, hogy a tárgyra írt személynevek az egykori tulajdonos nevét örökítik meg. Mivel e két néven kívül más nevet a tárgyakon nem találunk, és mivel a Seuso-tál a későbbi, ezért biztosak lehetünk abban, hogy egyúttal ő volt a kincs utolsó tulajdonosa: azt nem örökölte más és nem is adták el. Az ilatszeres szelence alján latin betűkkel írt felirat található, amit TIAON-nak olvashatunk. Ez a szó máshonnan nem ismert az ókorból, és az egyetlen ehhez hasonlítható szó az ófríz¹ *tian* és az óizlandi *tio*, mindkettő jelentése: tíz. Ha olvasatunk helyes, akkor a bekarcolás egy leltárjegyzékre utalhat, amelyben ez volt a tizedik tétel. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a leltár készítője tudott latinul, ezt a feliratot mégis egy germán (de nem gót) nyelven, latin betűkkel karcolta a doboz aljába.

Az egészen különleges tárgyakat szemlélve felmerül a kérdés: a késő antik korban hogyan jöhetett létre ilyen rendkívül gazdag családi kincs? A kérdés megválaszolásához rövid történeti áttekintésre van szükség.

A mai Magyarország nyugati része a római korban Pannonia tartományhoz tartozott, amelyet északon és keleten a Duna határolt. A folyók kiválóan alkalmasak határnak, hiszen mindenki számára láthatók, többnyire nehéz rajtuk nagy csapatokkal átkelni, és így viszonylag könnyű katonailag megvédelmezni. Ugyanakkor természetes útvonalként használhatják mind a katonák, mind a kereskedők.

Pannoniában nem voltak nemesfémbányák vagy jelentős kereskedelmi központok, így a rómaiak számára cse-

ILLATSZERES SZELENCE (MNM)

kély gazdasági vonzerőt jelentett, nem volt érdemes meghódítani, stratégiai szempontból viszont nagyon jelentős területnek számított. Az elmúlt két évezred során a katonai stratégák tisztaiban voltak azzal, hogy aki a Rajna és a Duna vonalát ellenőrzése alatt tartja, az egyúttal ellenőrzi Európát is. A rómaiak számára különösen fontos volt ez a terület, hiszen az Itáliából a keleti tartományok felé vezető szárazföldi utak Dél-Pannoniában, a Dráva és a Száva völgyében haladtak. A keleti tartományokkal való kapcsolattartás miatt Ró-

mának szüksége volt ezekre az utakra, így az első császár, Augustus elhatározta, hogy Pannonia földjét a birodalomhoz csatolja. A terület megvédéséhez biztonsági beruházásokra volt szükség: a későbbi korokban a Duna jobb partján katonai erődök és őrtornyok tucatjai épültek fel, ahol több ezer fős katonaság állomásozott. A hadsereg garantálta a birodalom békéjét, de a katonáknak volt egy előjoguk is: ők dönthettek arról, hogy ki legyen a császár.

Pannoniát gyakran érték a szomszédos területen élő germán és iráni eredetű népek támadásai, és néha a támadás olyan súlyos volt, hogy a császárnak ide kellett utaznia, hogy a hadműveleteket személyesen irányítsa – mint például Marcus Aurelius, aki híres, *Elmélkedések* című írását a Dunától északra, egy hadjárat során fejezte be. A hadsereg sikerrel tartotta sakkban a barbárokat, így megnőtt jelentősége, és ezzel együtt megnőtt a katonai vezetők önbizalma is. Tizenkét évvel Marcus császár halála után a tartományi hadsereg már elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy parancsnokukat, a nyugat-pannoniai Carnuntum táborában székelő Septimius Severust császárrá kiáltssa ki. Pár évtizeddel később új, fél évszázadig tartó korszak kezdődött a birodalom életében, amikor az úgynevezett pannoniai katonacsászárok uralkodtak.

Már a Kr. u. 1. században, és a következő évszázadokban több alkalommal is, legyőzött germán törzsek, vagy hódító szomszédaik elől menekülő csoportok telepedtek le Pannoniában. A bevándorlók hamar elhagyták régi szokásaikat, „romanizálódtak”, néha ráadásul olyan sikeresen, hogy akár a legmagasabb hivatal betöltésére is alkalmassá váltak, mint az a Maximinus (később még szó lesz róla), aki Sopianae-ban, a mai Pécs területén született. Apja, aki a Kr. u. 3. század végén telepedett le Pannoniában, karp származású volt, azaz egy olyan törzsből eredt, amely az Al-Duna mentén élt, és a gótokkal és vandálokkal szövetségben gyakran háborúzott Róma ellen. Említ-

hetjük a vandál származású Stilichót is, aki „királyi” család gyermekeként látta meg a napvilágot a Duna mellett, ahol apja korábban lovassági parancsnokként szolgált, és aki szintén a legmagasabb birodalmi méltóságig eljutva a hadsereg főparancsnoka, majd Kr. u. 400-ban konzul lett.

A 4. századi pannoniai elit gazdag és befolyásos volt: hatalmas földbirtokokkal rendelkeztek, amelyek központjában gyakran fényűző villaépület állt. A régészek sok ilyen villa maradványát találták meg szerte a tartományban, különösen sokat a Balaton környékén és a déli területeken. A pannoniai elit súlyának növekedése oda vezetett, hogy a Kr. u. 4. század folyamán ez a tartomány több császárt is adott a birodalomnak, akik udvarában nagy számban voltak jelen a rokonok, cimborák, bajtársak és földiek. Nem sokkal a 4. század közepe után a birodalom sorsa pannoniaiak kezében volt.

A császárok mellett más híres pannoniaiakat is ismerünk, mint Szent Mártont, aki a nyugat-pannoniai Savariában született, amikor apja mint a császári lovas testőrség tisztje ott teljesített szolgálatot, vagy a tudós Szent Jeromost, aki Trier városában I. Valentinianus császár uralkodása idején lett szerzetes, és aki később latinra fordította a Bibliát.

Ennek a korszaknak a régészeti leletanyaga jóléről tanúskodik, amibe szépen beleillenek az ezüstkincsek, ahogyan ezt egy két éve Pécestől délkeletre Vinkovciben, az ókori Cibalae város területén, I. Valentinianus szülőhelyén előkerült ezüstkincs is mutatja, amely több mint 50 tárgyból áll, és amelynek súlya meghaladja a 30 kilogrammot is, és amely egyébként számos vonásában hasonlít a Seuso-kincshez.

*

Történeti szempontból a kincs két legérdekesebb darabja kétségtelenül a Seuso-tál és a kincs elrejtésére szolgáló rézüst.

A tál peremét vastag gyöngysor, azon belül a perem felületét aranyozás és nielló-berakás díszíti. A perem bal felső szélén egy épület látható, amelyhez két irányból, vadászatról hazatérő emberek közelítenek. A kutatók feltételezik, hogy az épület a tál egykori tulajdonosának villáját ábrázolja sematikus formában.

A tulajdonos nevét egy rövid versbe foglalva találjuk meg, amit a tál közepén lévő medalion köré véstek a következőképpen: *H(A)EC SEVSO TIBI DVRENT PER SAECVLA MVLTA POSTERIS VT PROSINT VASCVLA DIGNA TVIS*. A distichon nyers fordítása – a metrumot mellőzve – így hangzik: Maradjanak meg néked Seuso sokáig e hozzád illő edénykéék, és századokig vegyék hasznát utódaid is.

A tál kivételesen nagy méretű és súlyos: 8873 grammot nyom. Hasonlóan súlyos tálakat egy másik, szintén 4. századi kincsből ismerünk, amelyet 1628-ban Trierben találtak. A kincs ugyanolyan monumentális volt, mint a Seuso-kincs, és összesen 114,5 kilogrammot nyomott. Sajnos a tárgyak nem, csak leírásuk maradt ránk, mivel a jezsuiták a megtalálás után beolvasztották. A trieri kincs 9350, 10 760 és 11 230 gramm súlyú tálakat tartalmazott. Az ezek után következő legnehezebb tál ismét a Seuso-kincshez tartozik: az Achilles-tál (amely még nem került Magyarországra) 11 786 gramm súlyú. Az eddig ismert legnagyobb súlyú tál viszont a Kr. u. 388-ban I. Theodosius császár uralkodásának tizedik évfordulójára készített, Madridban őrzött *missorium* (dísztál), amelynek súlya 15 350 gramm. Ha az azonos rendeltetésű ezüstitárgyakat (pl. tálakat) súlyuk szerint listázzuk, akkor azt találjuk, hogy a Kr. u. 4. század első évtizedeiben készített darabok kisebb méretűek és könnyebbek, és az idő előrehaladásával nagyobb és súlyosabb tárgyakat készítettek. Ilyen összehasonlítások alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a Seuso-

kinsz legjellemzőbb darabjai valamikor a Kr. u. 4. század közepe és vége között készültek.

A Seuso-tál feltűnő jellegzetessége az egyéniesítés: létező személyeket, létező állatokat, létező helyszíneket ábrázoltak. Az ajándékot egy konkrét, nevén szólított személy kapja, a vadászatról hazatérők egy bizonyos ház felé vonulnak. A medalion bal oldalán ábrázolt ló is egy bizonyos, IN(n)OCENTIVS nevű ló, a lakomázók előtti vízfelületre az egyértelműség kedvéért odaírták annak nevét: PELSO, ami köztudottan a Balaton római kori neve.

A tárgy kivitelezése is kivételesen magas minőségű: a kutatók egyetértének abban, hogy az edényt a Római Birodalom egyik vezető műhelyében készítették. A tál nem sorozatban készült, a rajta lévő képek nem pusztán zsánerek, hanem olyan eseményeket ábrázolnak, amelyek ténylegesen megtörténtek, vagy amelyek bekövetkezése a készítés idején küszöbön állt. Összegezve azt mondhatjuk, hogy ezt a tálat a kor legjobb tudásával felvértezett mester készítette egy központi műhelyben, egy bizonyos alkalomra, egy bizonyos személynek, akinek kedvenc lovát és társadalmi rangjához illő kedvenc időtöltését, a vaddisznó- és szarvasvadászatot is megörökítették a tál medalionjában. Ilyen ritka, egyedi daraboknál több-kevesebb pontossággal meg lehet állapítani a keletkezés körülményeit is. Vajon megtehetjük ezt a Seuso-tál esetében is?

1990-ben, a svájci Augstban, a Seuso-kinccsel foglalkozó kerekasztal-konferencián dr. Tóth Endre, a Magyar Nemzeti Múzeum régésze előadásában felvetette, hogy a tál középső medalionjában Seuso és menyasszonya esküvőjét ábrázolták, és a rövid vers az eljegyzésük vagy házasságuk alkalmából megfogalmazott jókívánságot tartalmazza. Dr. Dorothy Píkhaus, a Brüsszeli Egyetem munkatársa már korábban felhívta a figyelmet annak valószínűségére, hogy a vers költőjének fejében Vergilius *Georgica*-ja járt: „...A negyedik századi arisztokrata családok

jól ismerték Vergilius műveit, és bizonyosan képesek voltak felismerni az utalásokat.”² A jelenet ilyenén értelmezését támasztja alá az a tény, hogy a distichon költője által használt módszer lényege valójában az allúzió (rejtett utalás), és tudjuk, hogy ezt a módszert a késő római korban a cento műfajában gyakran használták.³ Érdemes ebben az összefüggésben megemlíteni, hogy az asztal előtt a földön heverő karikák valószínűleg esküvői koszorúkat ábrázolnak.

A képen további vergiliusi utalást is találunk: a kifeszített baldachin alatti lakoma jelenete hasonlít az *Aeneis*ben Dido lakomájának leírására – ezt a történetet és képi ábrázolását jól ismerték a késő ókorban. A fenti kép és a Vergilius művére való utalást *Decimus Magnus Ausonius Cento nuptialis* (‘esküvői cento’) című művének segítségével tudjuk jobban megérteni. Ausonius, a szónok és költő a galliai Burdigalában született és dolgozott egészen addig, míg Kr. u. 365-ben I. Valentinianus udvarába rendelték, hogy a császár első feleségétől, Severától született gyermekének, Gratianusnak a tanítója legyen. Ausonius a cento előszavában leírja a mű keletkezésének körülményeit. Az előzmény ismertetésénél elmondja, hogy Valentinianus korábban (valószínűleg még Kr. u. 368 előtt) maga is írt egy idézetekből összeállított esküvői verset. A germán alemannok elleni egyik hadjárat idején (legkorábban Kr. u. 368-ban), amelyben Ausonius is részt vett, a császár lakomát rendezett, és ennek során versenyre hívta ki a költőt. Hogy megtudja, melyikük a jobb, azt kérte, hogy Ausonius írja újra az ő korábbi költeményét. A császár költeményét nem ismerjük, de nem sokban különbözhetett Ausoniusétól sem terjedelemben, sem formában, sem költői leleményben. Kétségtelenül Ausonius volt a jobb, de ahogy írja „Nem akartam se felülmúlni, se tőle lemaradni, mivel ha kitérek, nevetséges hízelgésemm nyilvánvaló lett volna más kritikusok szemében, akárcsak arcátlanságom, ha

felveszem a versenyt és felülmúlom őt. Elvállaltam a feladatot, bár némileg vonakodtam..."⁴

A költői verseny szűk körben zajlott, és csak a császár barátai voltak jelen. A verseny alapszabályai közé tartozik, hogy az új költemény szellemisége nem térhet el a modellként szolgáló versétől, és a közönségnek a modellt is ismernie kell, hogy megítélhesse a két költő közötti különbséget, Ausonius versében tehát tükröződnie kell a császár versének. A patchworkszerű költemény, amely a cento műfajának megfelelően teljes egészében Vergilius-idézetekből állt össze, Dido, majd Evandrus egy szabad ég alatt tartott lakomáját írja le. A versben – akárcsak a tálon ábrázolt jelenetben – a vendégek kereveten hevernek, akiknek a szolgálk kecskehúst, halat, dām vad- és szarvas-húst kínálnak. A versben és a medalionban is megjelenik a *dextrarum iunctio*, a jegyesek kézfogása; a versben esküvői ajándékként ezüsttálat említenek, és tudjuk, maga a Seuso-tál is az lehetett. Ausonius verse és a kincs egyes darabjai között további hasonlóságokat találunk: a versben gyöngyös aranydiadémot említ a költő, a kincs két vödörnek aranyozott fülei pedig gyöngykereten fekszenek; a versben említett négy ifjú arany *torquesszel* (nyakpereccel) a vödörfülek csuklójához helyezett négy ifjút idézi, akik nyakában szintén vastag nyakéket látunk. Meg kell említeni, hogy a Kr. u. 4. században a *torques* a császári testőrök jellegzetes viselete volt – ahogyan ezt például I. Theodosius missoriumán világosan láthatjuk. Szintén fontos tény, hogy a trieri kincsben is volt egy vadászjelenetet ábrázoló aranyozott vödör, ami súlyosabb volt (5150 vagy 5610 gramm), mint a Seuso-kincs vödrei (4435, illetve 4478 gramm).

Ausonius költeményében a hosszú életre és utódokra vonatkozó jókívánságok a Seuso-tál versének hasonló kívánságait juttatják eszünkbe. Utóbbinak szerzője törekedett arra, hogy a félsorok végei rímeljének, de

az eredmény aligha nevezhető remekműnek; valójában gyenge munkáról van szó, amelynek szerzője biztosan nem lehetett egy Ausoniushoz fogható költő. Ha – a sok hasonlóság ellenére – nem ő a szerző, akkor ki lehetett? Ki engedhette meg, magának, hogy egy kimagaslóan értékes ajándéknak szánt tála egy gyenge verset írasson, ami kiválthatta a szemlélők bírálatát? Lehet, hogy a verseléssel próbálkozó Valentinianus volt a szerző? Nem tudjuk bizonyítani, de a lehetőséget sem zárhatjuk ki. A medalion köré írt vers Ausonius hatását mutatja, aki legtöbb epigrammáját éppen a császári udvarban írta. Ha munkahipotézisként elfogadjuk, hogy van kapcsolat a Valentinianus verse alapján újraírt ausoniusi vers és a Seuso-kincs között, akkor a Seuso-tál készítésének idejét Kr. u. 365 és 368 közé kell helyoznunk.

Van bármi okunk azt gondolni, hogy Valentinianus, akit szigorú, néha kegyetlen katonának tekintettek kortársai, érdeklődött volna a költészet és a művészetek iránt? A válasz igen, hiszen életrajzírói kifejezetten említik, hogy érdekelt az irodalom, szépen írt, maga is tervezett katonai építményeket, tudott festeni, és méhviaszból vagy agyagból ügyesen formázott szobrokat. Valentinianus kortársa, a történetíró Ammianus Marcellinus, aki korábban a császári gárdában szolgált, megjegyzi, hogy a császár élvezte a mértéktartó, de jó ízléssel megrendezett lakomákat.

Miután a medalion készítésénél az ötvös minden apró részlet ábrázolására – beleértve a lószerszámokat és a textil szövését is – ügyelt, és miután a konkretizálást feliratok is egyértelművé teszik, arra kell gondolnunk, hogy a főbb szereplők fiziognómiai vonásainak valósághű ábrázolására is törekedett. Kétségtelen, hogy a tál kel-lős közepén ábrázolt fiatal férfi Seuso, akinek az ajándék készült. Jobbján ül hitvese, és a jelenet azt az ünnepi pillanatot ábrázolja, amint a házasság és harmónia jeleként kezüket egymás felé nyújtják. Seuso balján egy idősebb

férfi ül, aki az ifjú pár felé fordulva, ajkához emelt poharát éppen egészségükre üríti. A jelenetnek ez a része közvetlenül kapcsolódik a medalion körül olvasható felirathoz: a mintaként szolgáló valódi szituációban a férfi a versben megörökített jókívánságok elmondása után hajtotta fel poharát. Ez a főszereplőhöz legközelebb ülő vendég lehet az, aki a jókívánságokat versbe szedte, az ezüstitálat megrendelte és odaajándékozta az ifjú párnak. Érdemes őt közelebbről is szemügyre venni. Az ötvös robusztus testalkatú, nagy fejű férfit ábrázolt, akinek dús, egyenes szálú hajában a nagyobb tincsek között egyenes választóvonalak húzódnak. Szeme nagy, hangsúlyos szemöldökkel keretezve, erőteljes álla kissé előreugrik, feltűnő az egyértelműen vastagnak ábrázolt, tokásodó nyak. Ez a leírás pontosan illik az idősödő Valentinianusra, ahogyan az a firenzei Uffiziben őrzött portréján, az őt ábrázoló barlettai kolosszus fején, vagy aranypénzein is megfigyelhető.

A tálon látható lakomaábrázolás ismerős azokról a Dunai Lovas Istenség számára a hívők által felajánlott ólomtáblákról, amelyeket Dél-Pannoniában egészen a Kr. u. 4. század elejéig használtak. A hasonlóság szembetűnő, és magyarázatot igényel, hogy miért éppen ez a képtípus került a táltra, hiszen egy olyan fontos és egyedi tárgynál, mint egy esküvői ajándék, az ötvös aligha dönthetett ön-maga az ikonográfiai programról, azaz arról, hogy mit ábrázoljanak a tálon, vagy hogy milyen szöveget vésse-nek arra. A megrendelő joga, hogy a programról és a szövegről döntsön. A Dél-Pannoniából ismert lovas istenség kultuszának ikonográfiai elemei, a vergiliusi utalások a medalionban és az azt körülvevő versben, illetve az Ausonius művével való esetleges kapcsolat leginkább az-zal magyarázható, hogy a megrendelő műveltsége ezeket az elemeket mind tartalmazta, és ő érezte szükségét annak, hogy egy különleges alkalom kapcsán éppen ezeket

használják fel egy egyedi művészi tartalom kifejezésére. Nem elhanyagolható szempont, hogy a megrendelőnek – azon túl, hogy ismerte és fontosnak tartotta az ábrázolás tartalmát – olyan pozícióban kellett lennie, aki megengedhette magának, hogy megbízást adjon egy, a birodalom nyugati felében működő központi műhelynek, hogy ezt a művészi programot meg is valósítsa. Kevés ilyen ember lehetett, de az irodalom és a képzőművészet iránt érdeklődő, dél-pannoniai születésű Valentinianus biztosan közéjük tartozott. A megrendelő mellett ugyanilyen fontos a megajándékozott személye. Szoros kapcsolatban kellett álljanak, hiszen enélkül nem értették volna a tálon lévő személyes utalásokat; mindketten ugyanabban az intellektuális közegben kellett éljenek, ugyanis enélkül nem értették volna a kép és a szöveg rejtett utalásait. Mindketten tisztában voltak azzal, hogy miért kell a tálon szerepelnie a Pelso és az Inocentius neveknek, és azzal is, hogy miért éppen olyan a vers nyelvezete, amilyen. Egy dolog biztos: mind az ajándékozó, mind a megajándékozott római iskolázottságú volt, de műveltségükben a régi római arisztokráciától eltérően helyi színek is megjelentek, és mindketten ismerősen mozogtak Pannoniában. A Seuso-tál készítésének körülményeit vizsgálva meg kell említeni, hogy az a fajta konkretizálás, ami a tálon kis feliratos címkék alkalmazásával jelenik meg, éppen Trierből ismert, ahol egy bronzkorongon ugyanúgy egy címkebe írták a ló nevét, mint a Seuso-tálon. A tálon olvasható lónév bepillantást enged a 4. századi névadási szokásokba. Az Inocentius jelentése 'ártatlan', de a ló ezt a nevet valószínűleg éppen ellentétes tulajdonsága, szilajsága miatt kaphatta. Valentinianus kortársa, a már említett Ammianus Marcellinus említi, hogy a császár trieri palotájában két emberevő vad nőtény medvét tartott, amelyek közül az egyiknek az Innocentia nevet adta. (Ez a név az Innocentius név nőnemű alakja).

A Seuso név mind ez ideig ismeretlen más ókori forrásokból: csak egyetlen helyen, a tálon fordul elő. Valószínűleg nem is „hivatalos” név, hanem olyan, amit a rokonság vagy a közeli barátok használtak. A név formailag a jól ismert germán személynévek úgynevezett *erweiterte Kurzform* csoportjába tartozik, ahol az eredeti nevet egyetlen szótagra rövidítik (ebben az esetben SEV-), majd hozzátézik a -SO kicsinyítő képzőt. Hasonló nevek ritkán fordulnak elő, de néhányat ismerünk a Kr. u. 4. század második feléből, pl. a trieri császári palotában szolgáló egyik testőr neve Gabso volt. Egyáltalán nem meglepő, hogy germánokat találunk a császári udvarban, hiszen a 4. században, Nagy Konstantin uralkodásától kezdve, a császári testőrséget jórészt a germánok közül toborozták. A germán tisztekkel Valentinianus is régóta bajtársi viszonyban volt, hiszen pályafutása korábbi szakaszában, Kr. u. 357-ben Galliában, a frank Bainobaudesszel együtt vezettek egy hadműveletet. Szintén meg kell említeni egy másik, magas rangú germán tiszt, Gaiso nevét, aki Kr. u. 350-ben *magister militum* volt, és aki a következő évben Magnentius császárral együtt töltötte be a konzuli tisztséget.

A Gabso névnél rekonstruálhatjuk annak hosszabb formáját, ami Gabadus lehetett, ellenben nem ismerünk olyan germán nevet, ami a SEV szótaggal kezdődne. Inkább arra kell gondolnunk, hogy a Seuso „becenevet” viselő személy germán származású, de már római polgár volt. Közismert, hogy a Kr. u. 4. század második felében idegen származású katonák a legmagasabb tisztségig, akár a császári cím viseléséig is eljuthattak, ahogyan az előbb említett Magnentius is, aki korábban a császári testőrség parancsnoka volt, és a források szerint brit apa és frank anya házasságából született. Ebben a korban a császári palotában szolgálatot teljesítő katonai parancsnokok többsége germán származású volt, mint pl. a frank Nevitta, a közelebből meg nem határozható

néphez tartozó (talán gót) Dagalaifus, a többi frank, mint Merobaudes, Bauto, Arbogastus, vagy a vandál Stilicho, és majdnem mindegyikük betöltötte a konzuli hivatalt is, aminél magasabb csak a császári méltóság volt. Ami a neveket illeti, tudjuk, hogy a germán arisztokraták egy része római nevet viselt akkor is, ha a birodalom területén kívül lakott. A Seuso névnél – mivel a név töve a germánból nem vezethető le – azt kell feltételeznünk, hogy egy római nevet, mint pl. Severus rövidítettek és használtak germán módra. A germán eredetű, de rómaiavá vált ismert személyekre a fentiekén kívül is lehet példákat sorolni, és meg kell jegyezni, hogy a magas, szőke, kék szemű Valentinianusról is feltételezték, hogy germán származású volt. Mielőtt császárrá választották volna, ő maga is a császári elit lovas testőrség második szakaszának parancsnoka volt (az elsőé a rokona, a szintén pannoniai Flavius Equitius), és tudjuk, hogy ebben az időben a testőrséget jórészt a germánok közül toborozták, noha rómaiak is voltak közöttük. Valentinianus katonai előjárója a germán Dagalaifus volt, aki döntő szerepet játszott abban, hogy őt válasszák meg császárnak. Valentinianus germán származására nincs bizonyíték, de feljegyezték, hogy a császárválasztáskor katonái germán szokás szerint pajzsra emelve vitték a városba. Ekkor, közvetlenül császárrá választása után az egyik szenátor (akinek anyanyelve görög volt, de mint szenátor latinul is jól tudott) egy nyilvános ünnepségen Valentinianushoz és öccséhez, Valenshez intézett beszédében mondta, hogy nem érti nemzeti nyelvüket, amit az udvarban használnak. Valentinianus és Valens latinul és görögül is tudott, tehát a legszűkebb körben egy harmadik, „nemzeti” nyelvet használhattak.

Egyértelmű, hogy Seuso és hitvese keresztény volt, ahogyan ezt a medalion fölött a vers kezdetéhez illesztett Krisztus-monogram mutatja. A monog-

GÖRÖG BETŰKBŐL ÖSSZEÁLLÍTOTT
KRISZTUS-MONOGRAM A SEUSO-TÁLON (MNM)

ram segít a tál készítésének keltezésében, hiszen ilyen monogramot legkorábban elméletileg Kr. u. 312. október 28-a után használhattak, amikor Nagy Konstantin császár győzelmet aratott Maxentius felett. (A császár ekkor látta azt az álmot, amiben a Krisztus-monogram szerepelt.) Nem használhatták a monogramot a pogánysághoz visszatért Julianus császár uralkodása (Kr. u. 361–363) idején, tehát a Seuso-tál készítésére legkorábbi, szóba jöhető időpont Julianus halála után, 363 júniusa.

De ki lehetett Seuso? A kérdés megválaszolásához a kincs vizsgálatából kell kiindulnunk, amelynek sajnos csak egy részéhez férnek hozzá a kutatók, de ez a töredékes rész is súlyosabb, mint a kicsit korábbi, Svájcban megtalált kaiseraugsti kincs. Ez utóbbi tulajdonosa egy olyan tiszt lehetett, aki Kr. u. 351-ben a császári udvarban teljesített szolgálatot, és egy katonai egység, talán éppen a testőrség egyik osztagának parancsnoka volt. Az ennél jóval nagyobb szabású Seuso-kincs tulajdonosa legalább

hasznó rangú személy lehetett. A Seuso-kincsét összevethetjük a Kr. u. 4. század közepén készített esquilinsi kincssel is, amelynek tulajdonosa a *Turciusok* egyike volt, egy olyan család tagja, akik közül egy a konzuli tisztségig is eljutott, és a családtagok közül két személy is betöltötte Róma város prefektusi tisztségét. Ez a család a római társadalom legfelső rétegéhez tartozott.

Seuso személyének megrajzolásához, aki a kincs nagyságából ítélve ugyanebbe a körbe tartozott, sőt azt is megengedhette magának, hogy a diadémát, a császári hatalom jelképét – noha nem eredeti funkciójában – használja, mélyebb történelmi ismeretek adhatnak segítséget. A kincshez tartozó két ezüstvödör fülei egyértelműen diadémát formáznak, és pontosan úgy néznek ki, mint amilyeneket I. Valentinianus viselt 40 és 50 éves kora között, tehát Kr. u. 364 és 371 között, ahogyan ezt – többek között – egy Koppenhágában őrzött szoborfejen, vagy a császár aranypénzein is láthatjuk. A császári hatalmi jelvény bármilyen használata aligha volt lehetséges az uralkodó tudta és beleegyezése nélkül. Több olyan esetről is megemlékeznek történelmi forrásaink, amikor ilyesmiért halállal büntettek embereket. Csak egyetlen példát említve, a tartományi kormányzói tisztséget betöltő Iustus (apja Iustinának, aki később Valentinianus második felesége lett) egyszer álmot látott, ami arról szólt, hogy nála van a császári bíborruha, és miután ezt másoknak elmesélte, az akkor uralkodó császár, Constantius megparancsolta, hogy végezzék ki.

Most még nem tudjuk biztosan, hogy ki volt Seuso, de jó okunk van feltételezni, hogy a Kr. u. 4. század második felében ő is a római társadalom legfelsőbb, elitrétegéhez tartozott. Volt valaki a császári udvarban, aki majdnem követte Valentinianust a trónon, és akinek talán megengedte a császár, hogy az el nem nyert méltóságjelvényt, mintegy utalásként arra, hogy egyszer közel

került hozzá, használja. Ennek az embernek Severus volt a neve és Kr. u. 367 és 372 között a császári palota gyalogos csapatainak parancsnoka (*magister peditum*) volt. Történeti forrásaink néhányszor említik őt, és ezekből arról értesülünk, hogy Valentinianus közeli bizalmasa volt. A történetíró Ammianus számol be 366-367 telének eseményeiről, amikor a császár Reimsben tartózkodva súlyosan megbetegedett: *„Ebben az időben Valentinianust súlyos betegség kínoztta, és már felkészült a halálra. Ekkor a császár környezetéhez tartozó gallok egy titkos összejöveteliükön Rusticus Iulianust, a császári levéltár főnökét jelölték uralkodónak...”*. A gallusokkal szemben *„mások viszont nagy buzgalommal Severus gyalogsági parancsnok mellett törtek lándzsát, akit arra alkalmas férfinak tartottak. Valóban, noha mogorva és barátságtalan ember volt, mégis tűrhetőbb és minden tekintetben különb az előbbinél.”*⁵ Ammianus nem szól arról, hogy Severa császárné (és anyja) hogyan viszonyult a két jelölthöz, de tény, hogy a császárné elérte, hogy fiát, Gratianust augusztus 24-én *augustus*nak kiáltásák ki. Nem szól az udvarban lévő erős és népes pannoniai érdekcsoport szerepéről sem (hacsak nem őket fedi a „mások” megnevezés), holott ők alapvetően érdekelték voltak a hatalom megtartásában. Az, hogy Severus mint utód komolyan szóba kerülhetett, azt jelzi, hogy nagyon közel állhatott az uralkodó rokonságához, ha Severa császárné és anyja, a pannoniai érdekcsoport, illetve a Valentinanus karrierjét a császárrá választás időpontjától egyengető másik nagy hatalmú rokon, Equitius számára is elfogadható volt. Úgy tűnik, először egy családhoz nagyon közel álló személy, Severus, majd egy családtag, Gratianus volt a jelöltjük. Severa császárnéről kevés forrás szól. Anynyi bizonyos, hogy pannoniai volt, és itt vette feleségül Valentinianus, amikor keresztény hite miatt egy időre vissza kellett vonulnia a katonai pályáról. Gyermeük, Gratianus is Pannoniában született. Befolyásos asszony

lehetett, aki férje halála után is beleszólt az udvar politikai ügyeibe.

Az utódlás kérdésében másként vélekedhetett viszont Valentinianus, aki felgyógyult betegségéből. Gratianus kikiáltása után hamarosan elindult Trierbe, amikor „*azt a lesújtó hírt kapta, hogy Britannia a barbárok lázongása folytán nyomorúságos helyzetbe jutott... Ez a hír nagyon lesújtotta a császárt, kiküldte tehát Severust, az udvari testőrség comesét, hogy ha kedvező alkalom kínálkozik, hozza helyre a kudarcokat. Őt azonban hamarosan visszahívta...*”⁶ Néhány hónappal később Severus, mint az egyik főparancsnok, részt vett a császár alemannok elleni hadjáratában (talán ekkor került sor a fentebb említett költői versenyre is). Ammianus tudósít egy Kr. u. 370-ben Galliában a szászok ellen vezetett katonai akcióról is, amelyet Severus a gyalogság parancsnokaként vezetett. A császári rendeletek gyűjteményét tartalmazó *Codex Theodosianus* két alkalommal említi Severust mint katonai parancsnokot, Kr. u. 371. december 23-án és 372. április 24-én. Utoljára akkor hallunk róla, amikor I. Valentinianus maga vezetett egy hadjáratot, hogy elérje célját, amit mindennél fontosabbnak tartott, hogy Macrianus alemann királyt élve elfogja. A Rajnán átkelő csapatokat Severus vezette. Már majdnem foglyul ejtették a királyt, de annak sikerült elmenekülnie. Valentinianus így a dicsőségtől megfosztottnak érezte magát, ami nem az ő, és nem is hadvezéreinek hibájából következett be. Trierbe visszatérve dühében őrjöngött, és talán ez lehetett az az időszak, amikor elérkezettnek látta az időt, hogy megszabaduljon túl népszerűvé vált régi bizalmasától, aki kis híján örökébe lépett. Nem tudjuk, mi történt Severusszal a kudarcba fulladt hadjárat után, Ammianus sem szól róla, ami valószínűleg annyit jelent, hogy a közéletben ezután nem játszott komoly szerepet. Mint sok más katona, ő is visszavonulhatott birtokára, ami a Pelso tó mellett terült el. A szolgálatból való ide-

KANCSÓ A BOR ISTENÉRE
UTALÓ MOTÍVUMOKKAL
(MNM)

GRIFF MELLKÉPE
A NÉGYLÁBÚ
ÁLLVÁNYRÓL (MNM)

iglenes, vagy végleges visszavonulásra számos példát ismerünk: így tett egykoron Valentinianus apja, az idősebb Gratianus és maga Valentinianus is, amikor katonai pályafutása ellehetetlenült. Forrásaink Severus származásáról sem mondanak semmit. Közvetlen hivatali elődjéről, Dagalaifusról tudjuk, hogy germán származású volt, utódjáról, Merobaudesről pedig azt, hogy frank volt. Severus, aki Valentinianus császárrá választása után hamarosan mint különösen befolyásos személy tűnik fel a császár környezetében, régi bajtárs lehetett, vagy mint sok magas tisztséget viselő ember Valentinianus és Valens udvarában, a pannoniai párthoz tartozott, akik hatalomra segítették Valentinianust, és így valószínűleg maga is Pannonia szülöttje volt. Severus hivatali elődei és utódai egyaránt betöltötték a konzuli tisztséget, de valamely okból neki ez nem volt lehetséges. Érdekes módon Valentinianus első felesége, Severa, ugyanebben az időben, Kr. u. 370 táján kerül ki a császári udvarból. A nem teljesen egyértelmű források szerint Valentinianus elvált tőle, mindenesetre bizonyos, hogy Iustina, a korábbi el-lencsászár Magnentius fiatal özvegye ekkortájt lett a felesége. Severa császárné nem tűnt el örökre: Valentinianus Kr. u. 375. november 17-én Brigetióban (ma Szőny) bekövetkezett halála után fia visszahívta a császári udvarba. A konstantinápolyi császári nyughelyen később őt temették Valentinianus mellé, és nem a második feleséget.

A 4. századi császári udvarokban, a császár közvetlen közelében szép számmal akadtak germán eredetű tisztek. Hogy csak néhányat említsünk, Valentinianus és öccse, Valens, illetve az előbbi fia, Gratianus idejéből, akik neve latinus formában így maradt ránk: *Hortarius*, *Fraomarius*, *Bitheridus*, *Vadomarius*, *Agilo*, *Gomoarius* (ők alemannok voltak); vagy a frankok: *Charietto*, *Mallobaudes*, *Richomeres*. Egy magas rangú frank tiszt – akinek nevét sajnos nem ismerjük – Pannoniában élt, és itt emeltek

számára mauzóleumot. Ugyanabban az intellektuális miliőben élt, mint Valentinianus vagy Seuso, és talán ő maga is kacérkodott a költészettel, aminek halvány jele az, hogy sírfeliratát, amit a mauzóleum szemöldökgerendájára véstek, ugyanúgy distichon formában írták, mint a Seuso-tál jókívánságait. A sírfelirat, amely egyes szám első személyben fogalmaz, tehát szerzője maga a frank tiszt lehetett, így szól: *Francus ego, cives Romanus, miles in armis/ Egregia virtute tuli bello mea dextera sem(p)er* azaz: „Én, a frank, római polgár, fegyveres katona, jobbomat mindig hőiesen forgattam a harcban.”⁷ Tény tehát, hogy művelt, germán származásukra, római polgárjogukra és katonai érdemeikre egyaránt büszke vezetőik éltek a késő római Pannoniában.

Térjünk vissza a kincs tárgyaihoz! Ha a kincs tárgyain látható vésett geometrikus díszekhez, a nielló-technika alkalmazásához vagy a mitológiai jelenetekhez keresünk hasonlókat, akkor a 4. századi leletanyagban Skóciától Moldováig számos tárgyat idézhetnénk, viszont a két vödör griffjeihez és a gyöngysor elé helyezett mellképekhez legközelebbi párhuzamokat a Polgárdi-Kőszárhegyen előkerült négy lábú ezüstállványon találjuk.

Az állvány egyedi: ilyen négy lábú ezüstállvány jelenlegi tudásunk szerint csak egy létezik a világon. A lábak kialakítása és díszítése nagyon hasonlít a Hippolytus-kancsó füléhez (ez még nem érkezett Magyarországra). A kancsó füléhez hasonló másik ilyen edényfület nem ismerünk, de a négy lábú állványhoz hasonló egyetlen ismert töredék éppen Trierben került elő. Az állvány és a kincs darabjai közötti hasonlóságnál kell említeni, hogy a kincs legjellemzőbb darabjai is egyediek, és mind az állvány, mind a kincs tárgyai rendkívüli nagyságukkal tűnnek fel. A négy lábú állványok a fényűző lakomakészletek tartozékai voltak: ezt éppen a Seuso-tál medallionjában láthatjuk.

A nyolcadik tárgy, ami Magyarországra érkezett, egy nagy rézüst, amelyben az ókor folyamán a Seuso-kincset elrejtették.

Az üst belső falán az idők folyamán ásványi lerakódás keletkezett, amely körbevette a tálak peremét, így a lerakódásban megmaradt a tálperemek lenyomata. Ezzel egyértelműen bizonyítható, hogy a kincs tárgyait valóban az üstbe helyezve, egyszerre rejtették el. Még a rakodás sorrendjét is meg lehet állapítani: díszített felükkel lefelé fordítva a Meleagros-tálat helyezték alulra, rá az Achilles-tálat (ezeket még nem szerezte meg a magyar kormány) és legfelülre a Seuso-tálat.

Az üst formája nagyon jellegzetes: fent a pereme kifelé hajlik, a nyaka hengeres alakú, válla kicsit kiugrik, a test lefelé kissé kiszélesedik, az üst alja pedig domború volt. Hasonló formájú, különböző méretű üstöket ismerünk a Rajna- és Duna-menti tartományokból, és a római határtól (*limes*) északra elterülő germán területekről. A Seuso-kincs üstjének készítési technikája is ritka: a felső részt két lemezből kalapálták ki, majd rövidebb oldalakat egymásra lapolva, egy függőleges szegeccsorral erősítették össze. A domború fenéklemeszt egy harmadik darabból alakították ki, és fogazott, forrasztott varrattal erősítették az oldallemezekhez. Ez a készítési technika a Kr. u. első öt évszázadban csak Pannonia területéről ismert – kivéve két darabot Pannonia nyugati határának másik oldalán, ami exportként kerülhetett oda. Mintegy harminc ilyen technikával készült edényt találtak a Balaton környékén és a dunai határ mentén. Az a kisebb csoportot képező edénytípus, amelybe a kincs üstje is tartozik, úgy készült, hogy a fenéklemeszt fogazott varrattal kötötték az oldallemezhez, és utóbbin függőleges szegeccselés van, ilyen szerkezetű edényeket kizárólag a Balaton környékéről ismerünk, a 4. századi régészeti leletanyagból.

A kincset legfeljebb néhány évtized alatt gyűjtötte össze egykori tulajdonosa a Kr. u. 4. század közepő harmadától kezdődően. A kincs tartalmaz néhány korai, geometrikus díszítésű tárgyat, a később készült, gazdagon díszített darabokat rövid ideig, talán csak néhány évig használták. Amint fentebb szó volt róla, sok közöttük az egyedi darab, amelyek a birodalom legjobb műhelyeiben készültek olyan ember számára, aki a római társadalom legfelsőbb rétegéhez tartozott, de akinek mindennapjaiban még jelen volt a germán hagyomány. Utóbbinak egyértelmű jelei a germán favödrök formáját utánzó ezüstvödrök. A kincs tulajdonosának földbirtoka volt a Balaton közelében, ahol a kincset valamilyen hirtelen veszély miatt el kellett rejtetni, és már nem volt mód arra, hogy újra elővegyék. Egy olyan időszak, amely sok okot adott kincsek elrejtésére, Kr. u. 374 júniusának végén kezdődött, amikor a Dunától északra lakó germán kvádok, és az alföldön lakó, iráni eredetű szarmaták rátámadtak Pannoniára. A támadást egy nagyszabású védelmi program váltotta ki, amelynek keretében a rómaiak maga Valentinianus által tervezett hídfőállásokat kezdtek kiépíteni a Rajna és a Duna túloldalán, barbár földön. Valentinianus építkezései nagyon is időszerűek voltak, hiszen nem sokkal azelőtt jelent meg a Volgánál Balamber királyuk vezetésével a hunok addig ismeretlen népe, ami egy addig nem látott méretű mozgalmat indított el Európában, amit a kutatók a Nagy Népvándorlás Korszakának neveznek. Az erődítések feladata lett volna a határon feltartóztatni a keletről menekülő és új hazát kereső népeket. A Pannonia elleni invázió közvetlen oka a Marcellianus Celestius, Valeria tartomány, azaz Pannonia északkeleti részének katonai parancsnoka által elkövetett mészárlás volt. Marcellianus egyébként annak a Maximinusnak a fia volt, akiről korábban már volt szó, és aki tagja volt a Valentinianust hatalom-

ra segítő pannoniai érdekcsoportnak. Mint említettük, Maximinus Sopianae-ban (ma Pécs) született, mintegy 80 mérföldre Ciabalaetól (ma Vinkovci), Valentinianus szülővárosától.

A 374-ik évben kialakult helyzet olyan súlyos volt, hogy Valentinianusnak ide kellett utaznia, hogy a hadműveleteket személyesen irányítsa. A császár a következő évben Brigetio katonai táborában hirtelen meghalt, de rokona és régi bajtársa, Equitius, aki már trónra jutásában is komoly szerepet játszott, a frank Merobaudesszel rá tudta beszélni a csapatokat, hogy a császár fiatalabb fiát trónra ültessék. A régészeti megfigyelések szerint az a Szabadbattyán határában feltárt épület, amelyet a régészek Seuso egykori lakhelyének tartanak, ebben az időszakban égett le, és a négylábú ezüstállványt is ekkor rejthették el, nem messze az épülettől. A harcok óriási pusztításait soha nem heverte ki a tartomány. Néhány évvel később, Kr. u. 379-ben gót-hun-alán népek töredékeiből álló csoport tört be a tartományba Alatheus és Safrac vezérletével, és a következő évben Valentinianus idősebb fia, Gratianus kénytelen volt földeket adni számukra a letelepedéshez. Ezzel Pannonia történetében lezárult egy korszak, és új vette kezdetét, ami a hanyatláshoz és végül a tartomány feladásához vezetett: egyre több népcsoport, és egyre erőteljesebben követelte, hogy betelepedhessen a birodalomba. A római kultúra addig képes volt integrálni és rómaivá tenni a betelepülőket, ettől kezdve viszont azok egyre inkább saját vezetőiknek engedelmeskedtek, és megőrizték saját szokásaikat is. Az új korszak megváltozott divatja a tárgykultúrában is tükröződik: más ékszerek, másfajta díszítések jelennek meg a régészeti leletanyagban, némileg eltérőek attól, mint amit a Seuso-kincs tárgyain láthatunk.

A Seuso-kincs teljes történetét illetően jelenleg több a kérdés, mint a biztos válasz. Tudjuk viszont, hogy van

további hét jelentősebb darab, amelyek megszerzése még várat magára, és egyes hírek szerint ezeken felül is tartoztak eredetileg fontos tárgyak a kincshez. Következésképpen ma csak annyit tehetünk, hogy egy kirakós játék összeillő darabjait egymás mellé helyezzük, de nem látjuk a teljes képet, és az „átok” sem múlik el a Seuso-kincsről addig, amíg a hiányzó részeket visszatartják.

NAGY MIHÁLY

Jegyzetek

¹ Az ókorban is beszélt nyugati germán nyelv, amelyet a Kr. u. 8. és 16. század közötti időszakból fennmaradt emlékekből ismerünk.

² Dorothy Pikhau, Letter to the Editor. *Minerva* 1:7, 1990, 2. oldal

³ A *cento* olyan „patchworkszerű” verses mű, amelyet teljes egészében más szerzők műveiből kölcsönzött sorokból, vagy még rövidebb idézetekből állítottak össze. Az ilyen verseket csak az érti, aki ismeri azokat a műveket, amelyekből az idézetek származnak.

⁴ Ausonius. Hugh G. Evelyn White. Cambridge – London, 1951, 370–393 alapján.

⁵ Ammianus Marcellinus: *Róma története*. Fordította: Szepes Gyula. Budapest, 1993, XXVII:6, 456. oldal

⁶ Idézett mű, XXVII:7, 460. oldal

⁷ A kömlék megtekinthető a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kőtári kiállításában.

AKI VETETT MINDEN SZÉLLEL

Boytha György, a szerzői jog tudósa

Gyorsan peregnek az idő rostáján az évek, már öt éve nincs közöttünk Boytha György, a tudós, tanár, intézményszervező és jó barát. Sajnos gyors az emberi feledés is. Most felidézzük személyiségét és életművét azzal a céllal, hogy maradandó tanulságként és forrásul szolgáljon. Szerzői jogi életműve – 138 közzétett könyvet, szakcikket írt, ezek elsöprő többsége szerzői jogi tárgyú – a magyar jogtudomány történetének fontos része.

Tanulóévek

Boytha György személyiségének és ismereteinek kialakulásában a Fasori Evangélikus Gimnáziumban 1948-ig eltöltött 8 év meghatározó volt. A gimnáziumban, amelyben oly sok, a klasszikus görög eszme szerinti teljes embert nevelő – egyetemi tudású – tanár működött és több, később világhírűvé vált tudósunk tanult, a képzés a hét szabad művészet mindegyik ágára kiterjedt. Boytha tanulmányai idején is működött például az Arany János Kör, a Benczúr Gyula Képzőművészeti Kör, a Dal- és Zeneegylet, a Diák Sportkör és a Cserkészcsapat. A Fasori Gimnáziumban a diákokat egyéni választásra, kreativitásra, önmegvalósításra ösztönözték. Az új utak keresése pozitív tulajdonságnak számított; az elemzőkészség, fejlesztő szemlélet, az igazságosság és igényesség követelmény voltak.

Mire ebben a közegben Boytha György kitüntetéssel leérettségizett, több idegen nyelv magas szintű ismerete

mellett megvoltak benne az alkotáshoz szükséges személyes tulajdonságok, a képesség, szorgalom, tudás és az akarat. Evangélikus vallású volt, de életművére és az évtizedes személyes ismeretségre támaszkodva mondhatjuk, hogy szabadelvű humanistává és reformerré vált, aki a szellem erejével való jobbítást, a tudás terjesztését tűzte ki életcélul. A 80. születésnapján tartott tudományos tanácskozáson mondta el, hogy jelmondatát a Larousse kiadótól veszi: „Je sème à tout vent”¹. Goethével szólva: a kiváló ember a benne élő istenit mindenképpen terjeszteni kívánta.²

Természetimádata végigkísérte életét, felidézte például, amikor a Bükk hegységben szarvasbőgés idején barátja „egy csodálatos bikát cserkészett fényképezőgépe elé, oly közelről ugrasztva ki a cserjésből, hogy majd fölöklelte.”³ E kép párját idézte lelki szemeim elé 1983-ban, amikor arról beszélt, hogyan közelítette meg, afrikai kísérről segítségével, fényképezőgépével a síkvidéki gorillákat.

A gimnáziumban az orvosi pályára készült, de mivel édesapja orvos volt, 1948-ban nem vették fel az Orvostudományi Egyetemre. Érdeklődése mindvégig megmaradt a természettudományok és a jogon túli társadalomtudományok iránt. Ötvenéves szakmai pályafutása alatt nem csak a joggal foglalkozott, de közzétett néhány tanulmányt emberi jogi, történelmi, társadalmi és kulturális kérdésekről is.⁴ Barátaival szívesen beszélgetett zenéről és irodalomról – például Goethéről és annak enciklopédikus kutatói érdeklődéséről, természettudományos kalandozásairól, színelméletéről.⁵ Egy kicsit hozzá hasonlatossá tette a részlet és az egész egyben látása, a jogi pályáján belül pedig az elmélet és a gyakorlat ötvözése. Szerzői jogi cikkeiben később hasonlatait, metaforáit gyakran kölcsönözte a természettudományok köréből: „a szerzői jog opalizáló lényege mindmáig megnehezíti egyértelmű megragadását”.⁶ „...A jogintézmény gyökerének máig vannak hajtá-

sai, amelyek miatt azt nem lehet szerzői jognak nevezni”⁷, „Az irodalmi és művészeti alkotások védelmét szolgáló Berni Unió fogantatása és születése”⁸.

Boytha tehát 1948-tól az orvostudományi kar helyett az akkori Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karára járt. Olyan tanárokat is hallgathatott még, mint Marton Géza, Szászy István és Nizsalovszky Endre, és olyan tudós jogász barátokat szerzett, akikkel egy életen át szellemi társak maradtak (például Bánrévy Gábor, Horváth Jenő, Zlinszky János). Államvizsgái előtt, 1952 őszén azonban az ÁVO letartóztatta, megkínózták, koncepciós perben 10 év szabadságvesztésre ítélték, és csak 1956-ban szabadult börtönéből. A börtönévek alatt bányában is dolgoztatták.

Optimista és nyílt személyiségét nem változtatták meg az átélt szörnyűségek. Örülni tudott még a börtönben is, ha a legfelső priccsen fekvve a rácsos ablakrésen át közelről hallhatta egy kinti feketerigó énekét; megőrizte tartását akkor is, amikor egy bányarobbanásnál a társából csak a tárnából kirepített sapka maradt. Magyar és magyarországi maradt 1956-ban is, amikor jómódú svájci rokonok várták, noha ott valószínűleg iskolatársához, Bogsch Árpádhoz (aki a Szellemi Tulajdon Világszervezetének (WIPO) főigazgatója volt több évtizedig) hasonlóan sima és egyenletesen ívelő pályát futhatott volna be.

Gyakorlati szakemberből szerzői jogi tudós – a hatvanas, hetvenes évek

Boytha csak 1957-ben államvizsgázhatott; előbb segédmunkás volt, majd csak 2-3 évvel később kezdhetette el a jogi munkát a Tungsram Rt. nemzetközi üzletkötőjeként.⁹ Itt a külkereskedelem gyakorlati kérdéseit azonnal a jog elméleti problémáiként is látta és láttatta; az ebben az időben közzétett öt kötelmi jogi cikke közül

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: KNOWLES ARCKÉPE, 1892
olaj, vászon 64,5×64 cm (MNG)

a veszélyviselésről szólót a Magyar Jogász Szövetség 1962-ben első díjjal jutalmazta.

A világ legrejtélyesebb jelensége az ember, akinek egyik fő önkifejezési formája a szellemi alkotása. Elmondhatjuk ugyanis Nizsalovszky Endrével, hogy „ez a jogterület minden jogterületek egyik legérdekesebbje”.¹⁰ A szerzői jog, mely 1961-től, a Szerzői Jogvédő Hivatalnál töltött évei alatt vált fő kutatási területévé, igencsak illett Boytha személyiségéhez, aki egy, a gének és a társadalom kapcsolatát vizsgáló cikkében reá jellemző módon választ idézetet Dworkintól: „Ha egy fajt – az embert

nevezetesen – kivételként akarunk kezelni, arra alapos, konkrét indok kell... Ami az emberben kivételes, annak nagy része egyetlen szóban összegezhető: kultúra.”¹¹ Boytha a jog jelenségeiben is a természet és társadalom alapvető mozgásait látta meg.

A hivatalban az irodalmi művek jogainak export-importját intéző csoportvezetőből hamarosan az Irodalmi Ügynökség igazgatója lett, aki az ügynökséget a pártállami ellenőrzés, a kötött devizagazdálkodás és a cenzúra ellenére nemzetközileg elismert szervezetté tette, amely a polgári jog, a nemzetközi magánjog alapján és az irodalmi ügynökségek nemzetközi szabványai szerint működött.¹² A szerzői jogvédős évek során maga is nemzetközileg elismert szerzői jogásszá, egyetemi oktatóvá, a mintegy 50 év után születő új magyar szerzői jogi kodifikáció egyik előkészítőjévé vált. Az önállóan és a Benárd Auréllal közösen közzétett ekkori tanulmányainak számos javaslata átkerült az 1969-es törvénybe, például annak a filmjogi részébe,¹³ máshol dogmatikailag megalapozta a későbbi magyar jogfejlődést, például a szerzői joggal szomszédos jogok (előadó-művészi, hangfelvétel-előállítói stb.) tekintetében.

A nemzetközi magánjog kérdéseit is több tanulmányban tárgyalta.

Általános emberi és tudományos személyisége jól tükröződik abban, ahogyan a szerzői jogász pályafutásának korai szakaszában több cikkében is szemügyre veszi a szerzői jog és az egyéb jogterületek összefüggéseit és határterületeit. Az ipari tervezőművészet és az ízlésminta (ma: formatervezési minta) határát, az ízlésminta jogi védelmét meghaladó szerzői jogi védelem kritériumát keresve megállapítja, hogy ez akkor adott, ha „az ízléses külső megformáláson túlmenően valóságot feltáró művészi megismeréssel, az iparcikk rendeltetésétől elvonatkoztatatható, attól függetlenül is értékelhető művészi al-

kotással állunk szemben.”¹⁴ A tanulmányt méltató Mádl Ferenc szerint a konklúzióhoz vezető gondolatmenettel „Boytha György már az esztétikum művészi-tudományos világában mozog, [...] a szellemi és stiláris szépség kellemes formájában.”¹⁵

Sorra születtek írásai az egyes szerzői műtípusok és a művek felhasználásának kérdései témában. A számítógépi programok szerzői jogi védelmét megalapozó nagy tanulmánya helyet keresett az új jelenségnek a kizárólagos jogi védelem fészkeiben.¹⁶ A különféle oltalmi rendszereket és különösen a szerzői jog teljességét átvilágítva, Magyarországon elsőként, de az egész világon is az elsők között igazolta, hogy a számítógépi programok elvileg is beleillenek a szerzői mű fogalmába.

A szerzői jog dinamikus részét jelentő, azt működésbe hozó szabályokat, a felhasználási és jogátruházási szerződéseket tárgyaló tanulmányainak ekkor induló íve szinte leképezi a szerzői jog fejlődésvonalát. Az első a kiadási szerződésről szól,¹⁷ 2008-ra a nemzetközi jogátruházási szerződések kérdéseivel fejeződik be.

Boytha György figyelme már a hetvenes évek elején a szellemi alkotások jogának története felé irányult. Ez a továbbiakban mint vizsgálati tárgy és módszer végigkísérte tudósi pályáját: vizsgálati tárgyának milyenségét abból értette meg, hogy az milyen módon lett olyanná, amilyen. Többször is leírta ugyanis, hogy „A szerzői jog lényege, funkciói, jelentősége korunkban csak történetének figyelembevételével érthetőek”. 1973-tól kezdve tucatnyi, kifejezetten jogtörténeti művet írt. A magyar szerzői jog történetét tárgyaló dolgozatai e témában megkerülhetetlenek.

A Boytha-művek sokoldalú vizsgálattal mutatják be, hogy a szerzői jog a mű dologi hordozójának, a könyvnek üzletszerű terjesztésével született. Kérdés, hogy ez a történet most be is fejeződik-e azzal, hogy a műveket főként

már nem anyagi, hanem digitális formában rögzítik és terjesztik. Mindeddig úgy látszott, hogy a digitalizált mű és terjesztése ellenőrzés alatt tartható – az 1996-os szerzői jogi, úgynevezett WIPO nemzetközi egyezmények ebbe a hitbe ringatták a szerzői jogászokat. Mára bebizonyosodott, hogy ez „wishful thinking” volt, a kizárólagos szerzői jog alapján való ellenőrzés alighanem megszűnik, illetve visszaszorul a vagyoni érték szempontjából elhanyagolható esetkörökre. Nem a szerzői jog alkalmazatlansága miatt, hanem egy egész iparágnak a hírközléshez és a hírközlés által hordozott információk áramlásához fűződő olyan gazdasági érdekei miatt, amelyeket a politikusok a szerzőkénél fontosabbnak tartanak. Az emberi kultúrát már középtávon elérő veszteség keveset nyom a latban. A hírközlési ipar tartalomszolgáltatóvá vált képviselői már nem is az érdekek összeegyeztetését, hanem a szerzői érdekek kizárását követelik.¹⁸

Boytha szerzői jogi érdeklődésének talán legfontosabb, központi tárgya a szerzői jog természete volt. Ez a kérdés a 70-es évektől kezdve szinte mindig felbukkan a tanulmányaiban. Ennek az is az oka, hogy örömet lelt abban, hogy rendbe szervezte a szerzői jogi világ zavaros tényeit, ellentmondásait. Egységre törekvő tudós volt, aki a tudás eddigi tartalmát fölépített rendszerébe helyezte el. Arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen mi is a szerzői mű, Boytha válasza a következő. „Alkotáson eredeti, azonosíthatóan kifejtett gondolatszövedéket kell értenünk... Az eredetiség nem azonos az újdonsággal. Utóbbi a szerző tudatától független, objektív újszerűséget jelent. Az eredetiség lényege viszont, hogy ne forogjon fenn plágium. Vagyis: a szerző szubjektív értelemben hozzon létre valami újat... Az eredetiség követelménye azonban nem érvényesíthető maradéktalanul: minden műben szükségképpen felhasználásra kerül valami mások alkotásaiból, a fejlődés a szerzők alkotásai vonalán

is gondolatok egymásra hatásából áll.”¹⁹ Rámutat arra is, hogy már az ókorban is „szellemi alkotásként” tekintettek a szerzői művekre. Irodalmi példák nyomán arra következtet, hogy „Terentius és Martialis tudatában voltak annak, hogy egy olyan szellemi természetű realitást hoztak létre, amelynek azonossága független a hordozótól, legyen az kézirat vagy színpadi előadás... Az ezt követő évszázadok alatt ez a különbség elmosódott.”²⁰ A műfogalom a francia és a német jogfilozófia nyomán csak a 19. század végére tisztult le.

A szerző és műve kapcsolatát Boytha abban látja, hogy a műhöz elvezető alkotómunka, különösen a művészeti, szép- és szakirodalmi alkotás, ma is a legszemélyesebb jellegű, még ha ennek vonásai egyes modern műfajtáknál a külső szemlélő számára esetenként nem is azonosíthatók. A szerzői jognak a mű sérthetetlenségét, egységét védő szabályai is azt mutatják, hogy a művet a szerző személyiségét tükröző, így a szerzőtől elválaszthatatlan gondolatki-fejtésként kell felfogni. A szerző védett legszemélyesebb érdeke, hogy a mű változatlanul maradjon a közönség előtt, a közönség arról ne nyerjen hamis benyomást.

A szerző személyhez fűződő (például a nyilvánosságra hozatali) és a vagyoni (például a többszörözési) jogainak egymáshoz való viszonyát illetően Boytha csatlakozik az osztrák és német jogalkotás által követett, különösen a német Ulmer által képviselt monista felfogáshoz.²¹ Ulmerre visszanyúló hasonlata szerint „A szerzői jog olyan, mint egy fa törzse, amelynek gyökerei a szerző különböző érdekei, ágai pedig a különböző szerzői jogosultságok. A vagyoni és személyhez fűződő jogosultságok egységéből következően azok léte is egyszerre szűnik meg, az alanyi szerzői jogra irányadó védelmi idő lejártával.” A funkcionális művek esetében a személyhez fűződő jogok háttérbe szorulnak, míg a művészeti, szépirodalmi alkotások felhasználása körében inkább előtérbe kerülnek.

Boytha szerint „a vagyoni jogoknak a személyhez fűződő jogokkal való szoros összefüggéséből következik, hogy az élő szerzők között azokat, mintegy a szerzői jog kihasított részeként nem idegenítheti el; csupán művére vonatkozó felhasználási jogot ruházhat másra.”²² 1983-ban, a Szellemi Tulajdon Világszervezete jogi igazgatójaként, annak folyóiratában mindezt a szerzői jog történeti fejlődésébe ágyazva, a jogtörténeti hivatkozások sorával is indokolva kifejti, és rámutat arra, hogy az elidegeníthető „copyright” történetileg fokozatosan újra elidegeníthetetlen szerzői joggá változik; ez a „hazafelé tartó folyamat” ma sem zárult le, bár lassú és egyenlőtlen.²³

Szerzői jogi törvényünk és a magyar szakirodalom többsége a szerzői jog természetének ezekben a kérdéseiben lényegében, egyes részletekben rugalmasabban és kivételekkel, de ma is a Boytha-elveket követi.

*Tanár, igazgató, főigazgató, nagykövet
– a nyolcvanas és kilencvenes évek*

Boytha György már 1966-tól oktatott az egyetemen: összehasonlító és nemzetközi szerzői jogi előadásainak olyan sikere volt az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, hogy azokat a kis gyakorlóteremből hamarosan a legnagyobb, IX. előadóterembe kellett átvinni. E korszak fontos ajándéka volt számára az a számos barátság, amelyeket az egyetem polgári jogász és nemzetközi magánjogász oktatóival – Vékás Lajossal, Harmathy Attilával, Mádl Ferencsel, Lontai Endrével, Peschka Vilmossal és másokkal – egy életre kötött.

Amikor 1979-ben pályázott és elnyerte az ENSZ szakosított szervezetének, a Szellemi Tulajdon Világszervezetének (WIPO, Genf) osztályvezetői állását, ebben segítettek a nemzetközi magánjogról és a külföldi jogokról

szerzett ismeretei. Még egyetemi hallgatóként ugyanis Szászy Istvánnak, a nemzetközi magánjog világszerte elismert professzorának volt asszisztense, amíg a professzort politikai okokból 1950-ben kényszernyugdíjazással el nem távolították az egyetemről. Genfben, a szocialista körülmények szorításából kiszabadulva, szélesre tárult előtte a kapu, hogy a megszerzett ismereteket hasznosítsa. Néhány év után igazgatói kinevezést kapott. Folytatta a külföldi jogot és a nemzetközi szerzői jogot tárgyaló tanulmányainak sorát.²⁴

Már korábban is, de főleg ebben az időszakban számos külföldi egyetem és szerzői jogi szervezet meghívásának tett eleget és tartott szerzői jogi előadásokat.²⁵ Előadásait magyarul, németül, angolul és franciául írta és tartotta, de publikált spanyolul és portugálul is. Jellemzője volt a sodró, szabad egyéni előadásmód, az egységben láttatás, a nyelvi gazdagság – különösen magyar és német szakmai előadásai voltak egyben szónoki teljesítmények is. Egy-egy nyelvi formulája a magyar szakirodalomban az illető fogalom emblematisztikus kifejezőjévé vált („gondolatszövedék”). A szerzői jogi konferenciákon szinte a védjegye volt a szerzői jogi „stand up” előadás, a vitában rögtönzött és mégis mélyreható és részletes elemzés. De így volt ez szinte minden szakmai-baráti beszélgetés során is. Földi András mondta gyászbeszédében: „Megcsodálhattam kiterjedt és alapos műveltségen nyugvó sziporkázó szellemességét, amely mindig a reá jellemző derűvel, jó kedéllyel párosult. Bár a társalgás során nem volt szokása szerénykedni, pazar intellektuális csillogása soha nem volt bántó. Föltehetően azért nem, mert a horatiusi *ridendo dicere verum* elvét követte, de nem a nagy német jogtudós, Rudolf von Jhering módjára – aki a horatiusi gondolatot átértelmezvén hajlamos volt arra, hogy kíméletlenül, maró gúnnyal ostromozza szórszállhasogató kollégáit –, hanem sokkal inkább úgy, ahogy azt maga

Horatius az 1. szatírájában leírta. Boytha György ugyanis olyan kedvesen, szeretettel tudta bölcsességének és műveltségének morzsáit osztogatni, mint azok a régi tanárok, akik a tanítványokkal úgy tudták megszerettetni a bölcs tudományokat, hogy édességeket is adtak a nebulóknak az ismeretek mellé.”

A nyolcvanas években szakértői bizottságok a modern körülményeknek megfelelő értelmezéseket készítettek a nemzetközi szerzői jog alapjául szolgáló sokoldalú szerződés, a Berni Unió Egyezmény (BUE) tartalmáról a Szellemi Tulajdon Világszervezetében. Egy ilyen modern jelenség volt a nyolcvanas években kiteljesedő, országhatárokon átnyúló műholdas műsorsugárzás is, ami az európai földrajzi adottságok folytán itt vetett fel élesen olyan kérdéseket, mint hogy a közvetítésnél hol kell szerzői jogi engedélyt kérni és milyen területekre. Az a dogmatikailag helyes válasz, amelyet a világ „Bogschelméletként” ismert meg a nyolcvanas évek végén – ez lett a WIPO szakértői válasza is –, valójában Boytha és Bogsch eszmecseréjéből származik. Eszerint a műholdas nyilvánossághoz közvetítés nem csak a műsorhordozó jelek fellövésének országában valósul meg, hanem a vétel összes országában is; jogsértés esetén kumulatívan kell alkalmazni az összes ilyen ország jogát. Az Európai Unió (akkor még Európai Közösség) gyakorlati okokból ugyan más megoldást választott a vonatkozó irányelvben, de egy kiegészítő szabálya közvetve mégiscsak elismeri, hogy a dogmatikailag helyes megoldás a „Bogschelmélet”.

1971 és 1994 között a nemzetközi szerzői jog legnagyobb problémája az alacsonyabb társadalmi-gazdasági fejlettségű fejlődő országok saját, jól felfogott gazdasági érdekeiből (például a tőkés országokban kifejlesztett gyógyszerek, az angol, francia nyelvű tan- és szakkönyvek használatának nagy költségeiből) fakadó ellenállása

volt a külföldi „fejlett nyugati” szerzői jog elismerésével szemben. Ez a helyzet a szerzői jog egyik alapvonásából, a területiségből fakadt. A BUE személyi-területi hatályának kiterjesztése, a védelmi szint emelése az egyezmény módosításához megkívánt egyhangúság miatt a hetvenes években befagyott. A helyzetet aztán 1994-ben a fejlett országok a nemzetközi vámegyezmény kereteiben kidolgozott olyan világkereskedelmi rendszer létrehozásával oldották meg, amelyben a részvétel feltétele a külföldi szellemi alkotás, illetve szellemi tulajdon elismerése volt.²⁶ Boytha egyik történeti munkájában ennek előképeként már 1799-ben részletesen leírta, ahogyan a 19. században Franciaország és Anglia kétoldalú kereskedelmi egyezményekkel kényszerítette szomszédait, hogy elismerjék az angol, illetve francia szerzői-kiadói jogokat.²⁷ Csak éppen a 20. század végére a könyvkiadói érdekek helyére a gyógyszergyártói, filmgyártói, hanglemez-kiadói majd szoftver-előállítói érdekek léptek – lásd az 1996-os WIPO „internet szerződéseket”.

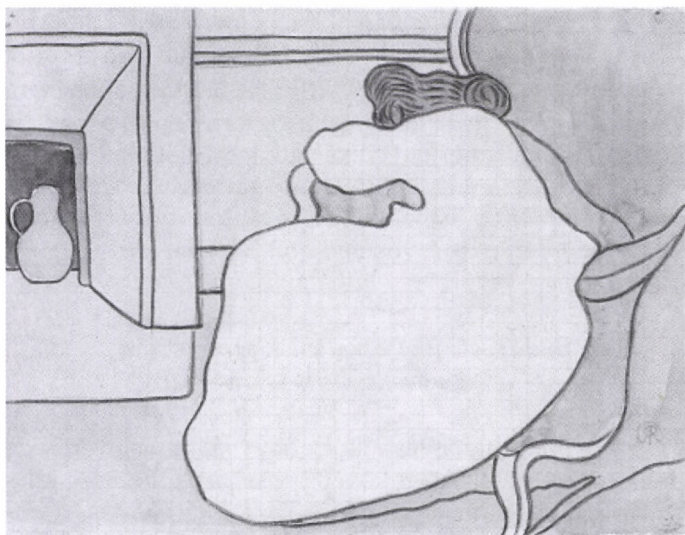
Boytha György egyik fő feladata a WIPO-nál a fejlődő országok funkcionáriusai, szakemberei szerzői jogi képzésének megszervezése és maga a képzés volt. Kezdeményezésére a magyar Szerzői Jogvédő Hivatal is együttműködött ebben; 1979 és 1994 között 40 fejlődő országból több mint száz szakember vett rész ezeken a budapesti tanfolyamokon.²⁸ Pályafutása alatt számos nemzetközi felhasználási célú tananyagot készített – a később tárgyalt európai jogi tankönyveken kívül is – a szellemi alkotások és különösen a szerzői jog körében.

Az amerikai-angol szerzői jogi rendszert is jól ismerte; a kontinentális hagyományt támogató véleményét ismételten szembesítette a másik nagy szerzői jogi jogcsalád tényeivel, bizonyos nemzeti jogok más megoldásaival. 2001-ben például mélyreható elemzést tett közzé az eltérő szerzői jogi koncepciók közelítésének kérdéseiről.

ról.²⁹ Nemzetközi elismerésének egyik legszebb pillanata az volt, amikor 1987-ben az USA Képviselőháza illetékes albizottsága előtt szakértői tanúnyilatkozatot tett az USA Berni Unió Egyezményhez való csatlakozásának az amerikai jogban várható hatásairól.³⁰

Boytha ebben az időben a szerzőknek a szerződési szabályok körében (nemzetközi mintaszabályzattal) való védelmének előkészítésével foglalkozott. A szerzők szerződési védelme ma is napirenden van az Európai Unióban. Szerette volna, hogy 1986-ban a BUE alapításának 100. évfordulóját a világszervezet jogi igazgatójaként ünnepelhesse. 1985-ben azonban a magyar minisztériumi vezetés – pártkezdeményezésre – visszarendelte Budapestre. A pártállam megindult gyengülése folytán Budapesten mégis a Szerzői Jogvédő Hivatal főigazgatójaként folytathatta gyakorlati munkáját. Radikálisan újjászervezte a hivatalt, és azt arra készítette, hogy még felelősebben viselkedjen a szerzők és a művek felhasználói felé. Elindította a hivatal első önálló székházának felépítését is. A hivatal fő tevékenysége ekkor is a zenei és irodalmi művekre vonatkozó jogok közös kezelése volt. Természetes, hogy e témára is kiterjedt elfogulatlan szakírói figyelme.

Egyik életfeladatának tekintette a magyar szerzői jog átfogó ismertetését a magyar és a külföldi olvasó számára.³¹ Ebben az újabb budapesti korszakában írta például a *Változó magyar szerzői jogi táj az európai környezetben* című német nyelvű cikkét.³² Ez a cím jól jellemzi Boytha összehasonlító és komplex látásmódját. Ő a nemzetközi összehasonlító szerzői jogi szakcikkeiben gyakran lényegbevágó, a külföldi szakjogász olvasónak sokszor új ismereteket igyekszik adni a magyar történelemről, kultúrtörténetről, tudománytörténetről is. Így például több művében az angol és német nyelvű olvasóknak is érdekesen, a sziporkázó gondolatok felvillanó fényeivel egyszerre több rokon területre és eseményre is rávilágít-

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: KAROSSZÉKBEN ÜLŐ NŐ,
1890-ES ÉVEK ELSŐ FELE
ceruza, akvarell, papír, 174×225 mm (MNG)

va ismerteti a közép-európai megkésett szerzői jogi fejlődés okaiként a 16. századtól Magyarországon kialakult történelmi-társadalmi helyzetet, vagy a magyar kultúra egyben európai és egyetemes jellegét.³³ Az 1970 és 2000 között hatályos szerzői jogunkról a külföld részére egyetlen átfogó magyarázat volt a németül megírt, 1974-ben Nyugat-Berlinben megjelent könyve.³⁴ A könyvről Mádl Ferenc és Adolf Dietz írtak elismerő kritikát.³⁵

A magyarországi polgári pártok kormányra jutásának következményeként és Boytha diplomáciai képességei és nemzetközi tapasztalatai elismeréseként 1993-tól Genfben a nemzetközi szervezetekhez rendelt Magyar Állandó Képviselő vezetője lett nagyköveti rangban. Itt a Genfi Diplomatak Bizottságának elnöke és 1994-ben az

ENSZ Fegyverzet-ellenőrzési és Leszerelési ad hoc Bizottságának elnöke is volt. Ebben az időben sem tagadta meg tudományos érdeklődésének fő tárgyát, a szellemi alkotások jogát, most is folytatta jogtörténeti és a magyar jogot átfogóan ismertető cikkek közlését, sőt tankönyvfejezetet írt a szellemi alkotások európai jogáról.³⁶ Mint korábbi életszakaszaiban, ekkor is szakított időt arra, hogy jogi ismeretterjesztő tevékenységet folytasson.

*Budapesti jogi egyetemek professzora
– a kilencvenes és kétezres évek*

1995-ben az őt kinevező kormány választási veresége után visszahívták nagyköveti posztjáról. Ezután kilépett a Külügyminisztériumból. Ez a jogi oktatás szempontjából szerencsés fordulat volt, mert amint 1995-ben visszatért Budapestre, nagy lelkesedéssel, most már fő tevékenységként felvette tanári működésének fonalát az ELTE polgári jogi és nemzetközi magánjogi tanszékein egyetemi docensként, majd címzetes egyetemi tanárként. Vendégtanárként oktatott a Közép-európai Egyetemen (a CEU-n) is, majd pedig a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen is, ahol 2000 és 2003 között az Európa-jogi Tanszék vezetője volt. Tárgyai a magyar és az összehasonlító szerzői jog és a szellemi alkotások nemzetközi védelme voltak. Az idegen nyelvű egyetemi jogi oktatásnak mindhárom egyetemen haláláig oszlopa maradt. Az iparjogvédelem és a szerzői jog európai közösségi illetve uniós szabályairól és a szerzői jogunknak az uniós jogba való integrálásáról már az európai közösségi csatlakozásunk előkészítő évei alatt is, 1993-94-től egészen 2007-ig tankönyvfejezetek és tankönyvek egész sorát írta.

Boytha komplex látásmódjának szép példája késői versenyjogi-szerzői jogi cikke.³⁷ A következő megállapí-

tással indít: „A szerzői jogok versenyjogi összefüggéseinek feltárásához tovább segít a szellemi termékeken fennálló kizárólagos jogok genezisének elemzése: ... a verseny a jogvédelemnek előfeltétele és szükségszerű szülőanyja volt.” Ezután végigköveti a versenyjog és a szerzői jog kapcsolatának fejlődését az első angol „passing off” tisztességtelen verseny-tényállástól³⁸ a címvédelem esetein át a hangfelvétel-előállítók többszörözéssel szembeni védelméig – elemezve a kétféle megítélés különbségeit. (Az uniós folyamat eredménye a kultúrahordozó szerzői alkotásokra mint „termékek-re” kiterjedő homogenizálás.)

A Boytha által is leírt folyamat a 21. század első évtizedében drámaivá vált: az európai uniós alapjogok és a versenyjog alkalmazásával a Bizottság és az Európai Bíróság megkezdte a szerzői jogban megmaradt tagállami kompetencia kiüresítését. Az okok mélyen fekvőek, világméretűek. A zenei és audiovizuális műveknek a használatát a digitális műszaki eszközök gyártói és az ilyen szolgáltatók üzleti módszerekkel széles társadalmi csoportok alapvető igényévé tették. Az írott művekből a könyvtárosok és az elektronikus szolgáltatók a digitalizálás útján kívánnak egyszerűen bevételt hozó szolgáltatást nyújtani. E csoportok számára a felhasználás szerzői jogi korlátai szinte tűrhetetlen kényszerre váltak. A szerzői jog általi korlátozások elleni küzdelemben egyre gyakrabban alkotmány szintű elvek és külső jogági szabályok alapján avatkoznak bele a szerzők jogaiba annak ellenére, hogy a szerzői jognak saját, kiegyensúlyozott, az érintett alapjogi korlátok tükréeként is értékelendő, az esetek nagy részében pontos belső korlátozásai vannak. Mégis egyre inkább felülvizsgálják azt a tételt, hogy a nemzetközi, regionális és nemzeti jogalkotásokban a jogalkotó a szerzői jog megalkotásakor már lefolytatta a szerzői, felhasználói és fogyasztói érdekek összehango-

lását az emberi jogok szintjén is. Külső jogági szabályokkal, főleg a versenyjog eszközével törekszenek a további korlátozásokra.

A Pázmány Péter Egyetem hallgatói számára Boytha összefoglalta az EK–EU létrejöttét, intézményrendszerét és jogforrásait is. Legutolsó, 2008-ban közzétett tanulmánya is az EU szerzői jogának fejlődési irányairól szólt – a jövőbe nézett.³⁹

A szerzői jog szűkebb területén a Szerzői Jogi Szakértői Testület, a polgári jog szélesebb világában a Polgári Jogi Kodifikációs Bizottság tagjaként, a Magyar–Német Jogászegylet alelnökeként, a Magyar Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület tagjaként működött mindvégig. Több társadalmi szervezetben is tevékenykedett, például a Füst Milán Alapítvány kurátora, egy ideig a Rotary Club tagja és kedvelt előadója.

Természetes, hogy az új Ptk. kodifikációjának kilencvenes évek végén indult előkészítésekor Boytha György a több évtizede épített gondolatrendszerére alapján foglalt állást abban a kérdésben, hogy hol legyen a szellemi alkotások szabályainak és ezen belül a szerzői jogi szabályoknak a helye a Ptk. rendszerében, és hogy milyen mélyreható legyen a szabályozás ezen a szinten. 2000. évi összefoglaló cikkében javaslatát a szerzői jogot és az iparjogvédelmi szabályozást azok történeti elemeivel, a változó gazdasági viszonyokba helyezve és a szellemi áramlatok (felvilágosodás, természetjog, a 17–19. századi angol és német filozófia) ismertetésével alapozta meg. Figyelembe veszi a modern kori technikai fejlődést, a művek felhasználásának nemzetgazdasági szerepét, a nemzetközi, regionális és nemzeti jogok megoldásait.

Életművének tanulságai

Boytha György évtizedekig a magyar és a nemzetközi szerzői jog fejlesztésének egyik meghatározó alakja volt. Tudományos életműve maradandó értékeiként sorolhatjuk a számítógépi programok szerzői jogi védelmének elismerését Magyarországon; a műfogalom meghatározását; elmélet alkotását a szerzői jog jogi természetéről történeti és nemzetközi jog-összehasonlító alapon; a BUE elveinek alkalmazását a művek műholdas sugárzására; annak bizonyítását, hogy a szerzői jogban a korlátlan szerződéskötési szabadság a szerzői jog kiüresedéséhez vezet, aminek törvényi korlátokat kell szabni. Hatása volt az új Ptk.-ra a szerzői jog és az iparjogvédelmi jog Ptk.-beli elhelyezésében, a személyhez fűződő sérelem pénzbeli orvoslásának elhatárolásában a kártérítéstől. A jogi gondolkozásra termékenyítően hatottak a szó szerint meg nem valósult eszméi is.

Az életmű maradandó része a magyar, külföldi és nemzetközi szerzői és iparjogvédelmi jog egyetemi oktatása három egyetemen, három nyelven, több évtizeden át, és a fejlődő országok szerzői jogi szakemberei szakképzésének világot átfogó megszervezése. Ugyanígy jelentős volt az a gyakorlati tevékenység, amellyel a tervgazdálkodás és a kötött devizagazdálkodás viszonyai között egy a nyugati mintáknak megfelelő irodalmi ügynökséget hozott létre. Szintén fontos hozzájárulás volt Magyarország rendszerváltás utáni kedvező megítéléséhez az a mód, ahogyan ő a nemzetközi szervezeteknél képviselte az országot. 1985 után a magyar zenei, irodalmi közös jogkezelő szervezet, a Szerzői Jogvédő Hivatal a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepének, elismertségének további emelését köszönhette neki, valamint azt a vezetési-szervezési minztát, amit utódai ott ma is hasznosítanak.

Boytha György a jogtudományt a legnagyobb polgári („régí világbeli”) jogtudósoktól tanulhatta meg, és

maga is a korának egyik legnagyobbjává vált. Pályája hullámvasút volt: az ígéretes egyetemi indulást követően, koncepciók politikai per nyomán, börtön és több év kiesés következett a jogászi pályából. Visszakapaszkodott, és huszonöt év alatt pályája egyik csúcsára jutott: az ENSZ Szellemi Tulajdon Világszervezetének (WIPO) igazgatója lett. Pártállami döntéssel megfosztották ettől. Öt év után jött a rendszerváltás, s ő nagykövet és ENSZ diplomáciai bizottságok elnöke. Újabb három év, és a politika miatt megint újra kell kezdenie. Ekkor 66 éves. Más nyugdíjba menne. Ő folytatja és kiteljesíti egyetemi tanári pályáját.

Ez az életpálya egyben a történelmi korszak jellemzője is. Ami talán egyéni volt esetében: az optimizmusa, tenni vágyása a legnagyobb válságokban sem hagyta el – egyformán vidáman füttyöreshetett a tárnak mélyén és a WIPO folyosóin. Egyike volt azon ritka személyiségeknek, akik a humanista polgári erényeket átmentették a proletárdiktatúrán is. A hetvenes-nyolcvanas években, amikor a pártállami diktatúra eltorzította az emberek gondolkodását, kisebbségi érzéseket ültetett el bennük, kiölte belőlük a munka és a szellemi teljesítmény tisztelőt, példája reményt adott arra, hogy a magyar tudós, a magyar jogász ismét egyenrangú lehet a világ bármely szakemberével. Jogtudós barátaival együtt helyreállította a szakmai-tudományos kapcsolatokat a kontinens szerencsésebb felével, és együttes erővel kikövezték az utat az európai uniós csatlakozáshoz. Szellemi társainak többségével együtt sajnos már csak szellem-társak az eliziumi mezőkön. Gondolom, Boytha György ott is vidám és tevékeny. Az életmű értékei azonban beépültek a sok barát és tanítvány életművébe; csillogó személyiségének emléke még sokáig felderít minket, akik ismertük.

Érdeklődése, intellektuális szeretete nem csak a témának szólt – élete végéig több külföldi szakfolyóirat szerkesztőbizottságának tagja volt⁴⁰ –, hanem személye-

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: PATAKINÉ PORTRÉJA, 1892
olaj, vászon, 46×38 cm (MNG)

sen barátai, kollégái és tanítványai teljesítményének is. Igazolja ezt az általa írt sok-sok recenzió, megemlékezés is. Személyesen is hálával tartozom neki.

Boytha György hajthatatlan jellem, barátkozó és barátságra szomjazó lélek volt. Rá jól illik Schütz Antal jellemzése az egyik tudóstípusról: olyan volt, „akiben a fantázia, a kedély, a tudásnak művészettel való átszövé-

se, nevelő és apostolkodó akarás uralkodott.”⁴¹ Mindez a tudományos tételei igazsága szempontjából talán másodlagos, de nekünk, akik az embert is ismertük, ezzel egyenrangú érdekességű.

Életpályájára illenek méltatlan prózai fordításom szerint Goethe szavai: Nagyvilág és teljes élet, / Hosszú évek becsületes törekvése, / Örök kutatás, alapítás, / Lezárás: soha, de befejezés gyakran, / Az ősi hű megőrzése, / Az új barátságos befogadása, / A lélek vidámsága és a célok tisztasága: / Így juthatunk jól előre!⁴²

GYERTYÁNFY PÉTER

Jegyzetek

¹ Vetek minden széllel

² *Költészet és valóság*. Európa Kiadó, 1982, Budapest, 565.

³ Boytha György: *A nyolcvanesztendős Zlinszky János köszöntése*. *Iustum, aequum, salutare*. 2008/2. sz. 8. (A továbbiakban Boytha, 2008)

⁴ Például: B. Gy.: *Gének és társadalom*. *Valóság*. Budapest, 1987/3 104–107., B. Gy.: *Kollektív jogok és autonómia az európai elvárások tükrében*. *Jogállam*, 1997/1-2, 5–32., B. Gy.: *Hol tart a tudáslapú társadalom?* In: *Globális kihívások, millenniumi fejlesztési célok és Magyarország*. ENSZ Akadémia 2008. Szerk. Gömbös E. Magyar ENSZ Társaság 2008. 61–88.

⁵ Boytha, 2008, 7.

⁶ B. Gy.: *Eltérő szerzői jogi koncepciók közelítésének kérdései, különös tekintettel a film jogvédelmére*. In *Ius privatum, ius commune Europae. Liber amicorum, studia dedicata Ferenc Mádl* (szerk. Király Miklós), ELTE ÁJK, 2001, Budapest, 55 (Király, 2001)

⁷ B. Gy.: *Ambivalente Züge des Urheberrechts*. In: *Festschrift zum 60. Geburtstag von Ulrich Uchtenhagen*. Baden-Baden, UFITA Schriftenreihe, 1987. 58. Itt és a továbbiakban az idegen nyelvű cikkekből ford. Gy. P.

⁸ B. Gy.: Az irodalmi és művészeti alkotások védelmét szolgáló Ber-ni Unió fogantatása és születése. *Jogtudományi Közlöny*, 1986/12. sz. 587–593.

⁹ Géra Eleonóra – Csatári Bence: A zeneszerzők szövetkezetétől az *Artisjus* Egyesületig 1907–2007., *Artisjus*, 2007, Budapest 171.

¹⁰ Nizsalovszky Endre: Benárd Aurél és Tímár István: A szerzői jog kézikönyve. *Állam- és Jogtudomány*, 1974/4. sz. 711.

¹¹ *Gének és társadalom. Valóság*. 1987/3. sz. 104.

¹² Géra – Csatári i. m. 197.

¹³ A szerzői jog és az iparjogvédelem összefüggései. *Jogtudományi Közlöny*. 1968/11–12. sz. 601.

¹⁴ B. Gy.: *Ipari mintaoltalom és szerzői jog*. *Magyar Jog* 1973/5. sz. 272.

¹⁵ Mádl Ferenc: Rendhagyó ismertetés Boytha György „Magyaror-szág szerzői joga” című könyvéről. *Jogtudományi Közlöny*, 1976. március, 159.

¹⁶ L. Boytha, 1977

¹⁷ B. Gy.: Néhány gondolat a kiadói szerződések köréből. *Jogtudomá-ny* *Közlöny*, 1967/10–11. sz. 628. Itt kifejti és igazolja, hogy „A felhasználási szerződés hibrid, *sui generis* üzleti típus. Vannak ugyan benne haszonbérleti, bizományi, vállalkozási és megbízási elemek, de ön-álló; a más szerződéstípusokhoz való „rokonítási kísérletek” legfőbb értéke eredménytelenségükben rejlik...”. Profétai szavak ezek 1967-ből – ha a legújabb Ptk. dologbérleti szabályainak a licencia-, ezen belül a felhasználási szerződésekre való „megfelelő” alkalmazásáról szóló szabályára gondolunk. A szabály alkalmazásának nehézségeit Faludi Gábor később részletesen kifejtette. A Ptk. alkalmazása a felhasználási szerződésekre. In: *Nagykommentár a szerzői jogi törvényhez*. (szerk. Gyertyánfy Péter). Walters Kluwer, 2014, Budapest, 286–288.

¹⁸ Lásd például az EU Bizottság 2014. májusi szerzői jogi hely-zetelemzését és javaslatait: DRAFT IMPACT ASSESSMENT on the modernisation of the EU copyright acquis . <http://statewatch.org/news/2014/may/eu-draft-impact-assessment-copyright-acquis.pdf> (2014. 10. 6.)

¹⁹ Boytha, 1977, 369.

²⁰ *Grundbegriffe des Urheberrechts und neue Arten der Werknut-zung*. In: *Aktualni otaski prava autorsgevo a prav rumislovih*, „Festschrift für Karel Knap zum 80. Geburtstag”, (szerk. J. Kriz) Univerzita Kar-lova, 1989, Praha, 88.

²¹ Boytha szerint „a szubjektív szerzői jog a vagyoni jogi és személyhez fűződő jogosítványok egységes szövete, egy *sui generis* jogi forma. A vagyoni jogi jogosultságokat érintő intézkedések a legtöbb esetben egyidejűleg a személyhez fűződő jogosultságok gyakorlását is jelentik. Ez a szemlélet azzal a dualista nézettel áll szemben, hogy a személyhez fűződő, illetve a vagyoni jogok külön-külön álló, bár összefüggő csoportokat képeznek.

²² L. Benárd Auréllal közösen: *A szocialista szerzői jog elméleti megközelítése*. VII. fej. In *A szerzői jog kézikönyve* (szerk. Benárd Aurél és Tímár István). KJK, 1973, Budapest, 71.

²³ A szerző jogát kezdetben a mű használatára való (noha elidegeníthető) jogként ismerték el, majd ebből a mű mások általi használata engedélyezésének a joga lett. *The Development of Legislative Provisions on Author's Contracts*. RIDA, no. 133, 1987. 168.; *Whose Right is Copyright?* In *Festschrift für Eugen Ulmer zum 80. Geburtstag*. GRUR Int. 1983/6-7. 379–385.

²⁴ Számban – több mint 30 mű, de az Európai Unió jogával foglalkozókat még nem is számítjuk ide – és terjedelemben ezek alkotják művei legnagyobb csoportját.

²⁵ A helyszínek például Washington, Peking, London, Berlin, Stockholm, Helsinki, Zürich, Locarno, Antananarivo, Prága, Krakkó.

²⁶ A Szellemi tulajdon kereskedelmi vonatkozásairól szóló egyezmény (angol rövidítéssel: TRIPs). Kihirdette az 1998. évi IX. törvény.

²⁷ *Urheber- und Verlegerinteressen im Entstehungsprozess des internationalen Urheberrechts*. UFITA. Band 85/ 1979. 7. és köv. – Nem véletlen, hogy Dickens amerikai felolvasó körutakat tartott saját műveivel, hogy azokból – küzdve az ottani utánnymókkal – valami jövedelemhez jusson.

²⁸ Géra–Csatári i. m. 195.

²⁹ L. Király, 2001

³⁰ *Hearings before the Subcommittee on the Administration of Justice of the Committee on the Judiciary*, US House of Representatives, H.R.1623, 1988. 1140–1145, 1194–1197.

³¹ 1969-től 2004-ig tíz ilyen – magyar és idegen nyelvű – művet írt.

³² *Die im Wandel befindliche ungarische Landschaft in ihrem europäischen Umfeld*. Autorenzeitung, Wien, 1992/3. sz. 6–8.

³³ Például: *The Justification of the Protection of Author's Rights as Reflected in their Historical Development*. *Revue internationale du droit d'auteur* (RIDA), janvier 1992. 81; *Zu den Anfängen des ungarischen Urheberrechts*. UFITA, 131/1996; 115–134.

³⁴ *Das Urheberrecht der Ungarischen Volksrepublik*. Berlin West. J. Schweizer, 1974. 1–128.

³⁵ Mádl i. m. 158–162. Dietz, Adolf : G. Boytha: *Das Urheberrecht der Ungarischen Volksrepublik*, GRUR 1975/4. sz. 148.

³⁶ *Ipari tulajdonjog, szerzői jog*. (VI. fejezet). In: *Az Európai Község kereskedelmi joga*. (szerk. Király Miklós). Budapest, ELTE Dokumentációs és Kutatási Központ, 1994. 113–144

³⁷ *Szerzői jog és versenyjog*. In *Ünnepi kötet Boytha Györgyné tiszteletére*. (szerk. Bándi Gyula). Budapest, PPKE, 2002, 35–53.

³⁸ „A tisztességtelen verseny elleni védelem általános intézményét aztán az angol joggyakorlat több mint 100 évvel az 1710-es első szerzői jogi törvény után, a common law gyökerű magánjogi deliktum, a „passing-off” tényállásából kristályosította, éppen a „copyright” érdekkörből fakadóan.” – A tényállás szerint a Johnston Kiadó Lord Byron verseiként jelentetett meg más által írt verseket. Uo. 39.

³⁹ *Zur Entwicklung des Urheberrechts in der Europäischen Union*. Medien und Recht Int. 2008/3-4. sz. 53.

⁴⁰ INTERGU (München/Berlin), UFITA (München), DAT (Buenos Aires).

⁴¹ Schütz Antal: *A bölcsélet elemei*. Szent-István Társulat, 1948, Budapest, 226.

⁴² Weite Welt und breites Leben, / Langer Jahre redlich Streben, / Stets geforscht und stets gegründet, / Nie geschlossen, oft geründet, / Altestes bewahrt mit Treue, / Freundlich aufgefasstes Neue, / Heitern Sinn und reine Zwecke: / Nun! mann kommt wohl eine Strecke. *Sprüche* VI. Jena, Mai 1817. Vorspruch zur Gedichtgruppe *Gott und Welt*, 1827.

1944–1945

Emlékezések

Szerkeszti Kodolányi Gyula

JELENTÉS

A BUDA-DÉLI INTERNÁLÓTÁBORRÓL

Mindszenty József beszámolója az Illyés-hagyatékban

A második világháború lezárulta után a szovjet megszállást követő időszak terrorgépezetének egyik legfőbb eszköze az internálás (más néven: rendőrhatalósági őrizet) volt, amelynek a háború utáni szabályozását Erdei Ferenc belügyminiszter 1945. június 21-én kelt titkos rendeletében foglalta össze. A megbízott rendőri szervek korlátlanul – és kibővített hatáskörükkel őrizetbe vétel után bírósági ítélet nélkül – internálhatták a berendezkedő rendszer vélt vagy valós ellenségeit, nem csak a célszemélyeket, hanem egész családjukat, gyermekeikkel együtt. Az ország egész területén jöttek létre internálótáborok, 1945 áprilisa és 1946 októbere között csak Budapest területén 15 gyűjtő- és internálótábor működött, melyekben 18–23 ezer főt lehetett elhelyezni és dolgoztatni.

1946 októbere hozott változást a magyarországi táborok és politikai internáltjaik történetében: a vidéki táborokat ekkortól fokozatosan megszüntették, és a korábban is működő buda-déli tábort (a volt Károlyi-laktanya, Budaörsi út 61.) jelölték ki Központi Internálótábornak. Ide sűrítették össze többek között azokat a megbízhatatlannak tartott személyeket, akik „az ország demokratikus szellemében való újjáépítését” akadályozták.

A rövidesen hírhedtté vált buda-déli gyűjtő- és internálótábor rabjainak száma fennállása óta (1945) állandóan változott (néha átmenetileg elérte a tízezret is), 1946 novemberében mintegy ötezer internált zsúfolódott össze embertelen körülmények között. A centralizálás miatt a táborban ismét megnövekedett a fertőző betegek, idősek, várandós anyák száma – és nem volt kórházi ellátás, gyógyszer. A többi táborhoz hasonlóan a rabokat időnként dolgoztatták is: eleinte romeltakarításra és aknaszedésre, majd később bányamunkára, földművelésre „adták kölcsön” a tábor munkaképes lakóit.

Mint ismeretes, az embertelen állapotokat személyesen is felmérte és megvizsgálta Mindszenty József bíboros: több személytől és több helyről is informálódott, ő maga is bent járt nemegyszer a buda-déli táborban. Többször írt levelet a miniszterelnökhöz, a belügyminiszterhez és az igazságügy-miniszterhez az internáltak embertelen elhelyezését, bánásmódját és a táborok túlzúsúfoltságát illetően. Ezekre a kérelmekre, beszámolókra megnyugtató választ nem kapott, sajnos az internáltak helyzete sem javult számottevően.

Ebből az időszakból nagyon kevés a táborokra vonatkozó, azok működését és az internáltak körülményeit leíró jelentés. Ezek közül az egyik legfontosabb dokumentum egy rossz állapotú, részben sérült jelentés másodpéldánya, mely Mindszenty József bíboros egyik vizsgálati dossziéjának anyagai között található. (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.9. V-700/14. 19-25.) Ennek a jelentésnek került elő most egy tökéletes állapotú példánya az Illyés-hagyatékban. Mivel a megtalált dokumentum nem „indigós” másolat, úgy tűnik, hogy ez volt az eredeti példány: bizonyosra vehető, hogy Mindszenty József bíboros ennek a beszámolóknak az elkészítésében is részt vett, illetve ő írhatta ezeket az oldalakat. A borítékon csak a címzett található meg („Illyés Gyula

úrnak, író, nemzetgyűlési képviselő”), a feladó nincs feltüntetve. Mivel postai pecsét sincs a küldeményen, valószínűsíthetően személyesen juttatták el Illyés Gyulához a beszámolót. A levél zárásában 1946. november 12. a keltezés időpontja.

A buda-déli internálótáborról és az internáltak helyzetéről részletesen tudósító, az utókornak felbecsülhetetlen információt nyújtó, hétoldalas, gépelt jelentés teljes terjedelmében – betűhíven – kerül most közlésre.

Az internáltak

A Buda-Dél internáltjai

A magyar püspöki kar 1946. júl. 20-án 3757. sz. a. sürgette a Miniszterelnök Úrnál a hosszabb időn át ígéretett amnesztiát.¹ Egyes pártok részéről fölényesen oly nyilatkozatok történtek, hogy a püspöki kar nyitott kaput döngtet, hisz aug. 20-ra kijön a rendelet. Huszadika 4-szer elmúlt, de a „nyitott kapu” zárva még mindig. Az amnesztia ügye – úgy tudják – nem is kerül tárgyalásra. A szerencsétlen internáltak helyzete azonban súlyos és nem válik a demokrácia megkedveltető eszközévé.

Az internáltak száma indokolatlanul nagy még ma is. Pl. csak a Buda-déli-ben 5000 körül mozog és az irányzat emelkedő. Bár a feloszlott vidéki táborokból töltik fel, de azért ott is akad és ha nem is volna, a második esztendő vége felé ez mégis érthetetlenül magas.

Tartam. Százak vannak internálva 18–20 hónapja itt és egyebütt együttvéve.

Az erkölcsi levegő lehangoló. Egyik vármegye központi tiszviselőnője vidéken 11 hónapig volt internálva. Szobatársai: 3 cigányleány és 2 kéjő. Trágárság, durvaság az állandó levegő. Közben az a tudat, hogy az eddig általa eltartott beteg édesanya és beteg nővér nyomorog.

Akiknek nem itt volna a helyük. A Budadéliben 17 gyermek is van, akiknek kora 1-15 év. Akad szoptatós anya 6 hónapos csecsemővel. Vannak öregek (50-75 év) úgy 1000 körül. Terhes-anya 8, T.B.C.-s egyén 12. Nyomorékok, betegek (köztiük csípőbántalmakban szenvedők) 1000 körül. Ennek a több, mint 2000 egyénnek az ittlétét megérteni nem lehet. A gyerekek miatt, hogy el ne zúlljenek, az anyát, valamint legalább a 65 éven felülieket haza kellene engedni. A terhes anyákat a jövőendő ártatlan és szükséges magyar életért, és a betegeket, főként a TBC-seket, hogy be ne fertőzzék az internálótáborban zsúfoltan, higiénia nélkül élő tömeget, kórházba vagy haza kellene engedni. Van rendelet (200.000/1946), amely szerint szabadlábba helyezendők azok a betegek, akiknek állapotát az internálás súlyosbítja. Ez a rendelet azonban legtöbbször nem érvényesül.

A gyerekeket egyszer kiadták volna és elvitték volna. Ám a tábori hatóság, ahogy nevezi magát, akkor „nem ért rá” és a gyerekek ma is ott vannak, két hete is.

Van itt (okt. 15.) 7 katolikus pap. Jó ideig nem engedték őket misézni. Most újabban naponta misézhetnek. Fele d.e., fele d.u. a közös teremben. Addig a világiakat kivezénylik onnét, mert – úgy látszik – bűnös dolog misét hallgatni.

Attól nem kell tartani, hogy ez a réteg a honvédség, rendőrség, párt-gárdák, az orosz megszálló hadsereg ellenében forradalmat vagy ellenforradalmat kezdjen.

Ellátás: napi 5 dkg körüli kenyér. Reggeli 3 dl. ú.n. rántott leves (meleg víz és liszthabarc). 1/2 7 után már ez sem kapható. Ebéd 3 dl. vízbefőtt bab, más semmi. Vacsora vízbefőtt burgonya.

Amit adnak, ehetetlen. Csomagot elvben lehet küldeni, valójában azonban ez a rendőrök kénye-kedvétől függ. Minden szerdán van csomagbeadás a látogatók részéről. Ezres tömeg áll kora hajnaltól vékony ruhában, esőben, hidegben és várja a d.e. 9 órát. A legutolsó szerdán egy asszony elájult a tömegben a kimerültségtől és erre a többi követelte a csomagbeadás megkezdését. A felelet az lett, hogy a táborparancsnok 15 rendőrt

vezényelt ki a tömeg viasszaszorítására. Akik 12 óra után érkeztek, azokat a tömeg közt levő őrszem viasszautasította. Máskor, ha vidékről jön is, nem engedik be a látogatót. Még a terhes, szoptatós anyák is csak hetenkint egyszer kaphattak élelempótló csomagot.

Amit hoznak az internálnak kevés, a családnak ma kibírhatatlan teher. A csomag 5 kgr.-nál nem lehet nagyobb. A csomag tartalma írásban 2 példányban beadandó, rajta legyen a küldő neve is. Az élelmiszer „nem haladhatja meg a dolgozók élelmezési színvonalát”. Hiteles rendőrmagyarázat szerint nem adható be: szalonna, zsír, hús, vaj, gyümölcs stb. Ezek, amennyire nem fényűző ételek, annyira eltarthatók és „élelempótlók”. Folyton változtatják a csomagbeadás idejét; sokan jönnek és úgy mennek is vissza, hogy a csomagot nem adhatták be.

Azokat, akik kijárnak dolgozni, valamely üzembe vagy az oroszokhoz, a tartatlanul végzett munka végsőkig elcsigázza. Letörnek, betegek lesznek és előbb-utóbb, de biztosan el mennek a föld alá.

Elhelyezés. A Budadéli-ben a legtöbb pavillonnak sem ajtaja, sem ablaka. Az ablakokat részben bedeszkázták. De vannak szép számmal papiros-ablakok. A legfelső emeleten rossz a tető, befolyik az eső. Az alagsorban a talajvízben jár az ember. A fekvőhely padló, az alagsorban kövezet. Akik szabadulnak, örök emlékeknek viszik magukkal – egyéb híján – a legsúlyosabb reumát.

Látogatás. Újabbán csak havonta egyszer. A beszélgetés rendőr jelenlétében, két sor kifeszített szögesdróton át úgy, hogy egy méternyire vannak egymástól a beszélgetők. A tartam 5 perc.

Egészségügy. Október végén hivatalos nyilatkozat szerint a gyógyszerkészlet teljesen kimerült. Most, a tél kezdetén, ilyen viszonyok közt nincs aspirin, kodein. A kötszer teljesen hiányzik. A W.C. 4-5 cm. vízben és még nagyobb piszokban. Az internálótábor és benne az internált nem más, mint egy tetűbiodalom, a kiütéses tifusz melegágya.

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: ÁGYBAN FEKVŐ NŐ, 1891
olaj, vászon, 62,5×74,5 cm

Fegyelem. Fegyházi szigor és elbánás uralkodik. Hozzájön a politikai rendőrség szeszélye és durvasága. A táborparancsnokhoz bejutás és kihallgatás szinte lehetetlen. Hetekig, sőt hónapokig várhatnak erre az internáltak. Oka: az internáltak nagy száma és a közvetlen felettesek lelkülete. A pavillonok előtt mindig rendőr áll. Engedély nélkül a helyiségből ki- és be-menet nincs. Az internált sorsa általában a szobafogság.

Olvasni tilos. Aki látogatáskor levelet ad át, vagy dob, 14 napi sötétzárkát kap. Aki beszél az ablakból az utcára, szintén sötét zárkába jut.

A fegyelem nem hogy enyhülne, de egyre újabb szigorítások jönnek.

Különösen az értelmiségiekkel (400) szemben. Ezek szenvednek legtöbbet. Ezek kapják a legrosszabb épületeket.

Sem ajtó, sem ablak, csak bombázott tető és víztócsák. Ezeké a legkevesebb mozgás. Nem vezénylik munkára őket. Állandó szobafogság a részük, még az udvarra sem mehetnek. Ablakuk befalazva és bedeszkázva. A legtöbb teremben a sötétség és rossz levegő uralkodik, a szellőztetés lehetetlen. Itt mindenki a földön fekszik. Ez az épület a IV. internált ezred,² itt élnek az esperek, plébánosok, teológiai tanárok és hittanárok is.

A papok lefogásának oka. Ugyanazon fővárosi hittanári állásban egymás után két hittanárt fogtak le, internáltak. Az ok: a hittanár által vezetett Mária Kongregáció nagy taglétszámmal és szépen működött, a Madisz³ tagok és működés híján sínylődött. A Madisz tagjai (4) jelentették fel. Az egyik vidéki plébános azért került be Kanizsán, majd Budapesten a táborba, mert a Hangya⁴ elnöke volt. Aki ma az országos Hangya élén áll, bizonyára nem tudja, minő elítélendőt tesz.

A Buda-déli internálótáborban 6 katolikus pap sínylődik. Ezek mindegyike ápr-szept. hónapok közt került az internáltak közé, a kimutatás szerint. Áprilisi 2, májusi 1, júniusi, júliusi, szeptemberi 1-1. Miért van itt 7 hónapja internálva valaki? De a valóság az, hogy van olyan is, aki 2x6 hónapja sínylődik, csak természetesen előbb vidéken tartották.

A papoknál, világiaknál az állandó tétlenség célja a lelki felőrlés.

Módszerek és eszközök. Az internáltakat 4 ezredbe sorolták. Az iparoslegényekből lett parancsnokok rendkívül élvezik a brigadérosi allűröket.

A hivatalos miniszteri látogatóknak csak az I-II ezred épületeit mutatják meg. Itt ablak, deszkaágy, és kimeszelt szoba is akad. Ezek a Potemkin-ezredek garnisonjai. Viszont az alagsor és a legfelső emelet nem látogatható, csak használható.

A tavasszal Dorogra munkára kivezényeltek 80 internáltat. Szívesen mentek, hisz munkájukért ígérték nekik: 1. szeptemberben szabadulnak, 2. rendes kereset lesz és ennek 2/3-a a családé, 1/3-a az övék és még bakancsot, munkaruhát kapnak. Ebből annyi teljesedett, hogy októberben 7 szabadult – ennyi

Dorog nélkül is szabadult volna –, a többi bevonult a táborba. Bakancs, ruha nincs, a rajtukvaló egyetlen is megette a munka. A keresetből a család semmit sem kapott, az internált kb. 5 hónapra 45 frt. körül.

Hasonló jelenségek fordulnak elő az erdőkitermelés körül is.

Szabadulás. Van szabadulás; papíron napi 40-50, a valóságban legfeljebb 10. Csak statisztikai szemkitörlésre megy. Megesik, hogy halottnak, a táborba soha nem létezőnek, megszököttnek állítanak ki szabadságos levelet. Megtörtént, hogy a táborban ismeretlen egy azon névre 5 ízben állítottak ki szabaduló levelet. Ezek a szabadulási esetek szerepelgetnek a sajtóban, feltehetően, a hivatalos nyilatkozatokban is.

A létező szabadulók az internálótáborból igen gyakran vese- és szívbajjal távoznak. A szabadulóknak általában hetenként 1-3-szor kell jelentkezniük a rendőrségen. A 20-as évek és nyilas idők internáltjainak jórészt hetenként 1-szer kellett jelentkezniük. Ezek villamost, nyilvános telefont nem használhatnak. Szóval a sárga folt (megint bírói ítélet nélkül) itt maradt.

Van szabadulás halál révén is. Nem, mintha az internálótáborban tömegével haltak volna a nyáron az emberek. Az utolsó percben a rabkórházba szállítják a beteget. (Internált a rabkórházban! A korábbi jogrendben a beteg internáltat szabadságolták vagy közkórházakba szállították.) A rabkórházakban a nagy legyöngülés és betegségek miatt stb. 30-40 internált hal meg havonta. A télen több lesz a halott a táborban is, a rabkórházban is.

A lelki gondozás az internálótáborban nehezebb, mint régen az elítélt raboknál. Siralmas. Ez az egyetlen, természetjogból folyó vigasz is erősen korlátozott. Szentmise csak vasár- és ünnepnapokon van; ez is d.u. 3-4 óra közt. A kicsi kápolnaheleységben 800 internált fér el, nagy zsúfoltságban. A folyosó is tele, az udvaron is vannak. De megtörténik, hogy a rendőrök vagy a férfiakat, vagy a nőket, máskor a „feleslegeseket” visszakergetik. Az internáltak hite katolikus. Protestáns alig

van, izraelita szinte nincs. Így 4000 körül maradnak vasárnap szentmise nélkül.⁵

Feltörő kérdések:

1.) Miért kell ennyi magyar embert magyaroknak senyvesztetni, sorvasztani a nyilas-világ felszámolásának 19-ik hónapjában anélkül, hogy a bíróság elé állítanák őket? Avagy még a Not.⁶ is felmentette, de internálják őket bírói ítélet ellenére. Aki bűnös, lakoljon; akit nem tudnak jogszerűen büntetni, ne büntessék! A határokon elég sok a haláltábor és a pusztuló magyar. Gyerekek, öregek, betegek... Miért gyötrődnek?

2.) Miért kell ilyen erkölcsi levegő?

3.) Miért kell ilyen ellátás, ilyen elhelyezés mellett 5 ezer embert együtt tartani? Csak egy helyen; aztán jön Kistarcsa stb.

4.) Vajjon emberséges-e internáltakat, nem beigazoltan bűnösöket fegyencekére emlékeztető sorsra fogni?

5.) Vallásszabadsággal összeegyeztethető-e az, ami a lelki gondozás terén tapasztalható?

6.) Miért kell csak egyetlen helyen 6 papot, ennyi időn át, bírói ítélet nélkül tartani?

7.) Mi az oka annak, hogy a japán háborús bűnösöknek elhelyezése és élelmezése semmi panaszra nem ad okot? Azok még 1000 kötetes könyvtárt és képes folyóiratokat is kapnak (Magyar Kurír, 1946. november 10.) Ha magyar valaki és talán azt sem tudja, miért tört ki a háború és még vádat sem tudnak ellene hónapok hosszú során át emelni, éheztetik, gyötrik, fagyasztják, betegé teszik. Szent István, Nagy Lajos, Hunyadi János és Mátyás népét így bitangolják. Magyarország az első közt van internálótáboraiával, a bírói ítélet nélkül halálra gyötört tízezreivel.

Emberi jogok, de csúful illusztrálnak benneteket! Demokrácia, hogy szerettetnek meg téged!

Egykor és most: 1919 után is volt internálótábor, voltak internáltak 2000 körül. De azok nem fáztak, nem éheztek, nem voltak férgesek és mégis a szociáldemokraták, demokraták, hol egyik, hol másik miniszterrel, gyakran a belügyminiszterrel és

miniszterelnökkel járták az egyetlen internálótábort és minden alkalommal beszámoltak a parlamentben és a sajtóban.

Most az internálás 19-20-ik hónapjában az üldözött polgárok internálótáboraiban képviselő-csoport még nem látta szükségesnek felülvizsgálni az internáltak sorsát. Ezek ítélet nélkül is bélpoklosok. Ideje volna, hogy minden párt képviselőküldöttjei vizsgálják meg az internáltak sorsát.

Az egyéni kivizsgálás csődöt mondott. Sok az internált, nincs elintézési szándék. A táborparancsnokok nem sietnek el a pozíciókból. Másrészt a politikai levegő is inkább a szám növelése, a gyötres fokozása mellett szól. A családok gazdaságilag elvéreznek. Nemcsak egy államilag inproduktívra tett családtag tartása nehezedik rájuk. 10-20 hónapja szipolyozzák, kifosztják azokból az ügyvédekből egyesek, akik ma szóba jöhetnek a hivatalok előtt. Tudunk internáltról, aki ügyvédjének előre telket adott, másik az infláció idején 1 kg. aranyat. Az internált maradt internált. Amikor a család számon kérte, azt felelte: Örüljenek, hogy nem vitték át az Andrásy-út 60. alá. A borzalmasan zsaroló piócákkal szemben ma tenni nem lehet semmit. A szegény pedig, akinek nincs semmije, penészedik és elpusztul.

Az egyéni vizsgálás azért is csődbe jutott, mert az aktára ráült az egyéni bosszú, amely elsüllyeszti, elveszíti az aktát és az – embert, a magyart.

Budapest, 1946. november 12.

Illyés Gyula 1945 áprilisától a Nemzeti Parasztpárt (NPP) intézőbizottságának volt a tagja. (Lényegében ez a bizottság volt a NPP országos központi vezetősége). Április 2-án a budapesti népgyűlés – mint kiemelkedő közéleti, írói és politikai személyiséget – a kibővítésre kerülő Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjává választotta. Ekkor még választás nélkül lett nemzetgyűlési képviselő, de 1945. november 4-én már pártja országos listájáról ju-

tott be. Politikai pályafutása azonban rövidesen véget is ért: noha országgyűlési mandátumáról hivatalosan csak 1948. november 16-i hatállyal mondott le, Illyés Gyula 1946 tavaszán először a politikai élettől, majd az év végéig a közélettől is teljesen visszavonult.

Életpályáját mindvégig meghatározta a társadalmi problémák mindenkori felvállalásának és a hatalomtól való függetlenségnek a polaritása. Amennyire lehetett, már a második világháború éveit is politikailag visszahúzódnak és csak irodalmi téren tevékenykedett: az érték- és embermentést saját folyóirata, a *Magyar Csillag* lapjain hajtotta végre. A háborút követő alig egy esztendő közéleti szempontból élete egyik legaktívabb időszakának tekinthető, hiszen nem csak a társadalmi kérdésekkel foglalkozó *Válasz* című folyóirat második folyamát szerkesztette, hanem a politika térfelén is szerepet vállalt. E döntésében a jó szándék, a kötelességérzet és a felelősségvállalás egyaránt munkálkodott, úgy érezte, hogy lehetősége nyílt általa fontosnak tartott ügyekért küzdeni. A berendezkedő és egyre inkább teret nyerő MKP azonban néhány hónapon belül felvillantotta Janus-arcát, és Illyés Gyula előtt is világossá vált, hogy az események nem abban a mederben folynak, amelyben ő is dolgozni, alkotni és segíteni akart. A fentiekben bemutatásra került buda-déli internálótáborról szóló jelentés az egyike volt azoknak a figyelmeztetéseknek, amelyek hatására visszavont korábbi, távolságtartó magatartásához. A negyvenes évek végétől kezdve hosszú évekig ideje jó részét felesége családjának tihanyi nyaralójában, elvonulva töltötte. Az eltávolodás és az önkéntes magánynak ez az ideje írta pályájának újabb korszakát nyitotta meg.

BANK BARBARA – HORVÁTH ISTVÁN

Irodalom

- Bank Barbara: *Mindszenty és az internálótáborok*. In: *Havi Magyar Fórum*, 2013. január
- Bank Barbara – Gyarmati György – Palasik Mária: *„Állami titok”. Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945–1953*, L'Harmattan–ÁBTL, 2012, Budapest.
- Bank Barbara: *A Buda-déli internálótábor 1945–1949*. In: *Memento II*. Az 1945–56 között elítélt magyar Politikai Elítéltek Közössége kiadványa. Szerkesztette Bank Barbara.
- Bank Barbara: *Internálás és kitelepítés a Történeti Levéltár dokumentumaiban*. In *Az átmenet évkönyve 2003*. Budapest, ÁBTL, 2004. (Trezor 3) Szerkesztette: Gyarmati György. 107-130.

Jegyzetek

¹ A püspöki kar 1946. július 20-i ülésének egyhangú döntése értelmében Mindszenty József levélben fordult Nagy Ferenc miniszterelnökhöz a katolikus ifjúsági egyesületek megszüntetése miatt és az internáltak amnesztiája érdekében. „Sistergő láván se élet, se országépítés, se nyugodt kormányzás nem lehetséges. A lávának ki kell hűlnie, hogy bor, búza, békesség fakadjon belőle. Arra a Szent Gellért püspök vértanúra utalva, aki kövezői felé is a megbocsátás ígét hirdette épp most 900 esztendeje, arra kérjük mi, a magyar püspöki kar, július 20-i értekezletünkről a magyar kormányt, szíveskedjék a közkegyelmet meghirdetni, a nagyobb jó, a nemzet, a szebb jövő érdekében.” *Mindszenty Okmánytár*, II. kötet, *Mindszenty harca*, München, 1957. Sajtó alá rendezte: Vecsey József, 45. o.)

² A buda-déli gyűjtő- és internálótáborban összesen négy ezred volt. Az I. ezredben voltak a műhelyek (asztalos, cipész, szabóműhely, iparművészek és festők), a II. ezredben szállásolták el a nőket, a III. ezredben szintén munkások voltak (konyhások, mosodások, takarítók, a kórház és annak dolgozói), a IV. ezredben kaptak helyet az ún. „ápoltkézűek” (értelmiségiek). (Létezett egy ideig az V. ezred is: itt helyezték el a kitelepítésre váró svábokat, népi németeket, majd helyükre később az „ápoltkézűek” kerültek.)

³ Az 1944 és 1948 között működő Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) a párton kívüli ifjúságot tömörítő tömegszervezetként a Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére és javaslatára 1944. december 31-én alakult meg.

⁴ A Hangya fogyasztási szövetkezet 1898-ban alakult meg, az első világháború előtt szövetkezeteik száma már elérte a háromezretet. Jelentős eredményeket ért el a falusi áruellátásban, a kisparaszti árutermelés fellendítésében. A szövetkezet képes volt a nagybani beszerzés és értékesítés összes előnyét biztosítani a szövetkezeti tagok számára. A mozgalomnak közvetlenül a második világháború előtt 2000 tagszövetkezete, 4000 boltja és 80 termelőüzeme volt. A Hangya szövetkezeteket 1949-ben a kommunisták végleg megszüntették.

⁵ Eredeti, gépelt lábjegyzet: *„Gyónni nem szabad. Betegekhez nem lehet papot hívni, meghalhatnak állat módra. A vallás így még csak nem is magánügy, hanem tilos.”*

⁶ A háborús és népellenes bűnösök megbüntetésére létrehozott népbíróóságok koordinálására, illetve a fellebbviteli bírósággént 1945-ben megalakult a Népbíróóságok Országos Tanácsa (NOT). Már 1945-ben kialakult az a gyakorlat (szintén egy titkos belügyminiszteri rendeletnek köszönhetően), hogy a népbíróóságok által jogerősen felmentett személyeket – preventív céllal – internálni lehetett. A NOT végül 1950-ben szűnt meg.

MŰHELY

Szerkeszti Kodolányi Judit

A BÁTRAK IGAZSÁGA

*Kései, de nem megkésett igazságszolgáltatás
a kommunista diktatúra bűnösei és áldozatai számára*

*„Az igazságot, a békét és a megértést mindig
csak azok keresik a Földön,
akiket legyőztek és eltapostak.”
(WASS ALBERT)*

Bevezetés

A közép-európai országoknak a huszadik században nem egy esetben kellett átélniük a vereséget, a megszállást, idegen hatalmak rájuk kényszerített akaratát. Kontinensünk ezen részén minden csapás után egyedül kellett feltápaszkodni újra és újra, és ezeknek a nemzeteknek külső segítség nélkül, sőt, számos visszahúzó tényező ellenére kellett bizonyítaniuk, hogy van erejük létezni. A közép-európai sorsnak a cserbenhagyás mintha ismeretőjegyévé vált volna a múlt században, sőt, egy idő után még az igazsághoz való jogot is elvitatták a hatalmasok.

A kommunista rezsimek idején különösen is az utóbbi volt jellemző, ahogyan Vlagyimir Bukovszkij megjegyezte: „egy kis ravasz ügyeskedéssel a gazdaságot is be lehet csapni, a népet is el lehet bolondítani, és a történelmet is meg lehet hamisítani, és így elbolondítva aztán eljutni a mennyországba, amíg senki fel nem ocsúdik.”

A magyarországi kommunizmus egyik legnagyobb hazugsága 1956 után abban rejlett, hogy az úgynevezett konszolidáció közben megpróbálta elhitetni: a

rendszer, amelyet működtet, emberközeli, demokratikus és jóléti. A hatalom birtokosai nem feltétlenül akartak a nyílt színen konfrontálódni, hanem megnyerni a társadalmat a maguk hazugságának. Ezért pedig két dolgot kértek cserébe: engedelmességet és felejtést.

Csakhogy ez az a felejtés, amely megbénítja az igazságot. A felejtés igényét pedig a kommunizmus abszurd elvárásként örököltette tovább a rendszerváltás Magyarországra.

Wittner Mária, 1956-os halálraítélt mindezt különösen érzékletesen fogalmazta meg, amikor azt mondta: „Azt várja tőlünk most a világ, hogy pusztán keresztényi könyörületből, bocsássunk meg, lépünk tovább?! Bocsássunk meg azoknak, kik gyermeket láncfűvel tapostak?! Akik a sortűzet vezényelték, bocsássunk meg a mészárlásért?! A sok évnyi kegyetlen megtorlásért?! Felejtsük el, hogy arccal lefele temették a magyart?! Hogy sokaknak csak az emigráció maradt?! Felejtsük el a kínzások iszonyú borzalmait?! A halálra ítélt utolsó szavait?!”

Az igazságnak legalább két oldala van: az esetünkben az egyik az áldozaté, a másik az elkövetőé.

Ahogy távolodunk a kommunizmustól, ahogy egyre inkább történelmi távlatba kerül a korszak, a közéletben úgy csökken az áldozatok súlya, fontossága. Ennek okai sajnos biológiai törvényszerűségekből is keresendők, vagyis egyre kevesebben vannak, akiknek az érdekében el kellene, el lehetne járni – mindez igaz akár a jogalkotásra, akár a jogalkalmazásra.

A kérdés az, hogy az igazságszolgáltatás elmaradására elegendő indoknak mutatkozik-e az érintettek magas kora vagy egyre csökkenő száma. Medgyessy Péter értelmezésében biztosan, hiszen szerinte „azok a generációk, akik 56-ban egymással szemben álltak, lassacskán kihalnak. A szereplők jelentős része ma már öregember, nem ezzel kell foglalkozni.”¹

A politikai bulvárnak is minősíthető kijelentéssel szemben a magyar ponyvairadalom koronázatlan királya, Rejtő Jenő ugyanakkor találóan jegyezte meg, hogy az igazság akkor is fontos, ha nincs semmi értelme, vagyis ha csak önmagáért létezik. Az igazság keresése nem szorul magyarázatra, akkor sem, ha az érintettek nem élhetik meg, amíg ügyüket méltányosan elbírálják.

A büntetőjog egyik máig érvényes axiómája – amelyet Cesare Beccaria, a büntetőjog atyja fogalmazott meg a 18. század közepén –, hogy a bűnözések legerősebb fékje nem a büntetések kegyetlenségében, hanem azok elmaradhatatlanságában rejlik.

Ez a tétel a kommunista bűncselekmények esetében az egész jogrendszerre vonatkoztatva nyer igazi értelmet.

A kommunista bűncselekmények elkövetői oly mereven hittek és hisznek saját eszméikben, hogy a büntetés – annak súlyosságától függetlenül – sohasem fogja visszatartani őket. A második világháborút megelőzően hosszú éveket börtönben töltött kommunista vezetők könnyedén visszatértek a politikába, hogy aztán hatalomra kerülve Magyarország történetének egyik legsötétebb korszakát hozzák el.

Ezekkel az elkövetőkkel szemben valódi igazságot szolgáltatni csak akkor lehet, ha olyan helyzetbe hozzuk az áldozataikat is, mintha az ellenük politikai indíttatásból elkövetett bűncselekményeket sohasem szenvedték volna el. Ha pedig ez nem lehetséges, akkor mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a sérelmeiket enyhítsük.

Áldozatok

A Konfuciusz óta ismert tétel szerint nincs megvetendőbb gyávaság, mint ha tudjuk, mi a helyes, mégsem tesszük meg.

Felmerül a kérdés, hogy mi lehet az a helyes cselekedet, amit mi – szinte már kései utódok – meg tudunk még tenni a kommunizmus áldozataiért. Nem tudjuk visszaadni nekik az elvesztett szeretteiket. Nem tudjuk visszaadni nekik az elszaladt életet, amelyet sok esetben partvonalra szorítva, vagy külön nehézségekkel súlyosbítva kellett leélniük. Nem tudjuk visszaadni a lerombolt otthonaikat, és a börtönben töltött évekért az idő kerekét sem tudjuk visszaforgatni.

A jogalkotás szintjén biztosan, de talán a jogalkalmazás szintjén sem lehet mindenkinek, egyenként, teljes igazságot szolgáltatni. Ennek ezer oka közül csak az egyik az idő múlása. Egy másik, hogy a jogalkotás tömegekben és absztrakciókban gondolkodik, elvont kategóriákban, amelyek épp ezért szükségszerűen torzszak. Az egykori áldozatok rehabilitációjával foglalkozó jogterület ráadásul mostohagyereke a jogalkotásnak, mert eleve alacsony érdekérvényesítő képességű, egyre csökkenő számú személyt érint.

Egyes évfordulókhoz (például a Szovjetunióba hurcolt kényszermunkások és politikai foglyok 2015-ös emlékéve) köthetők azok a pillanatok, amikor a nyilvánosságot és az ezzel járó reflektorfényt rá lehet irányítani a kommunista korszakra. Más esetekben éppen az igazságszolgáltatás késlekedése – mint például a Biszku-perben – veti fel az áldozatok esetenként elmaradt rehabilitációjának kérdését is. Ezen ritka alkalmak általánosan működő, valós megoldásokat követelnek.

Nehezen lehet vitatni, hogy az áldozatoknak történő büntetőjogi igazságszolgáltatás mellett erkölcsi és anyagi kárpótlásra is szükség van. Az erkölcsi elismerés jórészt megtörtént – bár egyes esetekben még megdöbbenő módon vitatják a történelmi tényeket² –, de az anyagi kompenzációra máig nem került maradéktalanul sor.

A második világháborút megnyerő, és ennek köszönhetően Európa keleti felében berendezkedő Szovjetunió és csatlós rezsimjei egyik sajátossága volt, hogy a rendszerellenesnek bélyegzett állampolgárokat – ha az életüket meg is hagyták – folyamatos joghátrányok, államilag szervezett jogon túli inzultusok érték.

Ezen üldözött emberek hivatásukban semmi esetre sem teljesedhettek ki, külföldre nem utazhattak, amíg a hatalom számára nem bizonyították lojalitásukat, hasznosságukat. A többség számára a bizonyítás lehetősége sohasem jött el, illetve leginkább nem is kívánták, hogy ez az alkalom elérkezzen.

Mindez azonban azt jelentette, hogy tömegek kényszerültek – valós karrier-perspektíva híján – aktív éveik végéig alacsony presztízsű, rosszul fizetett munkakörökbe. Ezek a munkakörök alacsony jövedelmet biztosítottak, az anyagi felemelkedés legkisebb reménye nélkül. A kommunizmus emiatt pedig képesek bizonyult továbbörökíteni magát az összeomlása utáni időszakra, még hozzá nemcsak téves nosztalgiai képében, de konkrét anyagi hátrányok formájában.

Akik ugyanis alacsony jövedelmet értek el, azok most ehhez igazodva, alacsony nyugdíjat is kapnak. Akiket tehát aktív éveikben anyagilag így megnyomortított a kommunista hatalom, azokat a mai, demokratikus, biztosított elvet követő társadalombiztosítási rendszerünk tovább bünteti.

A Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) kidolgozott egy javaslatot, amely a probléma megoldása érdekében egy úgynevezett vélelmet állít fel:

Nem tudhatjuk utólag, hogy a kommunista rendszer áldozata milyen életet élhetett volna, milyen karriert futhatott volna be, ha a rezsim nem lehetetleníti el. Az egyetlen méltányos – bár korántsem minden esetben egyedileg igazságos – vélelem ezért az, ha ezeket

az embereket átlagos karriert befutott egykori munkavállalóknak tekintjük. Mivel az érintettek életkorukból adódóan mind nyugdíjasok, ezért átlagos bérjellegű jövedelmet már nem lehet biztosítani számukra, de átlagos nyugdíjat igen.

A magyarországi nyugdíjátlag a nyugdíjszervek valamint a Központi Statisztikai Hivatal jelentéseiből megismerhető. Esettanulmányokkal rendelkezünk arra nézve, hogy a kommunista rendszer egyes áldozatainak nyugdíja – az elszenvedett sérelmeikre figyelemmel, a számukra biztosított nyugdíjpótlékaik ellenére – sem éri el ezt az átlagot. Képzeliük el azt a személyt, aki éveket töltött börtönben, és manapság két-három jogcímen összesen 80 000 forint nyugdíjat kap – miközben az átlagos nyugdíj összege 2014-ben 116 266 forint volt³. Különösen nagy a kontraszt, ha ezt az összeget a rendszer korábbi kegyeltjeinek nyugdíjával hasonlítjuk össze.

A jogalkotásnak az érintett jogalanyok minél szélesebb körét szükséges elérnie. A jogalkotás szempontjából értelmezhetően általános, kivitelezhető megoldás ezért az lehet, ha ezen személyek öregségi nyugellátását a mindenkori nyugdíjátlag összegére felhozzuk, és azt évenként indexáljuk.

Fentiekkel természetesen nem azt szeretnénk sugallni, hogy az állam nem törekedett vagy ne törekedne a kommunizmus áldozatainak erkölcsi-anyagi rehabilitációjára. Erkölcsi, morális kompenzációt jelentenek azok a törvények, amelyekben az Országgyűlés kimondta az egyes kommunista korszakban, politikai okból hozott ítéletek semmisségét.⁴ Kormányrendeletek biztosítanak anyagi kárpótlást különböző jogalapon az érintetteknek.

Mindez azonban nem jelent egységes rendszert, mindössze több jogszabályt, ezen konstrukció előnyeivel és hátrányaival.

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: RÓZSÁT TARTÓ NŐ, 1892
olaj, vászon, 178 x 75,5 cm (MNG)

A semmisségi törvények elfogadására ugyanis lépcsőzetesen került sor, így a morális rehabilitáció anyagi konzekvenciáit is lépcsőzetesen, más-más jogalapon vonta le a magyar állam. Nem segítette az előrehaladást, hogy az Alkotmánybíróság lényegében az állam diszkrecionális jogává tette, hogy kompenzálja-e anyagilag az áldozatokat, és ha igen, akkor milyen mértékben.

Ebben a szerteágazó, ellentmondásos szabályozásban pedig kódolva vannak rendszerhibák, igazságtalanságok. Néhány kirívó példával:

- Egyes üldözöttek egyszerűen kimaradtak – akik ítéleteinek semmisségét az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi CXXX. törvény alapján állapították meg.

- Egyes anyagi természetű kompenzációkra lezárult az igénybejelentési határidő 2012. március 30-án.

- Az egyes, tartós időtartamú szabadságelvonást elszenvedettek részére járó juttatásról szóló 267/2000. (XII. 26.) Korm. rendelet magyarországi lakóhelyet ír elő a nyugdíjpótlék folyósításának feltételeként. Mindez abszurd és feltehetően az uniós joggal is ellenkezik.

- Az 1956-os érdemekért járó nemzeti helytállási pótlék folyósítását állandó jellegű magyarországi tartózkodáshoz köti a jogszabály, ami egyszerűen kikényszeríthetetlen.

- Az 1945 és 1963 között törvénysértő módon elítéltek, az 1956-os forradalommal és szabadságharccal összefüggésben elítéltek, valamint a korábbi nyugdíjcsökkentés megszüntetéséről, továbbá az egyes személyes szabadságot korlátozó intézkedések hatálya alatt állt személyek társadalombiztosítási és munkajogi helyzetének rendezéséről szóló 93/1990. (XI. 21.) Korm. rendelet nem tekinti a hat hónapnál rövidebb magyar-

országi hadifogolytábort olyan súlyos szabadságelvonásnak, amiért kárpótlás járna.

– Az idők folyamán – főleg az érintettek korából adódóan – kiüresedett a normatartalom: bizonyos szabályozás szerint a jogosult halála esetén a szülő részül kárpótlásban. Ez a rendelkezés azonban ellenkezik a biológia törvényszerűségeivel.

– A juttatások megítélése nem automatikus, a jogosultak viszont túl bonyolultnak látják a szerteágazó jogi szabályozást.

Ezen rendszerhibák orvoslásában a NEB egy komplex jogalkotási javaslatcsomag elkészítésében kíván közreműködni, amely egyenként azonosítja és korrigálja a jogszabályi hiátusokat.

Elkövetők

Az Alaptörvény szerint „a kommunista diktatúra törvényben meghatározott vezetői részére az állam által jogszabály alapján biztosított nyugdíj vagy más juttatás törvényben meghatározott mértékben csökkenthető; az ebből származó bevételt törvényben meghatározottak szerint a kommunista diktatúra által okozott sérelmek enyhítésére és az áldozatok emlékének ápolására kell fordítani.”⁵

Erre történtek már sikeres és kevésbé sikeres kísérletek. Megvalósult egyes, kommunista kitüntetések után korábban járt nyugdíjpótlékok elvétele, másrészt felmerült az egykori kommunista vezetők rendes öregségi (szolgálati) nyugdíjainak törvénnyel történő felülvizsgálata, az érintettek „érdemeire” tekintettel.

Korábbi példánkat megfordítva világossá válik, miért lenne utóbbira is égető szükség:

A kommunista rendszer kegyeltjeinek kiemelt jövedelmet és ezzel együtt kiemelt életszínvonalat

biztosított már aktív éveikben. A rendszerváltás utáni korszak nyugdíjrendszere pedig itt is kritika nélkül érvényesíti a biztosított elvet: a korábbi magas összegű befizetés ma magas nyugdíjat jelent. A jövedelem forrását nyugdíjrendszerünk politikai szempontból közömbösnek látja/tartja. Ez a szemlélet az Alaptörvény felhatalmazása alapján mára feladható lenne.

A nyugdíjszabályozás igazságosabbá tétele féloldalas az elkövetők megbüntetése nélkül.

A helyzet nehézsége nem jelenti azt, hogy eltekinthetünk az elmúlt rendszer kiszolgálóinak jogszerű felelősségre vonásától – ahogy ugyancsak nem jogállami megoldás lámpavasat kiszemelni számukra, vagy áldozataik sorsához hasonló módon, bírói ítélet nélkül mindenükből kiforgatni, koldusbotra juttatni őket.

A kommunizmus persze soha nem volt szemérmes, ha az ellenfeleivel történő leszámolást szükségesnek ítélte. Ahogy a korabeli kommunista dogma fogalmazott, „Akkor győznek a forradalmak, ha vértől vöröslenek a folyók. Erdemes is vért ontani, ha tökéletes emberi társadalom a jutalma.”

A kommunista értelemben vett tökéletes emberi társadalom megteremtésére irányuló hiábavaló törekvés eredményezett olyan súlyos bűncselekményeket, ahol még az áldozatokat is kihívás pontosan számba venni, nemhogy az elkövetőket megtalálni és bíróság elé állítani.

Az Alaptörvény kidolgozásáig a magyar jogrendszer nem adott egyértelműen lehetőséget a büntetőjogi felelősség érvényesítésére, ennek pedig a jogalkalmazás akként vonta le a konzekvenciáját, hogy érdemi, valódi büntetéssel záruló büntetőperekre alig került sor.

A 2012-ben hatályba lépett Alaptörvény mondta csak ki, hogy „nem tekinthető elévültnek azoknak a törvényben meghatározott, a pártállam nevében, érde-

kében vagy egyetértésével a kommunista diktatúrában Magyarország ellen vagy személyek ellen elkövetett súlyos bűncselekményeknek a büntethetősége, amelyeket az elkövetéskor hatályos Büntetőtörvény figyelmen kívül hagyásával politikai okból nem üldöztek.⁶

A kommunista diktatúrában elkövetett egyes bűncselekmények üldözéséről szóló törvény⁷ (közismert nevén a Lex Biszku) kidolgozását követően pedig végérvényesen úgy tűnhetett, hogy a büntetőjog rendszerében a kommunista bűnök feltárása előtt álló akadályok, így a valós felelősségre vonás már csak idő és bizonyítás kérdése – ez utóbbiban kaphat a NEB tudományos munkája is többek között szerepet.

Lengyelországban a nyomozó hatóságok több ezer ilyen ügyben jártak és járnak el, a vádemelések száma mára a több százat meghaladta. Ez a nagy szám persze tizenöt éves működés, a kommunista ügyekben önállóan eljáró specializált szervezet, valamint a mindezt lehetővé tévő célzott jogalkotás eredménye.

Felmerül a kérdés, hogy idehaza miért nincsenek büntetőeljárások? Miért nincs tömeges felelősségre vonás?

Az okok szerteágazóak lehetnek, mi a saját tevékenységünk során az alábbi problémákkal szembesültünk:

Sajnos nem hárult el minden jogi akadály. Az egyik ilyen akadály a „kegyelem” intézménye, amelyet a hatályos Büntető Törvénykönyv (Btk.) büntethetőséget megszüntető oknak tekint⁸, míg a Büntetőeljárásról szóló törvény (Be.) szerint olyan ok, amely miatt az ügyész elutasítja a feljelentést⁹ vagy épp megszünteti a nyomozást.¹⁰

A kommunisták akkor, amikor az általuk elkövetett bűncselekmények vonatkozásában nem tudták fenntartani a jogszerűség látszatát ezen, utólagos eszközzel biztosították büntetlenségüket. Ilyen volt a Tildy Zoltán köztársasági elnök által kommunista nyomásra, 1948.

január 31-én kiadott közkegyelmi határozat¹¹, amelynek I. fejezete több, politikai okból végrehajtott erőszakos bűncselekmény elkövetőjét volt hivatott menteni.

A határozat szerint kegyelemben részesültek azok, „akik a demokratikus átalakulás előtt uralmon volt politikai rendszer háborús vagy népellenes ténykedései miatt keletkezett felháborodás hatása alatt, vagy abban a meggyőződésben, hogy a demokratikus átalakulás ügyét szolgálják, az 1946. évi augusztus hó 1. napjáig bezárólag bűncselekményt követtek el.”

A közkegyelem gyakorlásának joga az Országgyűlést illette 1948-ban csakúgy, mint ma, ugyanakkor az 1948. évi VI. tc. a közkegyelem terjedelmének és feltételeinek meghatározását köztársasági elnöki szintre delegálta. Tudomásunk szerint a kegyelmi határozat jelenleg is hatályban van, alkotmányosságát az Alkotmánybíróság nem vizsgálta.

A határozat azt a visszás üzenetet közvetíti, hogy a kommunista rendszer kiépítése érdekében elkövetett erőszakos bűncselekmények üldözése elől, ellentétben a második világháború idején elkövetett háborús és emberiség elleni bűntettekkel, állami pecséttel menekülni lehet. A határozat pusztán létezésével is súlyosan sérti a meggyilkolt áldozatok emlékét, ráadásul a „demokratikus rend kiépítésére” vonatkozó megállapításai ellentétesek nemcsak az Alaptörvénnyel, de a történettudomány fő sodrának megállapításával is, amely ezeket az éveket az ország szovjetizálásának korszakaként, illetve egyszerűen a kommunista hatalomátvétel kibontakozásának idejeként ítéli meg.¹²

Mivel a hivatkozott köztársasági elnöki határozat I. fejezetének rendelkezései sem az Alaptörvénnyel, sem az elévülhetetlenségi törvénnyel, sem a modern büntetőjogi felfogással nem állnak összhangban, éppen ezért szükséges ennek mielőbbi hatályon kívül helye-

zése – még ha mindez, a jelentős időmúlásra is tekintettel a konkrét esetben inkább szimbolikus aktus lehet. Feltehetően nem ez az egyetlen ilyen tartalmú kegyelmi határozat, ezért ezen a területen további kutatások szükségesek.

A büntető-igazságszolgáltatás további akadályát jelenti az elkövető halála. Ez az akadály különös jelentőséggel bír a kommunista bűncselekmények miatt történő felelősségre vonás során.

Hatályos jogunkban ugyanis az elkövető halála büntethetőséget megszüntető okot jelent.¹³ Kevésbé érthető azonban, hogy miért jelenti ez egyúttal a büntetőeljárás megindításának¹⁴ vagy folytatásának¹⁵ akadályát, hiszen a gyanúsítás megtörténteig a nyomozó hatóság a bűncselekmény – és nem az elkövető – ügyében nyomoz.

A probléma mélyebb megértéséhez szükséges egy kicsit visszalépni az időben: a kommunista bűncselekmények üldözése a rendszerváltoztatásig fel sem mérülhetett. A jogalkotó ezt követően is csak az Alaptörvény 2012-es hatályba lépésével, valamint a Lex Biszku elfogadásával teremtette meg az emberiség elleni bűncselekmények, valamint a kommunista diktatúrában politikai indokból elkövetett bűncselekmények üldözésének lehetőségét.

Többek között a megkésett jogalkotás eredménye az, hogy ezen ügyek egyik közös jellemzője mára a jelentős időmúlás lett, annak összes következményével együtt: az elkövetők – csak úgy, mint áldozataik – gyakran már nem élnek, a bizonyítás nehézkes.

A büntetőeljárások emiatt sok esetben eleve nem lehetnek eredményesek, ha a jogalkotó az időmúlásra tekintettel nem egységesíti a szabályozást. Mivel a jogalkotó az Alaptörvény U) cikkének és a Lex Biszkunak is egyszerre vonta hatálya alá az el nem évülő, valamint a kommunis-

ta bűncselekményeket is, az időmúlással tudatosan számolnia kellett. Mivel a kiindulási alap ez, a jogi környezet akkor lesz koherens, ha a jogalkotó a jelentős időmúlás következményeit az elkövetők vonatkozásában is levonja.

Lengyelországban a Nemzeti Emlékezet Intézete kötelékében működő ügyészi szervek – jogi szabályozásuk talaján – úttörő példát adnak, hiszen abban az esetben is elfogadják a feljelentést, megindítják a nyomozást és folytatnak büntetőeljárásokat, ha kezdettől nyilvánvaló számukra, hogy a feltételezett elkövető nem él.

Ebben az esetben ugyanis nem az elkövető egyedi megbüntetése lebeg a jogalkalmazók szeme előtt, sokkal inkább annak tudatosítása a társadalom számára, hogy ezek a bűncselekmények nem maradhatnak feltáratlanul, hiszen ezt követeli meg az áldozatok maradtaklan erkölcsi kárpótlásának igénye is.

A NEB ezt a példát tartotta szem előtt, amikor olyan jogalkotási javaslatok¹⁶ kidolgozásába kezdett, amely alapján a jövőben a hatáskörébe tartozó ügyekben akkor is büntetőeljárást lehetne folytatni, ha az eljárásra az elkövető halála miatt egyébként már nem lenne lehetőség.

Az eljárás végkimenetele ebben az esetben az lehet, hogy nyomozóhatósági határozat / bírósági ítélet állapítsa meg a tényállást, és ha bűncselekményt követtek el, akkor ezt aényt az eset körülményeinek kifejtésével rögzítse, utalva egyúttal arra, hogy az elkövető tényleges megbüntetése – annak halála miatt – nincs már valós lehetőség.

Az intézmény jogtechnikailag már létező büntetőeljárási megoldásokat venne alapul: megtartva a kommunista bűncselekményekkel kapcsolatos ügyek – a büntetőeljárási törvény szerint jelenleg is – kiemelt jellegét, az eljárás sokban hasonlítana a távollévő terhelttel szemben folytatott büntetőeljáráshoz is. Mindkét intézmény közös vonása ugyanis, hogy a terhelt nem vesz részt fizikailag az eljárásban.

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: MME COMPAGNON, 1895–96
olaj, vászon, 116×89 cm (MNG)

A módosítás – bár dogmatikailag tagadhatatlanul radikális újítást jelentene – beilleszthető a büntetőjog jelenlegi rendszerébe. Megfelelne a társadalom igazságérzetének, egyúttal hozzájárulna az igazságszolgáltatásba vetett közbizalom növeléséhez.

Záró gondolatok

A kommunista korszakkal kapcsolatos őszinte szembenézés olyan szemléletet követel meg, amelyben nem aljasul jogszolgáltatássá a büntetőjog, nem konzervál korábbi igazságtalanságokat a társadalombiztosítás. Amelyben a hagyományos európai értékek mentén világosan el tudjuk határolni, hogy milyen intézkedések nyújtanak megnyugvást az áldozatoknak és családtagjaiknak, mi tükrözi a társadalom jogos igazságérzetét, mi a morálisan helyes. Amennyiben mindehhez jelen jogalkotási keret nem elegendő, úgy látnunk kell azt is, hogyan szükséges a vonatkozó jogszabályainkon változtatni.

Az őszinte fellépés természetesen bátorságot követel. „A bátorság fokmérője pedig... éppen az a képesség, amellyel meggyőződéseinkhez ragaszkodunk – nem csökönyösen vagy daczból, nem bosszúból, hanem azért, mert hiszünk benne.”¹⁷

Őszintén hiszek abban, hogy a szakmai becsület talaján állva az igazságszolgáltatás – mind az áldozatok, mind az elkövetők vonatkozásában – nemcsak jogilag szükséges, de egyben morálisan helyes is, ebből kifolyólag pedig elkerülhetetlen.

DR. KATONA GÁBOR

(A szerző jogász-kodifikátor, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának jogi vezetője)

Jegyzetek

¹ ATV *Emberközelben*, 2001. december 23.

² Lásd például: Máthé Áron: *Kísértet járja be a történelemtudományt* (a Krausz Tamás főszerkesztette *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban* című könyvről), in: *Kommentár* 2013/3. (évfolyam nélkül), 107–111.

³ Forrás: Országos Nyugdíj-biztosítási Főigazgatóság

⁴ Az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról szóló 1989. évi XXXVI. törvény, az 1945 és 1963 közötti törvényt sértő elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1990. évi XXVI. törvény, az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1992. évi XI. törvény, az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi CXXX. törvény

⁵ Magyarország Alaptörvénye U) cikk (5) bekezdése

⁶ Magyarország Alaptörvénye U) cikk (6) bekezdés

⁷ Az emberiség elleni bűncselekmények büntetendőségéről és elévülésének kizárásáról, valamint a kommunista diktatúrában elkövetett egyes bűncselekmények üldözéséről szóló 2011. évi CCX. törvény

⁸ Btk. 25. § c) pont

⁹ Be. 174. § (1) bekezdés d) pont

¹⁰ Be. 190. § (1) bekezdés e) pont

¹¹ A Magyar Köztársaság elnökének 1948. évi január hó 31. napján kelt elhatározása közkegyelem tárgyában, I. fejezet. 1 pont

¹² Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 274., ill.: Máthé Áron: *Április 4 – Egy „népi demokratikus forradalom”* in *Valóság*, 2015. május LVIII. évf. 5. sz. 87–99.

¹³ Btk. 25. § a) bekezdése

¹⁴ Be. 174. § (1) bekezdés d) pont

¹⁵ Be. 190. § (1) bekezdés e) pont

¹⁶ http://www.neb.hu/jogalkotasi_koncepcioi.html – 2015. június 16-i állapot

¹⁷ Rollo May.

RIPPL-RÓNAI, A „MAGYAR NABI” ÉS BARÁTAI

A pozitív példa

A magyar művészet mestereinek külföldi ismertsége sajnos meglehetősen csekélynek mondható. Történnek ugyan időnként próbálkozások ennek megváltoztatására (magam is több évtizedet szántam rá), de a sokszor lelkesítő eredmények hatása igen rövid idő alatt elenyészik, ha nem gondoskodunk rendszeres jelenlétünkről az egyszer már sikerrel meghódított helyszíneken. A magyar művészettörténet korszakairól és kiemelkedő művészeiről idegen nyelveken is megjelentetett kiadványok – kevés kivételtől eltekintve – sajnos elérhetetlenek, vagy eleve meg sem születtek, holott mind itthon, mind a fontosabb külföldi kulturális központokban folyamatosan jelen kellene lenniük mint kultúrdiplomáciai eszközök. Szerencsésebb a helyzet a nagy múzeumi kiállításokat kísérő, többnyelvű, részletes katalógusokkal: ezek immár Magyarországon is világszínvonalúak. Komoly kérdések merülhetnek fel viszont bizonyos kiutaztatott kiállításaink túlzottan tág időhatárokra és területeket átfogó műválogatásával és nehezen meghatározható tematikájával kapcsolatban. Külföldről rendszeresen kölcsönkérik a magyar múzeumok leghíresebb darabjait, de ezeken a kiállításokon a magyar művészeti folyamatok sokoldalú értékei elsikkadnak. Megfelelő kontextus híján ugyanis, jelentőségüket aligha értheti meg a magyar vonatkozásokban tájékozatlan külföldi közönség, az országimázs tökéletesítése csorbát szenved. Szerencsés kivétellel az 1995-ös dijoni kiállítás és terjedelmes katalógusa a komplex szemlélet lehetőségeibe engedett bepillantani.¹ Itthon először 1990-ben sikerült olyan nagyszabású monografikus kiállítást létrehozunk, amelyben a kontextus, tehát a művész mesterei, festőtársai, barátai és tisztelői is helyet kaphattak néhány, akár külföldről kölcsönzött munkájukkal (*Szinyei Merse Pál és köre*, Magyar Nemzeti

Galéria)². Hasonló nyitásra előtte hosszú évtizedeken át gondolni sem lehetett. Manapság még inkább, ám ilyen jellegű kiállítás külföldi bemutatása valóban ritka esemény. Ha nagy magyar mesterek életművét méltó válogatásban tárjuk az érdeklődő tárlatlátogatók elé, és általánosabb kontextust is felvázolunk köréjük, a pozitív eredmény nem marad el. Ez úgy is létrejöhet, ha kisebb monografikus egységekben és egymás közelében nyernek bemutatást egy bizonyos stíluskör legfontosabb magyar képviselői – mint történt ez nem egy esetben plein-air festészetünk kiállítássorozatának, vagy éppen a „magyar vadak” tárlatainak legszebb helyszínein. Természetesen a korszakismertető, vagy egyéb – tudományosan jól megalapozott – szempontú, szélesebb merítésű válogatások is kiválóan hozzájárulhatnak nemzeti kultúránk szélesebb nemzetközi elismertségéhez, különösen, ha sikerül megnyerni ügyünknek a fogadó intézmények hasonló érdeklődésű, irányunkban is nyitott szemléletű és művészetünk népszerűsítésére is vállalkozó kurátorait. Nagyszerű ötletet valósított meg például genti partnerünk, amikor az 1995-ös magyar kiállítás melletti termekben a mi anyagunkra rimelő, azonos korszakbeli belga képekből rendezett alkalmi bemutatót.

A magyar festők közül a mind ez ideig legtartósabb külföldi érdeklődést a „magyar Nabi”, Rippl-Rónai József (1861–1927) impozáns életműve váltotta ki, amely, bár eleinte szervesen kapcsolódott kora francia törekvéseihez, egyéni szuverenitását és magyarságát is meg tudta őrizni. Ami kaposvári festőnk külföldi recepcióját illeti, korábban, főként az 1970-es évektől, a szecessziót övező általános érdeklődés okán foglalkoztak többfelé korai párizsi – közte iparművészeti – munkáival. A 20-21. század fordulóján aztán világszerte fokozottabb figyelem irányult a száz évvel ezelőtt Párizsban működött művészcsoporthoz, a Nabis (Próféták) tevékenysége felé. 1993-ban Zürichben, majd Párizsban nyílt meg az a mintegy háromszáz műtárgyat felsorakoztató Nabis-kiállítás³, amelyben végre Rippl-Rónaira is élesebb fény eshetett.⁴ A munkálatok előzményéről pár személyesebb szót is ejthetünk. Abban a bizonyos sorsdöntő 1990-es évben ugyanis az európai politikai változásoknak köszönhetően a mi addig meglehetősen elhanyagolt régiónk művészetének néhány szelete is betagozódhatott végre abba a ha-

talmas merítésű nemzetközi panorámába, amelyet Kölnben és utána Zürichben az impresszionisztikus tájfestésről rendeztek.⁵ A vasfüggöny mögötti kényszerű bezártság után nemcsak kultúránk, hanem annak napszámossai számára is megnyílt a világ: a megnyitóra összehívott nemzeti kurátorok beszélgetései során sosem tapasztalt lehetőségek nyíltak addig reménytelennek gondolt együttműködésekre. A holland kollégával ekkor állapodtunk meg a hágai iskolával egykorú magyar festészet 1995-ös ottani bemutatásáról, melyért cserébe még az év végén a Magyar Nemzeti Galériába jöhettek Van Gogh és tehetséges holland kortársainak művei. A firenzei kolléga, megtudva hovatarozásomat, a Pitti Képtárban is megbecsült Markó családról és magyar követőikről érdeklődött, felcsillantva egy későbbi kiállítás lehetőségét. Mivel én – a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok konok elkötelezettjeként – a náluk szép számmal képviselt Macchiaioli (Foltfestők) Európában akkor még kevésbé ismert eredményeiben szerettem volna elmélyedni, hamar megszületett kiállításcserénk ötlete. A Markó itáliai kortársaitól Segantiniék divizionizmusáig ívelő széles olasz áttekintés azonban sajnos máig nem valósulhatott meg sem Budapesten, sem másutt – pedig ez továbbra is időszerű lenne. Sőt, az Uffiziban őrzött magyar önarcképek köré alkotóik külföldi mestereinek és kortársainak firenzei önarcképeiből általam válogatott kiállítás sem jöhetett létre. Kései kárpótlásként, immár az Uffizi, majd a Budapesti Történeti Múzeum mutathatta be 2013-14-ben a magyar önarcképeket. A Pitti-palota végül is 2002-ben látta vendégül az eredeti csere-tervezet korszakának megfelelően a magyar festészetet Markótól Nagybányáig, illetve a Nyolcakig.

A Nabis-hoz visszatérve, bizony a zürichi tárlat rendezőnőjével is 1990-ben, Kölnben beszélhettük meg a később igen gyümölcsözőnek bizonyult budapesti látogatását. Ő minden eddiginél nagyobb számban kívánta bemutatni Rippl-Rónai József Párizsban készült műveit. A munkába bekapcsolódó Musée d'Orsay-beli kollégák (bár később ők is eljöttek tájékozódni a Budavári Palotába) sajnálatunkra számos Rippl- (és egyéb külföldi Nabis-tagok által készített) művet kirostáltak a listából, így jött létre a francia anyag mindent elsöprő dominanciája. Szerencsére Maurice Denis Párizs közeli múzeuma

Saint-Germain-en-Laye-ben évente sorra megrendezte a kevésbé ismert Nabis-tagok monografikus tárlatait. A valaha volt legnagyobb volumenű külföldi Rippl-Rónai-bemutatóhoz⁶ a patinás kis múzeum összes termeinek kiürítésére volt szükség (ezt addig egyetlen ilyen kiállítás esetében sem tették meg). Szorgalmazásomra így kerülhetett egyidejűleg a Budavári Palotába az egyéb kölcsönzésekkel kiegészített saját Nabis-anyaguk színe-java.⁷ A Rippl-Rónai kiállítás továbbutaztatását is sikerült elintéznünk: 1999 februárjától a festményeket a brüsszeli városházán, a grafikákat és iparművészeti alkotásokat a namuri múzeumban mutathattuk be. Rippl-Rónai itthon is régóta esedékes nagy kiállítása ezt megelőzően a Magyar Nemzeti Galériában 1998 márciusától volt látható.⁸ A mester művészete az összes helyszínen nagy érdeklődést váltott ki. A Galériában a főrendező Bernáth Mária a festő életművének arányos keresztmetszetét, főként festészetét kívánta bemutatni. Mi ugyanakkor francia partnerünkkel Rippl párizsi éveinek bőségesebb illusztrálására törekedtünk. Így sokkal több korai rajza utazhatott ki, és a katalógus tudományos apparátusát is sikerült az új kutatásaink eredményeivel kiteljesítenünk. Néhány Franciaországban őrzött és itthon még nem ismert művet is bemutattunk.⁹ A késve elkészült, amúgy elegáns francia katalógus azonban finansziális okokból radikális rövidítésen esett át: megkurtították tanulmányainkat, és a 235 mű mellől kihagyták képelemzéseink kétharmadát. A kiállításra került, száz darabot meghaladó grafikai anyagnak az erre az alkalomra munkatársaimmal együtt készített, eddig publikálatlan magyarázataiból annak mindössze az egytizede jelenhetett meg (a budapesti kiállításról írt kritikájában Szabó Júlia épp ezeket hiányolta¹⁰). A frankfurti Schirn Kunsthalle *Ein Ungar in Paris* főcímű, kisebb volumenű Rippl-Rónai kiállítása katalógusából ráadásul éppen a címnek megfelelő átfogó tanulmányomat hagyták ki. A sok elhatalmas ellen-súlyozására írtam meg még abban az évben egy összefoglalást publikálatlan kutatásaimból.¹¹ A szépreményű, ám mindössze pár éven át létező folyóiratnak a frankfurti nemzetközi könyvvásár alkalmából három nyelven is kiadásra került számában megjelent írás azonban visszhangtalan maradt a szakmában. Hasonló sorsra jutott a budapesti francia cserekiállítás szervezésének műhelytitkairól szóló beszámoló.¹²

A Rippl-Rónai párizsi működésének valódi kontextusát nyújtó *Francia szimbolisták, Gauguin, Pont-Aven, Nabis* címmel 1998 novemberében megnyílt tárlat a mintegy 180 tételével igazi unikum volt, ugyanis igen ritkán szerepeltették együtt ezeket a művészeket. Rippl-Rónai kibontakozásának megértéséhez viszont Budapesten szükség volt e törekvések egyidejű bemutatására. Kezdeményezésünk időszerűségét jelezte, hogy a művek kölcsönzésében komoly versenytársat jelentett az azonos időpontok miatt a müncheni Gauguin–Pont-Aven kiállítás¹³, valamint a montreáli Nabis-tárlat, amely a pár évvel korábbi ottani szimbolista kiállítás folytatásának is tekinthető.¹⁴ Bár a saint-germain-en-laye-i múzeum számunkra biztosította minden fontosabb darabját, igen nehéz volt összeszedniük a gyűjteményükben kevésbé képviselt művészek megfelelő műfajú és színvonalú alkotásait annak érdekében, hogy a Nemzeti Galériában is arányos francia válogatás szerepelhessen. Több tucat múzeum, galéria és magángyűjtő segítségének köszönhetően ez nagyjából sikerült is, bár hiányolnunk kellett egy pár olyan Gauguin- és Vuillard-művet, amelyeket végül nem nekünk kölcsönöztek. Japán akkor már évek óta rendszeresen utaztatott hasonló tematikájú kiállításokat, hozzánk viszont Szingapúrból érkezett néhány fontos mű a szeptemberben bezárt nagy francia tárlatról.¹⁵ Erőfeszítéseink eredményeként végül is nem csak a „magyar Nabi” párizsi művészi környezetébe lehetett Budapesten bepillantani, hanem olyan inspirációs forrásokba is, amelyek alapján a 20. század európai művészete gyökereiben újíthatta meg kifejezőeszközeit.

Mielőtt rátérnénk Rippl-Rónai József címünkben említett párizsi barátságaira, ki kell még emelnünk, hogy egy-egy ilyen komoly életmű-kiállítás mennyire fel tudja pezsdíteni a további érdeklődést, sőt kutatókedvet a művész lappangó és eddig ismeretlen művei, valamint a művésztszásaival kialakított kapcsolatainak feltárása irányában is. A budapesti Ráday Galéria és a Mű-Terem Galéria például rögvést a budavári nagy tárlat megnyitását követően rendezték meg kamarakiállításait magángyűjteményekben rejtőzködő remek Rippl-darabokból. Ami pedig a művészbarátokat illeti, nagy jelentőségűnek bizonyult a mester monográfiájának, Keserű Katalinnak és a skót egyetemi tanár Jeremy Howardnak az egymásra találása, aki

a Rippl-Rónai-barát James Pitcairn-Knowlest (1864–1954) kutatta. Együttműködésüknek köszönhetően jöhetett létre 2004-ben az a fontos, de sajnos nem túl nagy figyelmet kapott Ernst múzeumi kiállítás és érdekes kétnyelvű katalógusa, amely dokumentumokon keresztül tárta fel az alig ismert jó barát különös személyiségét és további sorsát.¹⁶ Az ifjú magyar festő Munkácsy segédjeként ismerkedett meg a Hollandiában született skót származású kollégájával. A művelt, érzékeny lelkű, emellett jó módú Knowles nagy segítségére volt a párizsi művészvilág forrongó katlanjában való eligazodásban, a közös ideáljaiknak megfelelő értékek megtalálásában. Aristide Maillol (1861–1944) barátságát is a skótnak köszönhette. Az egymás közelében töltött párizsi évtized után Rippl hazatért, Knowles pedig Németországban telepedett le. Meglehetősen egyenetlen művészetébe a kiállításon főként fotók alapján pillanthattunk be, hiszen aránylag kevés műve érkezett ide külföldi magángyűjteményekből. A kaposvári múzeum a már ismert Knowles-rajzokat kölcsönözte a Rippl-gyűjteményből, az Iparművészeti Múzeum pedig üvegekelyheket. Természetesen a művészbárátok együttműködésének legfontosabb bizonyítékai (a Sigfried Bing kiadásában 1895-ben megjelent szimbolista iker-könyvecskék), a *Les Vierges* és a *Les Tombeaux* is ki voltak állítva. Neuilly-ben keletkezett, mára elveszett további Knowles-művekről sajnos csak az 1895-ben Berlinben megjelent monográfiájából vett idézetekből szerezhettünk tudomást. Annál érdekesebbnek bizonyult egy dátum nélküli pasztell tájképe, mely meglepően közeli rokonságban áll Rippl-Rónai némelyik banyulsi tájképével.¹⁷ A katalógus szerzői nagy figyelmet fordítottak arra, hogy az eddiginél alaposabb képet vázoljanak fel a barátok neuilly-i környezetéről és művészeti nézeteik, eszmeviláguk egymással rokon, vagy éppen komplementer voltáról. Az Ernst Múzeum szerény költségvetésből megvalósított, éppen egy évtizeddel ezelőtti kiállítása és katalógusa valóban hiánypótló munka volt: számos vonatkozásban gazdagította a művészről és környezetéről való ismereteinket.

2014-15-ben a Magyar Nemzeti Galéria komoly anyagi ráfordítással létrehozott, dekoratív megoldásokkal installált nagyszabású tárlatán aztán valóban beleélhettük magunkat az előző századvég párizsi művészéletének néhány jól kiválaszt-

tott mozzanataiba. A kiállítást ezúttal is egy életre szóló művészbarátság köré szervezték: az épp egyidős Rippl-Rónai és Aristide Maillol 1890 körül kezdődő, egymás művészetére termékenyítően ható mély rokonszenve köré.¹⁸ A Nabis-kör legismertebb és manapság világszerte talán legkedveltebb francia tagjainak, Édouard Vuillard-nak és Pierre Bonnard-nak a Szépművészeti Múzeumban őrzött festményei és grafikái, valamint a kaposvári Rippl-Rónai gyűjtemény nabi-darabjai – a címszereplő két barát és a neuilly-i hű társ, Pitcairn-Knowles művei mellett – élményszerű környezetet képeztek a mindnyájuk munkásságában sorsdöntő évtized felvázolásához. A kiállítás az elválásukat követően kibontakozott érett kori művészetük néhány jellemző darabjával zárult – olyanokkal, amelyekben szépen felismerhetőek voltak a korábbi gyökerek is. Ami a tárlat létrejöttét illeti, külön öröm, hogy ezúttal Franciaországból, Maillol unokaöccsétől eredő kezdeményezésről volt szó, és a kiállítás a tervek szerint a művész hagyatékát őrző és ápoló párizsi Musée Maillolban is megrendezésre fog kerülni. A híres szobrász időskori modellje, Dina Vierny alapítványával együttműködő múzeum segítségével más gyűjteményekből is érkeztek Maillol-művek Budapestre. És végre kölcsönkaptuk a Petrovics Elek által Franciaországnak ajándékozott Rippl-remekművet, Maillol portréját, amelyet nyolc évtizede hiányolt a magyar közönség. A francia partnerségek természetét ismerve úgy gondolom, hogy a párizsi helyszínen bizonyára kevesebb magyar rajz és kép, de több francia darab lesz látható. Remélhetőleg a Musée d'Orsay nekik végre kölcsön fogja adni a korabeli kritikákban „álomarcként” aposztrofált korai Rippl-pasztellek náluk őrzött különös darabját is, amelyet eddig csak illusztrációként közölhattünk.¹⁹ És talán azt a – Magyarországon, úgy tűnik, ismeretlen – kedves rajzot is sikerül majd kiállítaniuk, amelyet a magyar festő 1914-es látogatásakor vázolt fel a Maillol család tagjairól és saját pocakos alakjáról a Marlyban közösen elköltött ebédet követően.²⁰ Mailloléknak egyébként más magyar látogatóik is voltak, köztük például épp abban az évben Beck Ö. Fülöp. E kiváló szobrász néhány műve is látható azon az igen tanulságos kamarakiállításon (*Maillol hatása a magyar szobrászatra* – kurátor Gulyás Dorottya), amelyet ötleletesen a nagy tárlathoz társítottak. Rajta kívül Vedres Márk,

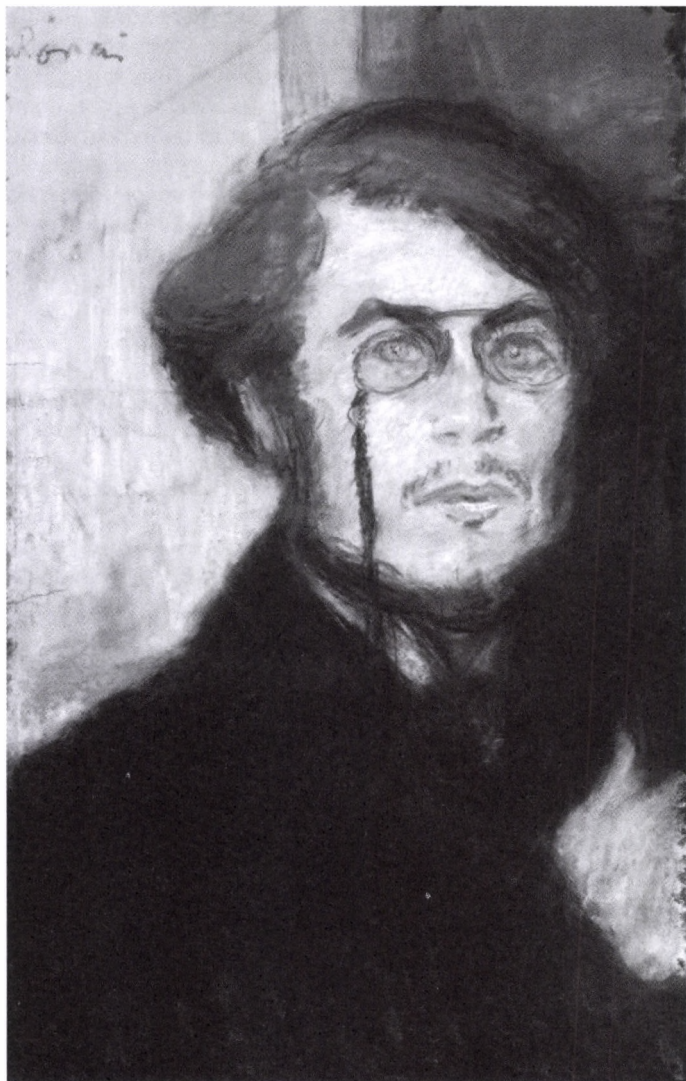
Medgyessy Ferenc és Ferenczy Béni szobrai és rajzai vallanak arról a Maillolhoz fűződő belső rokonságról, amely plasztikai nyelvezetük formálásában segítette őket. Epigonjukká azonban sosem váltak. A katalógusban érdekes tanulmányok olvashatók művészetükről, magáról Maillolról, valamint Maillol szobrászatának korai magyar recepciójáról.

Ha már szót ejtettünk a Rippl-Rónairól kialakított összkép részleteinek folyamatos bővüléséről, pontosításáról, néhány észrevételt magam is fűznék Földi Eszter kurátor kiváló írásához, anélkül, hogy ismertetném a katalógus fejezeteit és a kiállítás egységeit. Először egy Rippl-képcserére kell felhívnom a figyelmet: a dr. Bourbon számára készült *Paravánterv*, illetve az *Asszonyok a szabadban* reprodukciója is és szövegbeli említése is felcserélődött. Ami a tanulmányt illeti, a bevezető záró mondatában olvasható, hogy igyekszik „kimutatni Maillol hatását Rippl-Rónai művészeti elképzeléseinek, műveinek alakulásában”. Ez azonban oda vezetett, hogy párszor bizony erőltetetté vált a feltételezett hatások bizonyítása. A párizsi művészi környezet ugyanis olyan sokrétű impulzust közvetített a barátok számára is, hogy Rippl képeinek a Maillol műveinél közelebbi analógiáit régebben már meg is találtuk. A szerző jó érzékkel fejtegeti a szimbolizmus szerepét mindkét művész pályakezdésében – legyen szó a korai profil női arcképekről, a falikárpitokról, vagy egyéb munkáikról. Mégis, a profiloknál például evidensnek tartja Maillol Ripplre gyakorolt hatását, holott inkább párhuzamos jelenségekről van szó. A téma, a divatos kalapok használata, a mű hangulata lehet, hogy rokon szellemű, a megvalósítás módja azonban nagyon is különböző – erre a szerző is utal. Stílusuk alapján jól elkülöníthetők a kiállításon végre egymás mellett tanulmányozható művek alkotói. Rippl fojtott színskálájú pasztelljeinek sejtelmesen elmosódó, lágyan egymásba omló körvonalai szinte mágikus teret varázsolnak a semleges háttérből kibontakozó, többnyire sápadt arcok köré. Maillol eleinte aszimmetrikus elrendezésű, élénkebb színezetű olajképein ellenben a magukba forduló leányarcok keményebben, mondhatni hieratikus távolságtartással válnak el sommásan jelzett természeti környezetüktől és a nézőtől is. Vagy egy másik példa: a régi falikárpitok előtt is tisztelgő Maillol-szőnyeg, *Az elvárásolt kert* valóban remek analógiája Rippl-Rónai And-

rüssy-ebédlőbe szánt *Vörösruhás nő* című kárpitjának, de olyan direkt átvételt, mint amire szerző utal, mégis túlzásnak érzek. Szerencsére azt is felveti, hogy akár Rippl korábbi *Rózsát tartó nője* is befolyásolhatta Maillolt az egyik figura megformálásánál. Így mindjárt reálisabbnak tűnik a nem egyoldalú, hanem kölcsönös egymásra hatás, aminek számos bizonyítékát olyan örömmel fedezhettük fel a kiállítás jól válogatott és meggyőzően csoportosított műtárgyai között. 1894-ben Gauguin lelkesedett Maillol kiállított szőnyegterve iránt, míg a *La Revue Blanche* 1895-ben Maillol és Rippl faliszőnyegeit összehasonlítva utóbbit tartotta újszerűbbnek és érdekesebbnek: sokszor mindketten sikeresebbek voltak textiljeikkel, mint festményeikkel. Rippl ezt Maillolnak köszönhette, hiszen ő beszélt rá a dekoratív tervei megvalósítására. És emlékezzünk Rippl szavaira is 1907-ben Lázár Bélának írt levelében: „Maillol... nemegyszer hangoztatta, hogy az én dolgaim oly revelálólag hatottak rá, mint Manet művei”.²¹

A budapesti példaszerű kiállítás impozáns közönségsikere igazolja, hogy az egyszer már különleges „márkaként” bevezetett téma további komoly lehetőségeket rejthet magában, ha azokat színvonalasan valósítják meg. A markáns színekre festett falak ötletes tapéta díszítésükkel az art nouveau hangulatos enteriőrjeit idézték, remek keretet képezve a barátok sokszor rokon tárgyú vagy felfogású, nemegyszer párosan akasztott műveihez. És ha már beteltünk Maillol egy-egy kedvenc témájának különféle műfajú feldolgozásaival is, nyomon követve a rajzvázlattól festményig, esetleg szőnyegtervig, majd domborműig, illetve körplasztikáig vezető alkotási folyamatot, vagy könyvillusztrációit, majd szobrászatának kiteljesedését, egy meghitt sarok kényelmes pamlagján átadhattuk magunkat a két főszereplő életéről, munkásságáról forgatott filmek más módon informatív vizualitásának, valamint kiváló előadásban felolvasott szellemes baráti levélváltásuk és emlékirataik hallgatásának. Az érdeklődést mindvégig fenntartó ötletekkel gazdagított, változatosságában is egységes rendezői koncepció nagymértékben hozzájárult e legújabb vállalkozás sikeréhez.

Rippl-Rónai kiváló érzékkel választotta ki a Párizsban akkor egyidejűleg létező számtalan megközelítési módból azokat a művészi megoldásokat, amelyekkel úgy tudott azo-

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: BONNARD PORTRÉJA, 1897 KÖRÜL
pasztell, karton, 50×31 cm (MNG)

nosulni, hogy saját egyéniségét sem kellett feladnia. Itthon pedig, ha látszólag el is távolodott korábbi – korántsem egysíkú – alkotómódszereitől, újabb művei mélyén is fellelhetők Nabis-korszaka szintetikus dekorativitásának, vagy a korai pasztellportrék lélekláttató, gyöngéd intimitásának nyomai. Valószínűleg konfliktuskerülő, harmonikus egyéniségének, a párizsi művészvilágba való szerencsés betagozódásának, majd a hazai közönségigénynek is megfelelő érett kori munkásságának is köszönhető, hogy magyar festő – talán Munkácsyt kivéve – még soha nem részesült ilyen sokoldalú, több monográfiát, kiállítást, katalógust, filmet is magában foglaló, évtizedek óta tartó feldolgozásban és bemutatásban. A 20. századi magyar festészetben elfoglalt kitüntetett helye miatt is, művészete valóban nem nélkülözheti a megfelelő kontextusok felidézését, és a szakma többnyire igyekezett is e követelménynek megfelelni.

Végezetül egy zárógondolat. A Maillolt a nagy háború előtt Marlyban felkereső Lázár Bélának nyilatkozó, mindhalálig hűséges szobrász barát Rippl-Rónaira vonatkozó szavai ugyanis tágabb hatókörűek, mint azt az első pillanatban gondolnánk: „...Párizsban is sikere volt – ha itt maradt volna, ma már az egész világon ösmernék a nevét. Barátaink mind hírnévhez jutottak. Vuillard, Bonnard, Maurice Denis, mind híres ember – miért temetkezett el oly távoli országba?”²² Íme a napjaink művészettörténeteseit, történészeit is sűrűn foglalkoztató, sokszor megosztó „centrum és periféria” ellentétpár ambivalenciájának kétségtelenül jóindulatú felvetése száz évvel korábban, a centrum kellős közepén élő és dolgozó nagy művésztől. Vajon tényleg csak a centrumbeli hírnév fényezheti a hazájában boldogan kiteljesedő, amúgy másutt is híressé vált alkotót? És kizárólag a centrumbeliek gyakorolhatnak hatást a perifériáról érkezettekre, és visszafelé ez nem is működhet? Dehogynem! Rippl-Rónai és Maillol lenyűgöző életműveinek ez a legújabbban elénk tárt, szépséges kivonata szélesebb értelemben is megnyugtathatja hazánk kishitű kételkedőit.

SZINYEI MERSE ANNA

Jegyzetek

¹ Budapest 1869–1914. *Modernité hongroise et peinture européenne*. Dijon, Musée des Beux-arts, 1995 (kurátor: Emmanuel Starcky, Beke László).

¹ *Szinyei Merse Pál és köre*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1990 (kurátor: Szinyei Merse Anna).

³ *Die Nabis. Propheten der Moderne*. Zürich, Kunsthau 1993 – *Nabis 1888–1900. Bonnard, Vuillard, Maurice Denis, Vallotton...* Paris, Galeries nationales du Grand Palais, 1993/94 (kurátor: Claire Frèches-Thory, Ursula Perucchi-Petri)

⁴ Közvetlen előzménye: 1893, *l'Europe de peintres*. Paris, Musée d'Orsay, 1993 (kurátor: Françoise Cachin). Rippl-Rónai *Kalitkás nője* itt már nagy feltűnést keltett.

⁵ *Landshaft im Licht. Impressionistische Malerei in Europa und Nordamerika 1860–1910*. Köln, Wallraf-Richartz-Museum – Zürich, Kunsthau, 1990 (kurátor: Götz Czimmek)

⁶ *József Rippl-Rónai Le Nabi hongrois*. Saint-Germain-en-Laye, Musée Départemental Maurice Denis „Le Prieuré”, 1998/99 (kurátor: Agnès Delannoy, Szinyei Merse Anna). További bemutatása: Bruxelles, Hôtel de Ville – Namur, Musée Félicien Rops, 1999 (rendező: Gergely Mariann, Plesznivy Edit)

⁷ *Francia szimbolisták, Gauguin, Pont Aven, Nabis*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1998/99 (kurátor: Agnès Delannoy, Gergely Mariann, a műveket válogatta: Agnès Delannoy, Szinyei Merse Anna)

⁸ *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása. József Rippl-Rónai's Collected Works*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1998 (kurátor: Bernáth Mária, Földes Mária, Plesznivy Edit)

⁹ Az André Kosztolany gyűjtemény Rippl-darabjainak kölcsönzésére azonban, minden erőfeszitésem ellenére, sajnos végül nem került sor. Fontos lenne a hagyaték sorsáról hivatalosan tájékozódni és lehetőség szerint katalogizálni, lefényképezni, nehogy nyoma vesszen a sok érdekes magyar műnek. Amikor megtekinthettem, csak jegyzetelésre volt módom.

¹⁰ Szabó Júlia: *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása. Ars Hungarica* 1999/2. 473.

¹¹ Szinyei Merse Anna: *Ami a budapesti, párizsi és frankfurti katalógusokból kimaradt – Rippl-Rónai József párizsi korszakának rejtőzködő kincseiből. Magyar Művészeti Fórum; Ungarisches Kunstforum; Hungarian Art Forum* 1999. augusztus (II. évf. 4. sz.) 2–8. (magyar, német, angol nyelvű kiadások)

¹² Szinyei Merse Anna: *A múlt századvég mesterei eljutottak hozzánk. A francia szimbolisták és próféták budapesti tárlatának műhelytitkai*. *Magyar Művészeti Fórum* 1999. február (II. évf. 1. sz.) 2–8.

¹³ *Gauguin und die Schule von Pont-Aven*. München, Kunsthalle der Hypo-Kulturstiftung 1998 (kurátor: Isabelle Cahn, Antoine Terrasse)

¹⁴ *Le temps des Nabis*. Montréal, Musée des Beaux-Arts, 1998 (kurátor: Guy Cogeval, Claire Frèches-Thory, Gilles Genty). Továbbá: *Paradis perdu. L'Europe symboliste*. Montréal, Musée des Beaux-Arts, 1995 (kurátor: Jean Clair, Guy Cogeval stb.)

¹⁵ *The Origins of Modern Art in France 1880-1939*. Singapore, Art Museum, 1998 (kurátor: Serge Lemoine)

¹⁶ *Neuilly-ben. Rippl-Rónai József és James Pitcairn-Knowles*. In Neuilly. *James Pitcairn-Knowles and József Rippl-Rónai*. Budapest, Ernst Múzeum, 2004 (kurátor: Keserű Katalin, Jeremy Howard)

¹⁷ Pitcairn-Knowles: *Tájkép három fával*. Magántulajdon. Repr.: i. m. (14. jegyzet) 160. Továbbá Rippl-Rónai: *Katalán táj (Banyulsi táj – Lazarine heverészik)*, 1899. Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum

¹⁸ *Rippl-Rónai és Maillol. Egy művészbarátság története*. *Rippl-Rónai and Maillol. The Story of a Friendship*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2014/15 (kurátor: Földi Eszter)

¹⁹ *Nő virággal*, 1891. Repr.: Szinyei Merse Anna: *Rippl-Rónai Franciaországban és kapcsolata a Nabis csoporttal*, in: *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása* i. m. (6. jegyzet) 55.; uő i. m. (9. jegyzet) 2.; továbbá Földi Eszter: „*Gyorsan elszaladt ifjúságunk*” ..., in: i. m. (16. jegyzet) 26. – S. Germain-en-Laye érdekes módon még a reprodukcióját sem közölte.

²⁰ *A Maillol család*, 1914. Papír, ólomvessző, akvarell, 220x170 mm, magántulajdon. Kiállítva: *Aristide Maillol*. Berlin, Georg-Kolbe Museum – Lausanne, musée cantonal des Beaux-Arts – Bremen, Gerhard-Marcks-Museum – Mannheim, Städtische Kunsthalle, 1996/97 (kurátor: Ursel Bergel, Jörg Zutter). Kat. sz. 152. Repr. 208. A nagyszabású tárlatot szerencsém volt a svájci helyszínen tanulmányozni, akárcsak a párizsi Musée Maillol 2001-es *Maillol peintre* című kiállítását, amelynek néhány főműve sajnos nem jöhetett most Budapestre.

²¹ A bekezdésben említett problémás helyek: Földi Eszter i. m. (16., 17. jegyzet) 9, 23–25, 29, 35, 37, 213, 223. Hiányolom továbbá a Bibliográfiából a Somogy Éditions d'Art által 1998-ban Párizsban kiadott francia nyelvű Rippl-Rónai-katalógust (4. jegyzet), valamint a 9. jegyzetbeli Rippl-cikkemet, mivel mindkettő számos kérdést pontosított a budapesti 1998-as Rippl-katalógushoz képest.

²² Közli dr. Lázár Béla: *Maillol és Rippl-Rónai*. *Pesti Hírlap* 1929. január 5. 10.

EGY SZATIRIKUS MESÉRŐL, AMELYNEK FELE SEM TRÉFA

(*Gondolatfutamok Houellebecq Behódolása kapcsán*)

A francia szerző legutóbbi regénye¹ már a megjelenés előtt szenvedélyes kommentárokat váltott ki a beavatottságukkal kérkedő magazinokban. A könyv hivatalos bemutatójára éppen a *Charlie Hebdo* szerkesztősége elleni merénylet napján került volna sor, amelyet a szerző a tragédiáról értesülve lemondott. Tehát külső – de a regényben megidézett világgal rímelő – események is sietteték, hogy a *Behódolás* felkapott legyen. A könyv tartalma is nagy visszhangot váltott ki, megosztotta olvasóit, hiszen a szerző igen szuggesztíven fogja át a francia társadalom és az iszlám gyakorta drámai viszonyát. A végén aztán csattan az ostor: az ateistává üresedő keresztény maradványok előbb vagy utóbb, de sorra behódnak az iszlámnak, amely megoldja a nyugati társadalmat feszítő szociális problémákat is.

Kritikusai, méltatói dicsérik a politikai fikciót, a társadalmi szatíra és a vallomás sajátos és szerves keverékét, amely a regény fő értékét adja. Voltak, akik – joggal – csalánkiütést kaptak a „mű” körüli médiacsinnadrattától, a szerzőnek pedig felrótták, hogy a kiváló alapötlet után nem rakta rendesen össze könyvét, akadnak fejezetek, melyekben nincs elvégezve a szükséges aprómunka, s így elnagyolt, zsurnalizmussal kitömött a regény. A Chateaubriand Társaság elnöke, Guy Berger szerint² a *Behódolás* Michel Houellebecq legjobb regénye, és nem véletlen, hogy az 1994-ben megjelent első kötete óta a legolvasottabb francia szerzők egyike külföldön is.

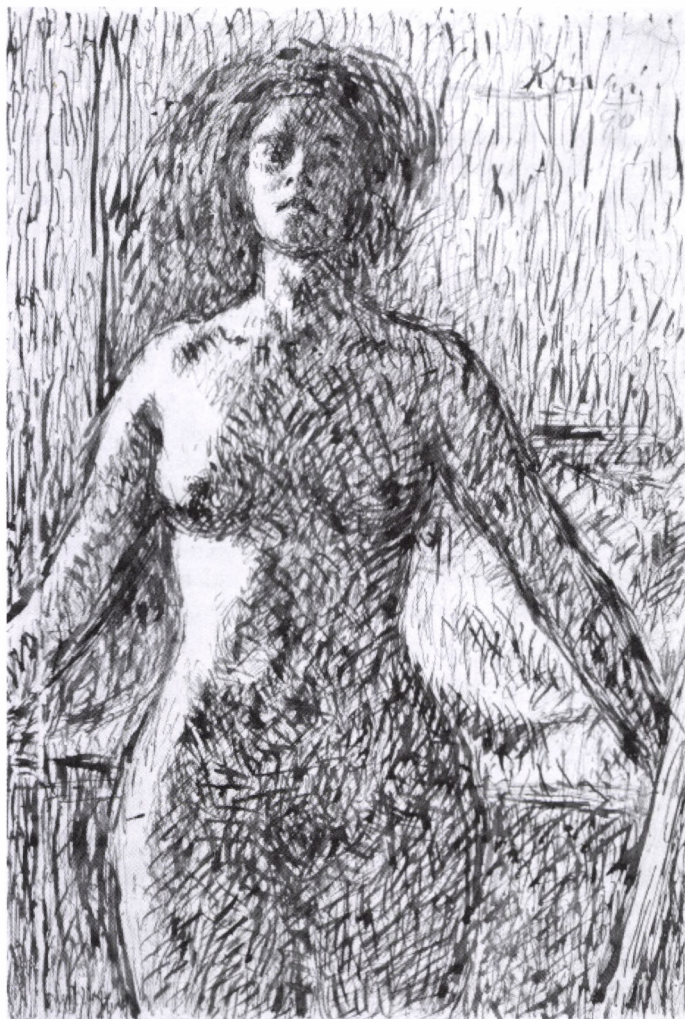
Megjósolt jövődő a morális kötöttségek megszűnése miatt

A regényt érdemes belehelyezni abba a ránk váró demográfiai, gazdasági és kulturális viszonyrendszerbe, amellyel a szakértők szerint egyre több európai kénytelen szembesülni. Sorsszerű, hogy a *Behódolás* magyarországi megjelenése után, mintegy

gongütésre hazánkat is elárasztották a közel-keleti, koszovói, afrikai menekültek, és a velük való törődés nehézségei, a kerítésépítés szándéka politikai vitát gerjesztett idehaza, ugyanazon törésvonalak mentén, mint Európában. És miközben a liberális, laikus humanista mezőben a bal és jobb sorakoztatja egymással szemben az érveit, osztják az észt, Houellebecq figyelmeztet Khomeini ajatollah szállóigéjére: „Az Iszlám vagy politika, vagy semmi”. Azaz egységesítő tendenciája és képessége a társadalmi méretű kontrollra, demográfiai erővel párosulva ellenállhatatlanul hatol be részben a francia politikai laicizmus által okozott demográfiai, vallási, világnézeti, identitásbeli vákuumba.

Hónapokkal ezelőtt egy adatsorral riadóztatta olvasóit a *The Economist*. Eszerint az eljövendő hetven évben Afrika népessége közel négyszeresére, a jelenlegi 1,2 milliárdról 4 milliárdra fog nőni. Ezen belül csak Nigéria 180 milliós lakossága eléri a 980 milliót. Az éhező lakosság legalább fele kénytelen elindulni más kontinensek felé, elsősorban Európába, ahol amúgy is fogynak a lakosság, de a jóléti társadalom megmaradt kellékei, múzeumi relikviái még jól látszanak. Persze a döbbenetes víziót csíráztató számsor akkor válik valósággá, ha a demográfiai és a gazdasági trendek olyanok maradnak, amilyenek napjainkban. A jövőt – mint tudjuk – lehetetlen megjósolni.

Az elmúlt években Európa demográfiai összeroppanásáról számos tudományos igényű könyv született. Ilyen volt Thilo Sarrazin *Németország felszámolja önmagát* című sokkoló hatású műve, amelyért a baloldali szerzőt odahaza nyomban meghurcolták. Nálunk Pokol Béla alkotmánybíró *Európa végnapjai* című könyvében foglalta össze a többséginek aposztrofált magyarságra leselkedő jövőt – amelynek megvalósulásához persze az is szükséges, hogy Európa-szerte a mostani főszórály továbbra is a médiában a kimondhatóság és a közbeszéd tematizálási terét. Az európai domináns médiában a többséginek vélt magatartás több évtizedes megbélyegzése, az állampolgárok érdekezérelt átnevelése, a fogyasztási szokások terjedésével párosulva megtette hatását: a közmorál elbizonytalanodott az addig vallott, a közösségi összetartást erősítő értékeket illetően (haza, hazafiság, keresztény vallás, nemzet, család). A Franciaországban élő Tar Pál, hazánk volt washing-

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: NŐI AKT, 1890
tus, pálcika, papír, 462 x 312 mm (MNG)

toni és vatikáni nagykövete, nemrég megjelent könyvében elmondja: „Negyven-ötven évvel ezelőtt, amikor elkezdtem itt az életemet, akkor sokkal kiegyensúlyozottabb volt a francia sajtó, mint most.”³ A Szovjetunió bukásával – folytatja – a ’68-as szellem új lendületet vett. Miután az abortusz ténye a mindennapi élet részévé vált és ma már a házasságok közel fele válással végződik, a homoszexuálisok házasságának a kérdése is napirendre került, amelyet a jelenlegi baloldali kormány törvénybe iktatott. Mi több: a politikai elit csúcsa jár elől az új módi meghonosításában. Sarkozy volt az első elnök, aki a hivatali ideje alatt vált el, és utána rögtön kötött egy új házasságot. A „normáltság” programjával megválasztott utódja, a baloldali François Hollande a barátnőjével költözött be az Elysée-palotába. Az első amerikai útjuk alkalmával a helyi sajtó azzal élcelődött, hogy megérkezett a first girlfriend, hiszen az elnök feleségét first lady-nek szokás hívni. A „helyzet tovább fokozódott”: Hollande már a second first lady-nél vagy girlfriendnél tart, akit – a légyottra sietve – bukósisakban, motorkerékpáron lopakodva kaptak lencsevégre „korunk hősei”, a paparazzik. Mennyivel célszerűbb és komplikációmentes lenne iszlám hitre térnie és gyakorolni a többnejűséget – a halaszthatatlan teendők mellett!

A franciák életének már része a mozlím vallás

Kontinensünkön az utóbbi években többszörösére nőtt a mozlím lakosság aránya, és az előrejelzések szerint tovább fog nőni. A korábban munkát kereső, újabban a háborús övezetekből menekülőkhöz mellett egyre több a már a kontinensen született, de a gyökereihez nagyon ragaszkodó második és harmadik generációs fiatal is. A becslések szerint 2015 januárjában, Franciaországban mintegy 6,3 millió ember, a lakosság 9,6 százaléka mozlím, tehát arányaiban és népességében itt volt a legmagasabb a számuk. (Összehasonlításképp ez az arány akkor – a „népvándorlás” előtt – Németországban 4,03 millió, azaz 5 százalék, Nagy-Britanniában 2,95 millió, azaz 4,6 százalék és Magyarországon 20 000, azaz 0,2 százalék volt.) Napjainkban Marseille lakosságának 35-40, míg Párizsnak közel 15 százaléka mozlím.⁴ A második és harmadik generációs mozlímok közül

nagyon sokan nem tudnak vagy nem is akarnak beilleszkedni a társadalomba, gyűlölik szülőhazájukat és visszatérnének gyökereikhez. Vannak, akik bosszúra szomjaznak, vérre vágyanak és ezért csatlakoznak az Iszlám Államhoz. Megjegyzendő azonban, hogy ehhez a feltehetően nyugati segítséggel „összeügyetlenkedett” terrorállamhoz való csatlakozás során nem feltétel a mozlím származás, jókora arányban vonultak oda európai nihilista lelkek is. Nem véletlen, hogy Franciaországban a börtönbüntetésre ítélték mintegy 60 százaléka mozlím. Ezzel is magyarázható a bevándorlásellenes párt, a Nemzeti Front rendkívüli megerősödése és az is tény, hogy a lakosság több mint kétharmada szerint túl sok a külföldi országukban, és az idegenek miatt már nem érzik magukénak szülőföldjüket.

Még most is, amikor rázúdul Európára a „csinált” népvándorlás, a jogvédelem zászlaját lengető, laikus humanisták támadják azon államokat, amelyek védekezni próbálnak. Nekik ezúttal azok a rasszisták, a szélsőségesek, akik intézkednek a határaik védelmében vagy támogatják azt. Maxime Tandonnet esszéista, Sarkozy volt tanácsadója – noha a bevándorlókat szétosztó kvóta ellensége – azzal vádolja Magyarországot, hogy politikailag radikalizálódik a beözönlő bevándorlók miatt.⁵

Éppen Magyarország a jellemző példa arra, hogy mennyire kilátástalan jövőjű és pártpolitikai érdektől vezérelt a bevándorlás kérdése ma Európában, amelyet csak Houellebecq tud egyelőre megoldani – a maga módján. Az EU jelenlegi szabályaival nemcsak arra kívánja kötelezni Magyarországot, a frontországot, hogy átvegye a kvóta alapján ideküldött menekülteket, hanem arra is: fogadja tárt karokkal a szerb határon érkező népvándorlókat is. Nálunk az volt gyakorlat, hogy ha valaki illegálisan átlépte a határt, azzal bűncselekményt követett el, és hatósági eljárás alá vonták. Hamar kiderült: tényleg politikai menekült az illető vagy csak gazdasági bevándorló. 2012-ben azonban az EU kötelezettségszegési eljárással fenyegette meg a magyar kormányt, rákényszerítve minket arra, hogy ne tartóztassuk fel a törvénytelenül érkezőt, ha politikai menekültnek nevezi magát. Ráadásul több európai ország is készül visszaküldeni a „megélhetési” bevándorlókat ide, ahonnan – a jobb élet és a szociális juttatások reményében – továbbvonultak az Óperencián túlra.⁷ Ezzel a vak, életidegen, önfeladó mentalitás-

sal – amelyet nyugaton, jelesül Franciaországban évtizedek óta gyakorolnak – Európa politikai és gazdasági elitje bajba rángatja a kontinenst, mert taktikai kérdésként kezeli a ránk zúduló népvándorlást. Nincs egészséges, morális akarat és önvédelmi képesség arra, hogy kontinensünk határain kívül tartsák, ugyanakkor helyileg segítsék a bajbajutottakat. Houellebecq írhatná a soros politikai pamfletjét arról, hogy az EU képtelen választ adni a civilizációs kihívásra, különválasztva – keresztényi felebaráti alapon – a politikai menekülteket, a megélhetési bevándorlókat és a vendégmunkások ügyét. Mindez akkor is fennáll, ha Magyarország határozott viselkedésével szabad rendelkezést kapott ismét az ügyben az EU-tól.

A francia köztársaság identitás nélküli bennszülöttje

A demográfiai összeroppanással párhuzamos vagy azt megelőző lélektani folyamatokat azonban szépirodalmi eszközökkel jobban lehet érzékeltetni. Ráadásul az íróknak nincs megkötve a kezük, mint némely felelős politikusnak vagy alapítványi pénzből csipegető közgazdásznak. El kell azonban ismerni, hogy nem csupán a nagy médiafelhajtás, de a regény esztétikai minősége is oka annak, hogy Michel Houellebecq újabb kötete napjaink egyik legolvasottabb könyve.⁸ Alapötletét – Franciaország, következképpen Európa várható iszlamizálódását a közeljövőben – igen érzékletesen jeleníti meg.

A regény a François nevű narrátor által felidézett események halmaza. A szerző korábbi regényeinek főhőseihez képest nem mondható, hogy ellenszenves alak volna, de ritkán ébreszt együttérzést az olvasóban. A tömegember jegyeit viseli, hiába egyetemi tanár, irodalomtörténész. A kor szomorú produktuma a 2020-as években. A magyar kiadás 213. oldalán találjuk meg passzív lelkének archimédeszi pontját: „Az emberiség nem érdekelt, sőt undorított, egyáltalán nem tekintettem testvéreimnek az emberi lényeket, az emberiség egy szűkebb hányadát, például a honfitársaim vagy a régi kollégáim halmazát pedig még kevésbé.” Annál igényesebb viszont a rafinált ételek, a minőségi italok iránt, és mivel láncdohányos, azt vizionálja, hogy állkapocsrák végez majd vele, azaz úgy jár, mint Freud, vagy

dekadens eszményképe: Joris-Karl Huysmans, a kiváló író és műkritikus. Csak akkor lelünk valami emberit „hőszünkben”, amikor Huysmansról monologizál és meglátogatja életének néhány színterét: „Csak az irodalom teszi lehetővé, hogy kapcsolatba lépjünk egy halott emberrel, közvetlenebbül, teljesebben és mélyebben, mint egy élő baráttal egy beszélgetés során...”

A nyomott hangulatú regényben füstös ködfüggönyből lépnek elő és vissza az alkalmi szereplők, melyek többsége olajszennyeződésben vergődő madárhoz hasonlítható. Az aprólékosan leírt pásztorórák is rendre pornóvá silányulnak, a főszereplő még meztelenül is többnyire passzív: mintha saját magát és alkalmi csaját kukkolná egy olcsó peep show-ban. Kinyögi azt is, hogy nem érdekli a politika, hogy nem ismeri hazája történelmét, és amikor a vesztesre álló első forduló után, a várható utcai harcok elől Délnyugat-Franciaország felé menekül, rajtakapjuk, hogy a vidéket sem ismeri. Semmi sem köti ezt az a figurát ahhoz az országhoz, amelyben született.

A narrátor vidéken meghúzódva értesül arról, hogy a második fordulóban a Muzulmán Testvérek vezére, Ben Abbes győzött a 2022-es választáson, mivel a szocialisták és a mérsékelt jobboldal is mögéje állt. Franciaország akkorra már túl van Hollande elnök második elnökségén, amely teljes csődbe vitte a gazdaságot. Hazasomfordál és hónapok múlva, muzulmán hitre térve ismét visszakapja egyetemi katedráját, noha a tanítás sem vonzza különösebben. Kozmikus magányából is az iszlám szokásrend emeli ki: fizetéséből három feleséget is eltartthat, akikkel egészen addig hancúrozhat, amíg a Viagra kisegíti férfiaságának hanyatlásában.

A karizmatikus Ben Abbes elnökkel még jól is járnak a gallok kornyadozó sarjadékai, hiszen a köztük élő és viruló harcias szalafiták szemében Franciaország Dar-al-Kufr, azaz a hitetlenek földje, míg a mérsékelt Muzulmán Testvérek szerint potenciálisan már a Dar-el-Iszlámhoz tartozik; Európa súlypontja pedig ismét a Földközi-tenger és Észak-Afrika felé kezd csúszni. Győz az iszlám családi és közösségi modellje, amely keresztényi alapokon nem sikerülhetett sem a hagyományos jobboldalnak, sem a Nemzeti Frontnak, mert reakciónak, sőt fasisztának kiáltották ki őket „az utolsó hatvannyolcasok, a haladáspártiság döglődő múmiái, akik szociológiai értelemben

már kivéreztek, de behúzódtak a média fellegvárába, onnan szórják átkaikat a korszak bajaira...”

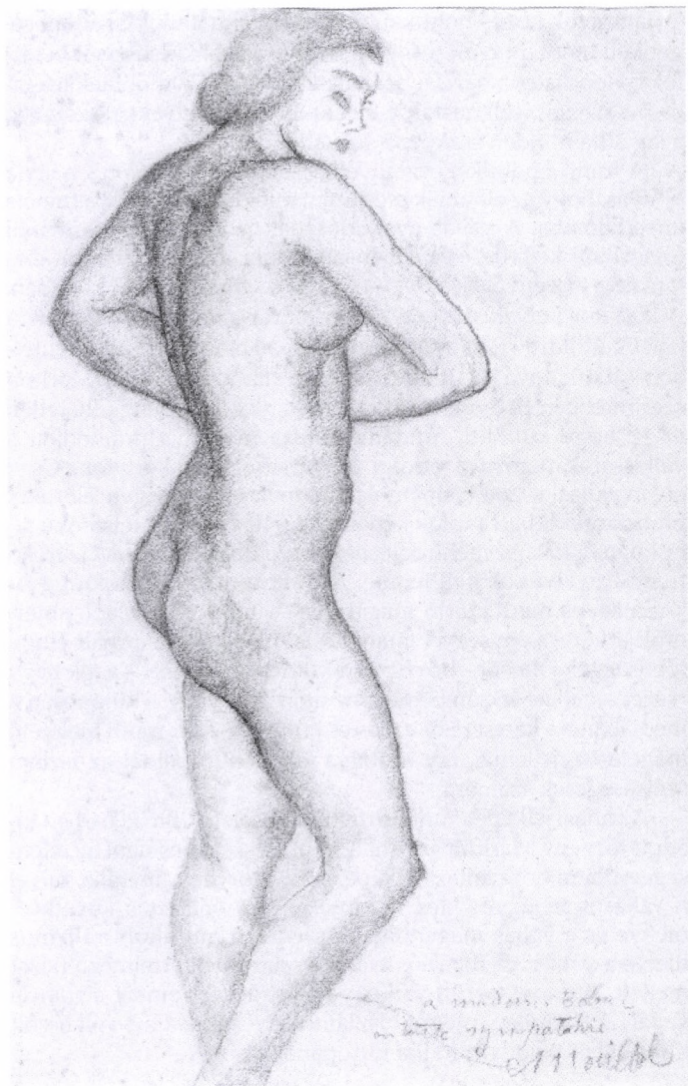
Ilyen víziót fest Houellebecq arról az országról, amely Charles de Gaulle elnöksége idején Európa büszkesége volt, és akinek volt mersze keresztbe tenni az Egyesült Államoknak is. (Nem véletlen, hogy a „nem létező” háttérhatalmak és külföldi titkosszolgálatok felhasználták az 1968-as diáklázadásokat Pompidou elnök szerint, hogy megrendítsék a nemzetek Európájának hatásos védelmezőjét.)

A szerző más író társaival – Aurélian Bellanger, Philippe Muray, Maurice G. Dantec, Renaud Camus, Alain Finkielkraut és Emmanuel Carrere – a baloldalra zúduló új re-akciós hullámhoz tartozik, amely megsemmisítő kritikát mond a kortárs francia politikáról, az úgynevezett modernitásról és a Balassa Péter által kapreálnak gúnyolt, amerikai sugallatú kapitalista realizmusról. Érvelésük szerint e mai felfordult világban mindenki kíváncsi társadalmi státusz után kapar, miközben „azt hiszik, azt akarják hinni, hogy versengésre épül és különféle ikonok: sportolók, divattervezők, webdizájnerek, színészek és modellek példájából veszik hozzá a lendületet.”

Amint e regény is tanúsítja, Houellebecq – elődjéhez, Huysmanshoz hasonlóan – metafizikai érdeklődésű, de csalódott misztikus, aki szerint a technológiai forradalmak racionalitása nihilizmusra, majd halálra ítélik a degenerált Nyugatot. Európa demográfiai regenerálódását egy új szcientista vallás ösztönzi majd, amely nem más, mint a terrorista vadhajtásaitól megszabaduló konzervatív iszlám.

Kísérlet a köztársasági iszlám integrálására

A legjobb elemzést és projektet az iszlám vallás beillesztésére a franciaországi életvilágba Hervé Mariton mérsékelt jobboldali parlamenti képviselőtől, Crest polgármesterétől olvastam.⁴ Az UMP elnökségére aspiráló és azt Sarkozyvel szemben elvesztő politikus a muzulmánok sikeres hazai integrációját jellemzően európai példának tartaná. Mariton figyelmeztet arra, hogy a muzulmánokat nem szabad egységes blokként, monolitikus közösségként tételezni, mivel e szemlélet visszahatásaként az

ARISTIDE MAILLOL: NŐI AKT TANULMÁNY, 1909 KÖRÜL
ceruza, papír, 350×270 mm (SZM)

iszlámhívók közös politikai fellépését válthatjuk ki. Különbséget kell tenni a hívók, vagy az iszlám vallás külsőségeit betartók csoportja és a harcias szalafisták között. Ez utóbbiak leágazása a szektás iszlamisták, a dzsihadisták, amelyekkel szemben a jog adta minden eszközzel fel kell lépni.

A francia politikai osztály előtt – folytatja Mariton – nagy a kihívás, hogy az előbbieket csoportját mielőbb integrálja a francia társadalomba. A vallás gyakorlásának lehetőségét vita nélkül biztosítani kell, de – és ebben mindenki megegyezik – a köztársaság törvényei elsődlegesek a vallás törvényeivel szemben. A kultikus helyek, a mecsetek fenntartása, finanszírozása nem jöhet külföldről, tehát – az eddigi elnező magatartással ellentétben – átláthatóvá kell tenni a pénzügyi támogatásokat. (Mariton szerint ebben Bécs már megelőzte Párizst.) Megengedhetetlen az is, hogy külföldi, fundamentalista narratíva uralkodjon a vallással kapcsolatos eddigi köztársasági gyakorlaton. Csak olyan vallási vezetők, imámok állhatnak a közösségeik elé, akik Franciaországban kaptak képesítést és itt végezték felsőfokú tanulmányaikat. Az igehirdetésnek, a szentbeszédnek is kizáróan francia nyelvűnek kell lennie. A francia muzulmánoktól gyakorlatias és mértéktartó magatartást várnak el. El kell ismeriük a kereszténység vívmányait is, ha együtt akarnak élni a többséggel, jóllehet – bővíteném Mariton érvelését – azok nagy részét a vallási közömbösség, az ateizmus vagy – különösen a médiában – a keresztény vallás és kultusz helyek iránti megvető magatartás jellemzi, így mutatva követendő példát az iszlám szélsőségesek számára.

A vallási jelképek tüntető, feltűnő viseletét tiltó 2004-ben kiadott törvény Mariton szerint a semlegességet és nem az ellenséges állami hozzáállást jelképezi. Ez a törvény liberális, mivel a vallásos meggyőződés szerinte egyéni választás következménye és a vallás magánügy. A szédelgő multikulturalizmus illetve a vallást civilizációs csaták eszközének értelmező nézet mellett Mariton szerint van egy harmadik út, amely a francia vallási értelemben integrált iszlámhoz vezetne. Ez – véli a volt miniszter – példát mutatna Európának is.

Záró megjegyzések

Hajlamos vagyok elhinni, hogy Houellebecq nem az iszlámizálódásról, hanem Európa önfelszámolásáról akart írni. Az iszlám csak apropó. A globalizáció, a tőkés társaságok világhatalma, a híreket és az eseményeket tematizáló médiahatalmak önkénye, a fogyasztási szokások elburjánzása és egyéb okok miatt Európa elvesztheti maradék identitását.

Úgy tűnik, hogy az államok, a társadalmak stabilitása a hittek stabilitásától függ. A köztársaság, mint liberális és szocialista projekt önmagában nem tud identitást adni, csupán a keretét biztosíthatja annak. Képtelen helyettesíteni a nemzeti vagy a vallási közösség adta identitást. Houellebecq továbbmegy: Európa nem pusztán azért hal meg, mert vallási értelemben közömbös és önazonossága sincs, mivel arra oktatták liberális tanítói, hogy a múltja is bűnös és szégyellni való. Európa legnagyobb baja, hogy mindannyiunkból kiveszett az intellektuális kíváncsiság, a beleérző képesség és a megértés szándéka. Üresen jár a malom, nincs mit önteni a garatba.

Már a 19. század elején arra figyelmeztetett Felicité de Lamennais *Gondolatok az egyház állapotáról Franciaországban* című művében, hogy a vallás nem vethető alá politikai megfontolásoknak, mivel épp az a funkciója, hogy a politika kontrollja legyen. Strukturális értelemben a vallásilag semleges állam analóg az egyházat eszközként használó állammal, mivel mindkettő a politikai elsőbbségét valósítja meg a vallással szemben.⁹ Józan ésszel is belátható, amit a teokratikus keresztény demokrácia egyik szellemi atyja tudott: a bevándorlónak csak az erős vallási és közösségi identitás imponál, csak ez ajánl neki identitásképző mintát, amelyhez hasonulni tud. A vallásos közömböségtől, az absztrakt emberi jogok szajkózásától vérszemet kaphat, és többet követel magának, mint a munka nélküli, kisemmizett, megalázott, hajdan keresztény nagyszülőktől származó védtelen európai kisember. Bár a privát tapasztalatból messzemenő következtetéseket nem illik levonni, de mégis megemlítem: afgán, etióp és szomáliai tanítványaim adták az értésemre a fenti megállapítást.

S. KIRÁLY BÉLA

Jegyzetek

- ¹ Michel Houellebecq: *Behódolás*. Magvető, 2015, Budapest
- ² Lásd Commentaire. Numero 149/Printemps 2015, 197.
- ³ Koncz Attila: *Többet lát, aki távolabbról néz. Beszélgetések Tar Pállal*. Budapest, 2015, 174.
- ⁴ Lásd László Dávid: *Erősödik az iszlám Európában* című cikkét, valamint a táblázatot a mozlim lakosság arányáról az európai országokban. *Magyar Nemzet*, 2015. január 9., 15.
- ⁵ Maxime Tandonnet cikke a *Le Figaro* május 20-i számának 14. oldalán.
- ⁶ Külön figyelmet érdemel Denis Jeambar újságíró, a francia LCP tévéműsor elemző-krónikása, aki folyton támadja a magyar politikát. Június 22-i műsorában a magyar határon építendő kerítést a berlini falhoz hasonlította. Egy korábbi adásban úgy beszél a hazánkban dúló fasizmusról, hogy közben Fischer Ivánt bolgár karmesternek véli. (Lásd *Fischer Iván, az érzékeny bolgár* című jegyzetem a *Magyar Nemzet* 2013. december 3-i számában.)
- ⁷ Lásd a magyar miniszterelnök sajtótájékoztatóját Strasbourgban. Közzététel: 2015. május 25.
- ⁸ Hervé Mariton: [*Egy köztársasági iszlám kihívásai*] *Le Figaro*, 2015. május 11.
- ⁹ Lamennais gondolatvilágáról bővebben: Nyikos Tamás: *Az ötfejtű sas. Teológia és politika a francia ellenforradalomban*. Attraktor, 2014, Máriabesnyő, 92-110.

„MEGEMELT” ÜTKÖZÉSEK

Németh László és felesége levelezése 1920–1973

„...tőlem külön nem engedlek”

Németh László életművében a személyesség és a gondolatosság feltételezte egymást. Németh a maga folyton változó léthelyzetét és gondolkodástörténeti szituációját összekapcsolta – mindez azt jelenti, hogy műve alapvetően az életről szólt, így a maga személyes életéről is, s miután a sokszor és sokak által megfogalmazott *hogyan élünk?* kérdésre kereste a választ, az élet megélésének módja különösen fontos volt számára.

Ebbe a feladatértelmezésbe kapcsolta be az irodalmat és a közösségi szerepvállalást, a kiválóságot pedig mind az irodalmat, mind pedig a közösséget tekintve sokszor a személyes példaadás-sal, a tanítással kötve össze, miközben tudta azt is, hogy magának az életnek, önmaga életének a kérdéseit az irodalom, az alkotás révén nem oldhatja meg. Feltehetően az irodalmon, élete alapvető kérdéseinek irodalmi művekben történő megválaszolásán keresztül akart eljutni a letisztult kérdésfeltevésig s önnönmaga immáron nem az irodalmi művekben való megmutatásáig.

Érezhetjük, Németh vallomásos író volt. Pontosabban nem egyszerűen vallomásos író volt, hanem olyan író-gondolkodó, aki a maga egzisztenciális súlyú, az alkataban hordott feszültségeit szépirói műveiben igyekezett meg-, illetve feloldani, a gondolatiság és a személyesség tehát ebben az életműben kölcsönösen meghatározta egymást. Németh Lászlót olyan nagy formátumú gondolkodónak (tehát nem egyszerűen ilyen vagy olyan oldali politikai gondolkodónak, akinek sokszor igyekeznek beállítani) látom, aki a maga bölcséleti világát szépirói művekben, naplókban és levelekben hozta a felszínre.

Ebben a vallomásos jellegben rejlik a legkülönbözőbb naplók és levelek rendkívül nagy jelentősége Németh László világában. S nemcsak a jelentőségük nagy, hanem a terjedelmük is: a naplóból Németh Ágnes állított össze teljes kötetet kitevő válogatást, a levelezés pedig eddig hét terjedelmes kötetben jelent meg.

A naplónak és a leveleknek, az iskolaorvos naplójának, a műfordító naplóinak, a bemutatókat végigszenvedő író naplóinak, a tájékozódó ember olvasónaplóinak, a korrektúrákat végző író naplóinak, az életrajzi jegyzeteknek, az emlékezéseknek, a betegségekről írott naplónak és a terjedelmét tekintve is hatalmas levelezésnek a vallomásossága beleolvad a teljes és egységes életmű vallomásosságába. Azt mondhatjuk, hogy a naplók és levelek a teljes és egységes életmű egyik, a vallomásosság legközvetlenebb rétegét alkotják, miközben a vallomásosság különböző rétegeit nehéz szétválasztani ebben az életműben. Így a *Tanu* című folyóiratot elindító fiatal Németh vallomásos, naplókba illő hangja a Gulyás Pálhoz írott levelekben szólalt meg, az *Ember és szerepben* Pocó lányuk haláláról szól hasonlóképp, a naplókban pedig a *Magam helyett* Kata haláláról írott részek hangneme jele-

nik meg. A különböző műfajok tehát erősen átjátszanak egymásba, jól mutatja ezt, hogy a naplókat tartalmazó kötetben szerepeltetik az Illés Endréhez írott egyik levelét is.

Németh László naplói és levelei, levelezése nem azért érdekesek, mert bepillantást engednek Németh családi világába, vagy éppen számos filológiai jellegű kérdés megoldását segíthetik, hanem azért, mert sokszor mélyebben, tisztábban, emberibben, mint a művek, de mindenképpen – Nádas Péter más összefüggésben használt kifejezését kölcsönvéve – stilizálás nélkül mutatják meg Németh világát. Németh pontosan ismerte önmagát, ezért írhatta: „A szenvedéseim: ez volt a főművem” – a naplók és a levelek nála különösképpen a szenvedéseket átélt embert önmagában, szenvedései közepette mutatják meg, számos esetben ismét csak felnagyítva a sérelmeket, ütközéseket. Csupán közbevetésként jegyzem meg: miután Németh pontosan ismerte önmagát, pontosan látta a naplókat megelőző élethelyzetet és a naplók jelentőségét is. „Közös bennük, hogy itt is, ott is a sors kényszerítette a szembeforduló menekülőt egy elszánt farkasszemre. Amikor egy helyzet olyan tűrhetetlen volt, egy probléma olyan gyötrő volt, nagy néha egy remény olyan lelket feszítővé vált, hogy az életet nem lehetett folytatni tőle, olyan helyzetben, amelyben más, írásvédelem katarziszát nem ismerő agy rövidzárlatot kap vagy öngyilkos lesz, akkor fogadta el a drámaíró és a naplóíró is a kikerülhetetlen párbajt” – írta. Később hozzátette: „Ezek a naplók legviharosabb óráimba engednek bepillantást – aki belső életemről ezeknek az alapján akar képet alkotni, mégis durva tévedésbe esik. Sokkal sötétebb, viharosabb képet kap rólam, hiszen csak azokba a pillanatokba lát bele, amikor a naplóírás szükségessé vált – holott a célja annak nem a sötétség s a fájdalom feltárása, hanem a derű vagy legalább a nyugalom megszerzése volt.”

Az előbb idézett részben Németh a leveleket nem említi, pedig azok többsége is az ütközésekből táplálkozott, különösképpen igaz ez a feleségével folytatott levelezésre, abban a vonatkozásban is, hogy aki a két ember kapcsolatára akarna rálátni, a levelekből a valóságosnál sötétebb képet lát maga előtt. Ide kapcsolódik az is, ahogy Németh Ágnes megjegyzi, hogy édesapja a háború alatt csak a naplókat akarta elásni s megőrizni, mert azokat tartotta valóban fontosnak.

ARISTIDE MAILLOL: NŐ ÁRNYÉKOS FA ALATT, 1900 KÖRÜL
kréta, papír (SZM)

A hagyományos Németh László-képtől azért még el kell szakadnunk valamennyire ahhoz, hogy a naplókat vagy akár leveleket Németh fontos műveiként szemléljük. Nem attól a Németh László-képtől, amelyik Némethet egyfajta ideológusnak, minden magyar gondok megoldójának látta, ezzel a képpel – úgy gondolom – még vitatkozni sem érdemes. Azzal a Németh László-képpel azonban, amelyik Némethet csak a műveiben létezőnek látta, már igen. Miközben a művek, a ma is élő művek száma csökkeni látszik, az életrajzi írások, a levelezés és a naplók megismerése révén ráláthatunk arra a küzdelemre, amelyet Németh magával és a világgal folytatott. Németh Lászlónak a ma is élő munkáit sikerült oly mértékben eltávolítania magától, hogy önmagukban is képesek létezni, másrészt viszont azt is mondom, miközben nem szeretnék a pszichologizálás hibájába esni, hogy a belső feszültségeit feltáró, megmutató írások között, s idetartoznak a

levelek és a naplók is, találhatunk a művekkel, akár kiemelkedő jelentőségű művekkel egyenrangú írásokat is.

Úgy látom – legalábbis a mai látószögünk láttatja ezt így –, hogy Némethnél két ma is jelentős hatást elérő forma létezik, az egyik, amelyik közvetlenül, áttételek nélkül, de mégis irodalmi hatást elérve, esztétikai élményt keltve, az etikai kérdéseket a választás kényszerével elének állítva mutatja meg az őt uraló feszültségeket, a másik pedig a hagyományos forma, nagyjából a regény, kisebbrészt a dráma, s erősen élően az esszé. A dráma Némethnél az a műfaj, amelyik nagyon közel áll a naplóhoz, stilizáltsága azonban nem erősíti, hanem elfedi a személyességet.

Arra hogy milyen erővel tud hatni egy áttételek, ha teszszik stilizálás nélkül megszületett szövege, utalás szintjén a *Személyes ügyben* című írást említtem meg. Németh még Vársárhelyen, 1947-ben, a születésnapja (egyben: Nagypéntek) környékén a Magyar Közösség ellen indított per időszakában írta, amikor ellene is hadjárat folyt. Az írást a Bethlen Gimnázium könyvtárában rejtette el, évtizedekkel később Földesi Ferenc találta meg. Az írásnak két vonulata van. Az egyik az öngyilkosságára készülő ember gyónása, vallomása, a másik pedig a művét lezárni készülő író küzdelme, vívódása azon, hogy miképpen is fejezheti be a művét. Ezt az írást Németh László egyik legfontosabb és legjellemzőbb írásának tartom, legszemélyesebb vallomásának, tolsztoji gyónásának, még akkor is, ha tudom, a közvélekedés ezt az írást még jó ideig nem értékeli önállóan is megálló műként, úgy, ahogy azt a regényekkel és drámákkal teszi.

Miután a naplókat és a leveleket a Németh-életmű szerves részének tekintem, természetesnek tartom, hogy azok sűrítve magukban hordozzák ennek az életműnek a jellegzetességeit. Németh László és felesége levelezése ezt a felismerésemet erősíti fel. A levelek nagy tömbökben követik egymást, a megismerkedés romantikus történetét őrző, az ezerkilencszázhuszas évek első feléhez kötődő pár levél után egyből a negyvenes évek elejének leveleihez jutunk, aztán egyetlen 1945-ben íródott levél után a negyvenes évek végének, Németh László vársárhelyi korszakának leveleihez, ami érthető is, mert ezekben az időszakokban éltek külön egymástól. Ezt nagy tömbként

majd a sajkódi, tehát az 1956-ot követő időszak (amikor ismét távolra kerültek egymástól) levelei követik.

Azt, amit a leveleknek az időben való egyenlőtlen eloszlásáról mondtam, más vonatkozásban is illik figyelembe venni. Nagy általánosságban, de nem minden időszakra érvényesen kimondható az, hogy akkor, amikor nem egymás közelében éltek, kapcsolatukban is mélypont figyelhető meg. Ezért a kötetben olvasható levelek ütközésekben gazdagabbnak mutatják kapcsolatukat, mint az valójában volt. Ezért annak, aki ezt a kapcsolatot a maga összetettségében elemezni akarja, más forrásokat is vizsgálnia kell, így Németh naplóit, írásait, barátok, családtagok emlékezéseit.

Ezek után azt kérdezem, hogy milyennek mutatják ezek a levelek az életüket. A kérdésre azt válaszolom, hogy egyszerűnek, állandó viaskodásokkal, küzdelmekkel telítettek, mintha nem is az ország egyik legsikeresebb írójáról és annak feleségéről lenne szó. Idézek egy 1943-ban írt Németh László-levélből, Németh ekkor Debrecen mellett, a Bocskai kertben tartózkodott. Megbetegedett, nem evett, életkörülményeiről a következőket írta: „koplálásra fogtam magam; nem is ettem péntek du. 3-tól máig (vasárnap de. 10 óráig) semmit. Most itt ülök a diófa alatt, s a gyorsforralón tejet forralok magamnak. A legjobban az gyengített le, hogy folyadékot sem vehettem föl közben. A víz ihatatlan, a tejtől félttem, teát pedig nem találtam a szekrényben. Nem volt vörösbör és rendes fekete sem”, s így tovább. Közben Németh Ella újabb gyermekének születését várja Balatonkenesén, vele van három lánygyermekük, közülük Magda utazik az anyjától az apjáig s vissza. Ez az alapképlet később is megmutatkozik, a háborút követően Vásárhelyen ugyancsak szerény körülmények között élt Németh, s sajkódi élete sem volt nehézségektől mentes. Megmaradt levelezésüket olvasva meglepő, hogy szinte állandó mozgásban voltak, állandóan mentek valahova, a korábbinál biztosabb körülményeket kerestek maguknak, ez különösen Németh Lászlóra vonatkozik. A benne rejlő feszültségeket Németh mintha a térben való állandó mozgással vezette volna le.

Konfliktusai alapvetően Németh szerepfelfogásából következtek. Németh szerepekben létezett, élete alapfeladatának a szerepektől való elszakadást tartotta, miközben szerepeit a kor, mondjuk így, a történelem rakta rá. Szerepéből, magára vállalt

feladatából nem tudott kilépni, ez magánéletében is megmutatkozott. 1943. augusztus 15. után, történetesen Balatonföldváról, s már a szárszói beszédre készülve írta a következőket a feleségének: „A leveleidre csak ennyit. Ti asszonyok csak azt a szenvedést tudjátok méltányolni, amelyet magatok is tapasztaltatok. Ha Magda nem mehet el a moziba, az ő fájdalmát érted: mint kislány, magad is érezted. Súlyod harmadát azonban nem vesztetted el soha; az ilyen aránytalan írói terhek, sürgős 100 oldal nem volt rajtad; hogy mi egy nemzetnek tartozni, nem érezted; a jövőt tíz évvel előre nem láttad; az apa kétségbeesését, aki gyermekeit sem megóvni nem tudja attól, ami jön, sem megedzeni rá: nem próbáltad. Így hát meg is bocsátom, hogy most, amikor egy ilyen helyzetben (ahol már ötödször költöztetek), a munka reményében, továbbvonszolom magam: csak a magad sérelmeivel tudsz erősíteni.” Németh Ella ebben a kapcsolatban, természetszerűen és különösképpen is reáliákat, a család működtetésének feladatait élte meg, leveleiben is azokat fogalmazta meg. A levelekben sok szó esik a pénz beosztásáról, arról, hogy a gyerekeknek mire van szükségük, a viharok azonban kapcsolatuknak a mélyrétegét nem érintik. A család soha nem kérdőjelezte meg Németh írói munkásságának az értelmét, az a család életének középpontjában állt. Németh Ella, annyi más írófeleséghez hasonlóan, azonosult férje irodalmi tevékenységével, az irodalmat az ő munkásságán keresztül látta, az irodalmi életben férje érdekeit képviselve vett részt. Ezzel kapcsolatban Németh Ella 1949. május 18-án (?) írott leveléből idézek: „Az a kérdés, tudsz-e most még egy nyitott és üres lapot kezdeni az életedben. De mindent és mindent halálosan törölve és feledve, ami eddig volt köztünk. Ki volt nagyobb hibás, nem érdemes keresni. De hogy mind a ketten hibásak voltunk, az biztos, különben ide nem juthattunk volna.”

Ez a levelezés pontosan megmutatja a „két fél” egymástól különböző pozícióját. Egyrészt magunk előtt látjuk a felnövesztett életet élő Németh Lászlót, aki szerepeiben, főlvállalt vagy rákényszerített szerepeiben élt, miközben legfőbb céljának a szerepeitől való elszakadást, azok felszámolását tartotta, másrészt magunk előtt látjuk a család érdekeit szem előtt tartó, a maga véleményét az ütközésekig felvállaló Németh Ellát, aki nem mindennapi erővel védte a család, így Németh László ér-

dekeit is. Ütközéseik szükségszerűek voltak, ahogy közös életük is az volt.

A naplók és a levelek Németh László esetében a drámákhoz hasonlóan legtöbbször az élet elakadásáról tanúskodtak, ezért ha azt kérdezzük, milyen kép bontakozik ki előttünk a Németh László és felesége közötti, megőrződött levelezés olvasásakor, kellő óvatossággal kell fogalmaznunk. Egyrészt nyilvánvaló, hogy a levelezés olvasásakor Németh László életének meghatározó szintjébe látunk bele, s így az is nyilvánvaló, hogy alapvető forrásanyagot tartunk a kezünkben. Másrészt viszont még kettenjük kapcsolatának felvázolásához sem tekinthetjük kizárólagosnak ezt a forrásanyagot, hiszen az élet ritmusát követve, hogy egyes levelek feltételezhető eltűnését ne is említsük, hatalmas úrök tátonganak ebben a levelezésben. Németh Ágnes és Gál Mihály munkája révén a Németh László-irodalom meghatározó jelentőségű forrásanyaggal gazdagodott, az általuk feltárt és jegyzetekkel ellátott levelezés közlése azt a munkát folytatja, amely Németh László életművének megismertetését és kutatását segítette az író szűkebb és tágabb családja, környezete dokumentumainak közlésével, emlékezésekkel. Köszönet érte.

Füzi LÁSZLÓ

A SOPRONI LŐVER SZENT MARGIT-TEMPLOMA

Ez év március 1-jén Pápai Lajos megyés püspök konzekrált a új Szent Margit-templomot a soproni Alsólőverben.

Sopron belvárosát annak déli részén, a Rákpatakot követően a 19. században épült vasútvonalak és állomásaik választották el a városi polgárok gyümölcsös, szőlős kertjeitől, a Lőverektől. A Lővernek nevezett terület több részre osztható. A kertvárosi jellegű Alsólőver 1900 körül épült ki enyhén emelkedő területen, közvetlenül a Déli vasút nagykanizsai vonala mentén. Az akkor még találóan Szegély útnak nevezett mai Mikovinyi utat követően az Alsólőver már a Soproni-hegység lábazataként egy meredekebb terület, melyet öt harántút tárt fel. Itt a kertek na-

gyobbak. 1890 után a lejtő felső peremén épült a városra szép kilátást biztosító Villa sor. A Felsőlőver távolabb esik a várostól, az Alsólővertől elválasztja az erdővel borított Sörházdomb, mely az egykor a tövében állott sörfőzdeiről nyerte nevét. Eredetileg csak az Alsólőver kertvárosi része volt állandóan lakott, és fokozatosan látták el közművekkel. Az Alsólőver meredeken fekvő részén és a Felsőlőverben az épületek a gyümölcsös kezelését, a hétvégi tartózkodást, később az iskolai tanérvárástól a gesztenyeszüretig a nyaralást is szolgálták. A régi Alsólőver mintegy két kilométer hosszban és egy kilométernyi „mélységgel” követte a vasutat, a kisebb Felsőlőver a Sörházdomb, az Alomhegy és az 1945-ig önálló Sopronbánfalva közötti lejtőket foglalja el. A Lőver folyamatosan bővül még ma is.

Épültek a Lőverben középületek is. A Villa soron panzió, a Felsőlőver peremén a Kecskepaták és a Deák kút forrásvizét használó Erdei fürdő (ma a korszerűsített Lőver fürdő). Több vendéglő is nyílt. Az említett Villa soron felépült a Szent János-kápolna, mely az egyetemes műemlékvédelem sajátossága: a 19. század végén az új soproni városháza építése során, mai szemmel ítélve lelketlenül elbontott barokk kápolnát a soproniak megmentették, és anyagából a Lőverben szép új cserepes tetővel újból felépítették. A kápolna kis befogadóképessége és a központtól távoli excentrikus helye miatt természetesen kevés hívőt vonzott. A legtöbben a városi templomokba jártak istentiszteletre. A felsőlőveriek közül sokan a Nándormagaslat mögött fekvő sopronbánfalvi, egykor a pálosok, majd később a kármelita apácák kolostorának templomát látogatták.

A város sorsát 1921-ben eldöntő népszavazás után a Lőver erősen fejlődött. Megkezdődött az Alsólővert körbeölelő és a Felsőlővert érintő, öt kilométer hosszú Lőver körút építése (ami majd csak az 1960-as években fejeződik be). 1934-ben és 1936-ban a két új Lőverszálló építése jelentett nagy előrelépést. Ezzel együtt járt a közművesítés (ami alig néhány éve vált teljessé). A második világháborúban megkezdett további szállodaépítés az 1950-es években a szanatórium létesítésével fejeződött be. Az eltelt fél évszázadban az Alsólőver a vasút és a Harkára vezető út között családi házas beépítéssel bővült, a Felsőlőver pedig a Nándorfásor mentén az Alomhegy oldalában Bánfalva felé bővült.

SZENT MARGIT-TEMPLOM, SOPRON
Építész: Supka Kovács Tamás. Fotó: Kubinszky Mihály

A Lőver nyári vendégeinek és egyre szaporodó állandó lakosainak igénye saját templom iránt egyre növekedett. A soproni polgárság mintegy fele-fele arányban oszlott meg az evangélikus és katolikus felekezetek között. Az evangélikus egyház az Alsólőverben jelentős területet vásárolt, és ott nagyszabású iskolaépítésbe kezdett. A Lőver területén álló templom építésének kérdését egyelőre az oldotta meg, hogy a második világháború előestjén a Szent Domonkos-rend az Alsólőverben, közel az említett Szegély úthoz Lőver-telket és házat vásárolt, majd az emelkedő tövében diákkonviktust épített. Ezt összekötötték az 1908-ban épült és a rend által megvásárolt Töpler-villával, melyben kis átalakítással két egykori lakószobából mintegy 80 hívőt befogadó kápolnát építettek, ehhez még egy harmadik szobából alakított sekrestye csatlakozott. A konviktus diákjai azonban mégis inkább a városba jártak templomba. Ezért Badalik Bertalan, a Szent Domonkos-rend főnöke a Töpler-villát a benne kialakított kápolnával együtt átadta plébánia létesítése céljából Apor Vilmos győri megyés püspöknek. A Lőver-villában a kápolnatér felett, az emeleten plébánia is elhelyezhető volt, amire a Lőver-lakó hívők lélekszámának megnövekedése miatt már nagy szükség volt. A később boldoggá avatott Apor Vilmos püspök 1945. március 1-jén avatta fel a Lőverek részére itt alapított új plébániát, és Árpádházi Szent Margit nevét adta neki. Boldog Apor Vilmos püspöknek a néhány nap múlva Győrött elszenvedett vértanúhalála előtt ez volt az utolsó jelentős egyházmegyei tevékenysége. Éppen az új plébánia alapításának napjaiban, 1945. március 4-én dél előtt Sopronnak az új plébániához közeli vasútállomásait erős amerikai légitámadás sújtotta. A szovjet vörös hadsereg pedig már a Vértesben várakozott a Bécset is elfoglaló támadás megindítására.

A második világháború után nemsokára elkezdődött, aztán hamarosan el is akadt egy új lőveri templom építésének tervezése. A vasárnapi szentmiséken egyre többen szorultak ki a kápolnatérből és ezért a vele egybenytított lépcsőn ülve hallgatták a szentmisét. Így volt ez hetven éven át.

Először Megyer Attila budapesti építész terveinek megvalósítása keltett reményeket. Ő szovjet hadifogságban fogadalmat tett, hogy ha épségben hazaérkezik, díjtalanul tervez egy

templomot. Kapcsolatba került Hajnal Antal volt tüzértiszttel, aki az első világháború borzalmainak hatására életpályát változtatott, és mint domonkos szerzetes Sopronba került. Ő lett a Lőver egyházközség plébánosa. Elhatározták a templom építését. A templom helye adott volt, ehhez a domonkos rend által korábban ugyancsak megvásárolt és a püspökségnek átadott, Szegély út menti szőlőskertet jelölték ki. Megyer Attila szép tervet készített, engedélyezési szinten. Sajnos a templomépítés céljára minden tekintetben alkalmas területet az állam nem sokára kisajátította, és cserébe a ma „hétpecsétés”-ként ismert kis alsólőveri parkot adta át az egyháznak. A kisajátított Mikovinyi úti telket időközben beépítették. De 1948 után új templom építése már kivételes esemény volt.

A templomépítés csak egy fél évszázad után vált időszerűvé. Ehhez megfelelő helyet kellett kijelölni, a magas lőveri telekárak miatt lehetőleg egyházi tulajdonban levő telken. Ilyen azonban a Lőverek súlypontjában nem volt. A meglevő plébánia mögött levő kert közvetlenül csak meredek gyalogos úton megközelíthető. Végül a kápolnává alakított egykori Töpler-villához csatlakozó hegyoldalt választották. Ennek előnyei a következők voltak: A plébániát meg lehetett tartani, mert egyházi tulajdon volt. A meredek kertbe építés megkönnyítette egy urnatemető alagsori elhelyezését. A régi és megszokott harangláb felhasználása további megtakarítást tett lehetővé. A kert felső – Panoráma úti – bejáratánál megfelelő nagyságú parkolóhely nyílt. A gyalogosan érkező hívek közül az idősek és főleg az egykori konviktusban élő nyugdíjas tanárok részére a könnyen megközelíthető belső lépcsőhöz megfelelő befogadóképességű felvonó épülhetett. Két meghívásos tervpályázat után a régi Töpler-villánál történő építés javaslatát a püspök elfogadta. Az építkezés 2013 nyarán megkezdődött.

Az új templom háromszintes: az alagsorban 1500 urna elhelyezésére tervezett kolumbárium épülhet. A templom fő szintje közvetlenül a keskeny és meredek Szent Margit útról nyílik, 330 ülőhelyet biztosít, ehhez járul a karzat további 80 ülése.

A templomtestnek a lejtőbe illesztéséhez 6 ezer köbméter földet kellett kitermelni. A vasbeton tartófalakhoz való illesztés céljaira további 3 ezret a visszatöltés érdekében mozgattak meg. A falakra támaszkodó félelliptikus rétegelt fatartók

közbenső alátámasztások nélkül hidalják át a templomteret, és meghatározzák a belső architektúrát. Ezek a tartók hordják a két irányban ívelt tető további faelemeit, a tetőszigetelést és a spanyol pala tetőfedést. Ebbe van a tető gerincén belevágva az ablak nélküli templomtérnek fényt biztosító felülvilágító. A külső architektúra fontos eleme a lejtőből kiemelkedő 15 m magas lépcsőtorony és a rajta álló 7 méter magas, impozáns megjelenésű, zártszelvényű, vastagfalú acélból készült hatalmas kereszt. Ez jelzi a város felé a templom helyét és jelentőségét. Az új templom kompozíciója különösen a Panoráma út felől látványos. A templom bejáratánál épített téglá támfal elemeibe égetett nevek emlékeztetnek azokra, akik a templom építését jelentős adományokkal támogatták.

A templom építész Supka Kovács Tamás építész-mérnök, akinek érdeme, hogy a sajátos terepadottságokhoz és a meglevő plébániához is megfelelően illeszkedő templomot alkotott. A szokásos templomkompozícióktól az épület a megközelíthetőségével, a részleges földbe süllyesztéssel, a szögletekben szégyen alaprajzzal, valamint az ívelt főtartókkal a merően eltér. Az oltár felett a falat átfogó nagy fészület a templomtér finom záradéka. Az ívelő oldalfalak közé helyezett, kényelmes padsorok és a beépített gyóntatószékek színvonalasak, jól sikerültek.

A tervező építész mellett Varga Tamás statikus, Simon László belsőépítész, Kadnár Béla épületgépész munkája hathatósan segítette a projektvezető plébános, Bognár István atya kezdeményezését, majd lankadatlan fáradozását. Az építés műszaki és pénzügyi irányítását Báthory Tibor mérnök végezte. A belső tér képzőművészeti ékessége a keresztútnak az oldalfalakra helyezett 14 stációja. Az akrillal és temperával készült hátsó üvegfestés Triller-Wigesser Éva remekműve.

Az építkezés 300 millió forintba került. A jó helyválasztásnak és az elmúlt hetekben erősen megnövekedett látogatottságnak köszönhetően úgy tűnik, ennek a hosszú ideig tervezett épületnek a megvalósulása sokakat örömmel tölt el.

KUBINSZKY MIHÁLY

SAUL FIA

Bombaként robbant a hír még május elején, hogy Nemes Jeles László első nagyjátékfilmjét beválogatták a Cannes-i Filmfesztivál versenyprogramjába. Rég volt hasonlóra példa, majd öt évtizede. Egészen pontosan 1967-ben történt, hogy Kósa Ferenc *Tízezer nap* című diplomafilmje a legjobb rendezés díját kapta Cannes-ban. Mondanom sem kell, más idők jártak, akkor nemigen volt valamirevaló fesztivál magyar film nélkül. Az „aranykor”. Talán igaz sem volt? Ma már vannak, akik megkérdőjelezzik, mondván, nem a filmek művészi értéke, inkább a politikai pikantéria tette érdekessé, izgalmassá a magyar filmeket külföldön, mert beláthattak rajtuk keresztül a vasfüggöny mögé. No persze, ha ezek a hajdani alkotások is csak másolták volna a külföldi sikereket, s nem Magyarországról és nem magyarul szóltak volna, a kutya sem figyelt volna fel rájuk. Arról nem beszélve, hogy a hatvanas-hetvenes, sőt még a nyolcvanas évek hazai valóságát és a magyar történelem sokáig letagadott, elhazudott történéseit is a magyar filmművészetből ismerhetjük meg.

Nemes Jeles László 38 éves, és 13 éves kora óta többnyire Párizsban él. Apja Jeles András, a magyar film egyik legeredetibb tehetsége, volt tehát kitől örökölnie vonzalmát, érzékét a filmhez. S úgy tűnik, öntörvényűséget is. Kamaszként is állandóan kezében volt a kamera, Párizsban mégis történelmet és közigazgatást tanult, s csak később tért vissza a filmhez. Kevés rövidfilmet készített, amelyek azonban számos fesztiválon sikert arattak. *Türelem* című, egyetlen női arcot egy hosszú snittben bemutató műve például a velencei fesztiválon is szerepelt. A magyar filmszemlén is bemutatták 2006-ban, díjat is nyert, s ha hiszik, ha nem, ma is emlékszem a rejtélyes, szorongó, kiismerhetetlen női arcra, aki valamilyen táborban dolgozott, meghatározhatatlan munkakörben.

Sokat elárul a rendező mentalitásáról, hogy amikor Velencében egy újságíró megkérdezte a harmincéves alkotót: kik a kedvenc rendezői, Antonionit, Tarkovszkijt, Bergmant és Kubrickot nevezte meg. Valami újabbat esetleg – faggatta az újságíró, hiszen a felsoroltak jöllehet a filmművészet legnagyobbjai, ma

valahogy avítnak hatnak. Terrence Malick – mondta Nemes Jeles, mert lehet, hogy akkor még nem tudta, hogy Elem Klimov is meghatározó lesz az életében.

A *Saul fiát* hosszú előkészítés előzte meg. Sok évvel ezelőtt egy könyv került a kezébe a Sonderkommandóról, s az élménytől nem tudott szabadulni. A különleges egység tagjai szinte mind zsidók voltak, akik az SS felügyelete alatt végezték a legszörnyűbb munkát. A többnyire hetven-nyolcvan tagú csoport működtette a krematóriumokat és a gázkamrákat. Voltak, akik már első nap öngyilkosok lettek. Treblinkában, Sobibornban és Auschwitzban is felkelést szerveztek. A felkeléseket rendre leverték, de néhány fogvatartottnak sikerült megszabadulni.

Felkelést készítenek elő a filmbeli Sonderkommandó tagjai is, mert tudomásukra jut, hogy néhány nap múlva kivégzik őket, s már szervezik az új csapatot. Saul munka közben felismeri kamaszfiát a halottak között. S ettől a perctől fogva megszállottként gondol rá, hogy nem engedi elégetni, tisztességes zsidó temetést akar, rabbival. A boncoló orvost ráveszi, hogy rejtse el a gyereket, aki ki is cseréli a holttestet. Rabbit azonban, aki együttműködne terve végrehajtásában, nehezen talál. Semmi másra nem tud gondolni, csak hogy el kell temetni a fiút. Társait viszont a felkelés szervezése foglalkoztatja, s nem mindenki érzi át Saul gondját. „Te cserbenhagyod az élőket a halottakért” – veti szemére egyikük. Valóban, Saul annyira megszállottja tervének, hogy még a robbanóanyagot is elveszti, amit nehéz konspirációval megszerez a lázadáshoz. Csoda, hogy társai agyon nem verik, nem igazán azonosulnak Saul lázas tervével. Nincs is fiad – mondja egyikük. Házasságon kívül született – válaszolja Saul. De aztán a néző is kételkedik, vajon nem egy jelképes fiú testét menekíti-e, cipeli vállán árkon-bokron keresztül a meneküléskor. Majd egy folyón próbál átúszni vele, de a holttest a folyóba merül. Sault valahogy kimenekítik társai. Egy faházban gyűjtenek erőt, de az SS katonák utolérik őket és csak a lövések hangját halljuk.

A film kapcsán a kritikusok paradigmaváltásról beszélnek a holokauszt ábrázolásában. Míg a legtöbb koncentrációs táborban játszódó film ugyanis kívülről szemlélve követi az eseményeket, Nemes Jeles belehelyezi a nézőt az események sűrűjébe. Elem Klimov 1985-ben bemutatott *Jöjj és lásd* című filmjének

megoldását használja, ahol egy kamaszfiú tekintetén keresztül látjuk a náciizmus poklát.

Saul, a film főhőse abszolút főszereplő; a másfél óra során nem is nagyon látunk mást, csak az ő alakját, lényegében az ő arcán keresztül éljük át mindazt, ami körülötte történik. S ami történik, az persze maga az infernó. Saul az egyetlen gyermekének mondott halottra koncentrálna a körülötte zajló tömeges halál közepette. A tömeges halál mechanizmusát nem látjuk, csak sejtjük... Egy-egy meztelen hulla életlen felvillanása... háttérben elmosódott tömegek vonulnak... Rémült, homályos tekintetek...

A befogadás mechanizmusának ebben a filmben megte-remtett lényege, hogy nem a realista látványon keresztül kíván hatni, hanem a nézői képzeletre épít, s hajlíthatatlan alkotói szigorral koncentrálna Saul alakjára, mely a borzalmak övezte térben küzd saját borzalmának emberi feloldására.

A holokauszt halálmechanizmusát nem látjuk, viszont nagyon élesen, árnyaltan halljuk, s így a néző számára a konkrét eseményből – minden eddigi filmes próbálkozásnál hatásosabban és átélhetőbben – teremti meg a nézői képzelet által terem-tett élmény belső vizualitását.

Egyébként nem véletlen, hogy a díjazókkal kitüntetett film hangmérnöke, Zányi Tamás is a díjazottak között van. Annak el-lenére, hogy a film óvatosan bánik a kegyetlenség naturalis ábrá-zolásával, nem tartom helyesnek a 12 éves korhatárt. Egy 12 éves gyermek, jóllehet, legtöbbször a borzalom minden árnyalatát ismerheti a televízióból és az internetről, az e filmben látottakkal-hallottakkal aligha tud mit kezdeni, hiszen nincs háttértudása, kapaszkodója. S annál sokkalóbb az élmény.

A szereplők többsége, a főszereplő is civil. Saul alakítója, Röhrig Géza rendező szakot végzett Budapesten, bár New Yorkban él, régi barátja a rendezőnek. Alakítása kongeniális. Az operatőr a fiatal magyar operatőrök egyik legtehetségesebbje, Erdély Máttyás. Hálás lehet a rendező a sorsnak, hogy nem jött össze az évekig szervezett koprodukció, s a film magyar pénz-ből készült, mert nem kellett semmilyen művészi kompromisszumot kötnie, például sztárokat szerepeltetnie. Bár, mint tudjuk, a film a kompromisszumok művészete. Legelső kis-filmje forgatása után mondta a rendező: „Akkor tanultam meg,

hogy meddig van kompromisszum, mikortól árulja el az ember a filmjét, és hogy mikor lehet elvállalni bizonyos alkukat.”

Nemes Jeles László előtt a cannes-i díjakkal most számtalan lehetőség áll. Ott és arról csinálhat filmet, amiről akar. Most kell igazán résen lennie a kompromisszumokkal.

TÓTH KLÁRA

A MAGYAR MÉDIASZTÁR PÁPA

Rövid távon bizonyára nagyon kényelmes a hatalmon lévő jobboldali kormánynak, hogy számottevő ellenzék nélkül működhet, ez a helyzet azonban meglehetősen csalóka. Az Országgyűlésben három frakcióba tömörülő és független képviselőkből álló ellenzéki politikusok pillanatnyilag valóban képtelenek pártszerűen számottevő eredményeket elérni, viszont a kormánybuktatásban érdekelt erők ebben a helyzetben egészen más, parlamenten kívüli, sokkal kevésbé áttekinthető, és a pártszerű működés hiányában kevésbé ellenőrizhető módon igyekeznek hatást gyakorolni. Újból elérkezett a „szakértők”, a „függetlenek” és a „civiliek” ideje. Egy-egy szakpolitikai kérdésben hovatovább fontosabb szempontokat olvashatunk a baloldali napilapokban, mint amiket országgyűlési hozzászólásokban – vagy kimódolt politikai performance-okon hallhatunk.

Nem is nagyon meglepő, hogy a súlyos működési zavarokat mutató – talán még – nagyobb ellenzéki párt nem tud értelmes és koherens módon megnyilatkozni aktuálpolitikai kérdésekben. Bár gyorsan cáfolták a június végén felröppent hírt, hogy Jókai utcai székházukban kikapcsolták a villanyt és a gázt, a dolgozókat elbocsátották és még a bútorokat is árusítják egy 2007-ben felvett 1,11 milliárd forintos jelzáloghitel miatt, az azonban igaznak bizonyult, hogy a hatalmas kölcsön visszafizetése működési problémákat eredményezett. A székházat ezért árulni kényszerülnek, s alaposan át kell csoportosítaniuk belső erőforrásaikat.

Ilyen égető gondok mellett vajon mit mondjanak a migrációról, a társadalmi felzárkóztatásról, az oktatás helyzetéről vagy a terrorizmus veszélyéről? A szorongató gondok következtében a politikusoknak folyamatosan csökken a magyar

társadalommal való kapcsolatuk, hiszen képtelenek megfizetni korábbi tanácsadóikat. Nem csoda, ha egyre kevésbé tudják reálisan észlelni az ország életét alakító nagy folyamatokat. Külön kellemetlenség, hogy a hanyatlásnak gyorsuló folyamatnak kell lennie, hiszen minél kevésbé képesek valós képet kapni a világról, annál esetlegesebbek válaszaik, s annál gyorsabban fordulnak el tőlük a választók.

A társadalmi beágyazottság hiánya egyelőre többarcú kommunikációt eredményez: egyrészt a korábbi panelekből összerakott, elsősorban ideológiai jellegű válaszokkal és pusztá tagadással próbálnak reagálni azokra a problémákra, amelyekre az ország vezetése keresi a megoldásokat. A másik kommunikációs vonal az „ellenségem ellensége a barátom” irányt követi. A nemzetközi porondon keresnek olyan szereplőket, akikről szóbeli megnyilvánulásaik és tényleges lépéseik alapján feltételezhető, hogy ellenzik a magyar kormány intézkedéseit. Ez a „stratégia” a cselekvőképes pártok nélkül maradt baloldali háttéremberek, publicisták írásaiból és megnyilvánulásaiból rekonstruálható, és a jelek szerint az ellenzéki pártok egyre inkább arra kényszerülnek, hogy e bizonytalan lábakon álló kritikát tegyék magukévá.

Persze a baloldal politikai szereplőinek a társadalom egészére vonatkozó kínzó tájékoztatlansága nem azért nem enyhíthető hazai sajtóhírekkel, mert a 2010-es médiatörvény miatt Magyarországon megszűnt a sajtószabadság, hanem mert egy kis ország forráshiányos sajtótermékei nem is nagyon alkalmasak arra, hogy a valóságnak mindenben megfelelően képezzék le a társadalmi folyamatokat. Legalábbis a példányszám tekintetében történelmi mélypontra jutott hazai nyomtatott sajtótermékek, a meglehetősen sajátos módon működő televízió- és rádiócsatornák, valamint a teljesen kontroll nélküli nagyobb magyar internetes hír- és véleménycsatornák kínálata alapján pillanatnyilag nagyon is megkérdőjelezhető a sajtó által tükrözött valóságkép hitelessége.

Ebben a nehéz helyzetben találtak rá a baloldali publicisták, megmondó- és háttéremberek a korábbi ősi ellenségre, a római pápára, aki ezúttal leginkább a „magyar társadalmi progresszió” távoli szövetségeseként tűnik fel az ellenzék egy részének nyomtatott és elektronikus sajtótermékeiben. Érdekes, kacskaringós és hosszú út vezetett idáig. A hazai balliberális

véleményeket képviselő sajtó Jorge Bergoglio 2013-as megválasztása után inkább az európai katolicizmus hanyatlásáról és a Vatikánt érintő botrányokról értekezett enyhe élcelődéssel, bár az új pápa szokatlan lépései hamar érdeklődés tárgyává tették Róma püspökét. Hát még amikor a kúriai reformról, az elmozdított tisztviselőkről szóltak a hírek!

Valószínűleg Magyarországon nagyon fontos szerepe volt az új pápa baloldali reputációjában annak a ténynek, hogy még megválasztásának évében nemcsak hazai egyházi kötődésű kiadóknál jelentek meg könyvek Bergoglióról, hanem az azóta botrányos körülmények között csődbe ment Ulpius-ház Könyvkiadónál is. Francesca Ambrogetti és Sergio Rubin *Ferenc pápa – Beszélgetések Jorge Bergoglióval* című interjúkötete azért is szokatlan az Ulpius-ház kínálatában, mert se a korábban megjelent könyvtermésükben, sem a későbbiekben nemigen található a kereszténységhez köthető könyv. Legföljebb a bűnügyi és a fikciós kötetek között akad egy-egy olyasféle mint M. C. Beaton 2014-ben kiadott *Agatha Raisin és a kíváncsú káplán* című opusza, vagy egy évvel korábban Daniel Silva műve, amely a *Moszad ügynöke a Vatikánban* néven jelent meg magyarul.

Bár gyanítható, hogy Magyarországon nem túl sokan olvasták végig a két újságíró hullámzó színvonalú beszélgetéseit az akkor még Buenos Aires-i érsekkel, mégis, a könyv Ulpiusháznál történt megjelenése pozitív hatást gyakorolhatott a baloldal véleményformálóira. A kiadó az évek során sokat változott arculatába a kétezres évek elején még a Vatikánnal, kereszténységgel szemben kifejezetten kritikus, kissé talán ellenséges könyvek tartoztak, mint például David I. Kertzernek a 2003-ban megjelent, *A pápák a zsidók ellen. A Vatikán szerepe az újkori antiszemitizmus kibontakozásában* című írása. De még az egyszerű lektűrök, „erotikus regények” szerzői között is gyakran találkozhatunk baloldali közszereplők, újságírók neveivel: Bolgár György két műve is az Ulpiusnál jelent meg: 2003-ban *Vágy* című műve, 2004-ben pedig kisregénye, a *Valami bűzlik*.

Nem egy csapásra lett a baloldali publicisták kedvence Ferenc pápa, hanem apránként, s e szokatlan sajtónépszerűséget nálunk valójában többnyire csak belpolitikai szempontból értelmezhető események alakították. Mindez összefügg sok-sok félreértéssel, csúsztatással, fordítási hibával. Ám a sokszor

megmosolyogtató publicisztikai tévedések az elmúlt hónapokban többször is kiszabadultak a sajtó világából, és a politikai játéktér komolyan megfogalmazott érveivé váltak. Mindez csak annak a jele, hogy a baloldal két választási bukása miatt beszűkült anyagi lehetőségek erodálták azt az ellenzéki párt(ok) körüli intellektuális bázist, amely kontrollálhatná a csekély teológiai ismerettel rendelkező újságírói véleményeket.

2015 első felében Ferenc pápa leginkább az állatok „üdvössége” – és ezzel kapcsolatban a kereskedelem vasárnapi pihenőnapja, a menekültek befogadása és június végén a környezetvédelem témájában kapott teret baloldali véleményformálók írásaiban. Az állatok „üdvösségének” félreértésen alapuló tematizálása a magyar politikai groteszk talán legérdekesebb darabja. A *The New York Times* még 2014 végén megjelent írását, amely szerint Ferenc pápa úgy nyilatkozott, hogy az állatok is a mennyországba juthatnak, hamar átvette számtalan magyar bulvárlap, és a baloldali sajtó jelentős része is. Kezdetben vélhetőleg csak a szokatlan – és mint a vatikáni cáfolatból hamar kiderült, tévesen idézett – nyilatkozat érdekessége miatt foglalkoztak vele, ám 2015 elejére a teológiai képtelenség a Kereszténydemokrata Néppárt, s főként annak vezetője elleni bunkósbottá vált. Semjén Zsolt vadászszenvedélyével szemben ugyanis könnyen kijátszható az állítólagos pápai mondat; ezért készült a miniszterelnök-helyettest kifigurázó számtalan publicisztika a *Gépnarancstól* az *Élet és irodalomig* számtalan baloldali lap számára. Meg is lett a hatása a sok bugyuta írásnak: Kiss László, az MSZP képviselője április 8-án sajtóközleményt adott ki, amelyben kifejti: „Mély megdöbbenéssel értesültem Semjén Zsolt nyilatkozatáról, mely szerint a Mennysország az állatok számára nincs nyitva. Ez alapján úgy tűnik, a KDNP elnöke nem csak azt akarja megmondani, hogy az emberek mit csinálnak vasárnap, hanem azt is, hogy ki juthat a Mennysországba és ki nem.”

Vagyis Kiss László ugyanúgy a római pápa tekintélyét próbálta meg felhasználni a kormány egyik fontos embere ellen, mint ahogyan júniusban igyekezett sok baloldali publicista szembeállítani Ferenc pápa menekültek befogadására vonatkozó kijelentéseit az Orbán-kormány határvédelmi rendelkezéseivel. A *Népszava* június 19-i számában például egyenesen

Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminisztert faggatták arról, mi a véleménye Ferenc pápának arról a kijelentéséről, hogy Isten színe előtt kell bocsánatot kérniük azoknak, akik bezárják ajtóikat a menekültek előtt. De ugyanezt az érvelést használta a HVG és a *Népszabadság* is.

A baloldali publicisták szokatlan fordulatának okairól pontosabban Vári György értekezett a *Népszabadság* május 18-án megjelent számában, *A pápa politizál* címen. Csakhogy Vári ezúttal nem egyszerűen a magyar kormányzat ellen próbálta meg kijátszani a pápa kijelentéseinek egy részét, hanem a történelmi magyar egyházak ellen is, mondván: „Nincs egyelőre álláspontja sem a katolikusoknak, sem a reformátusoknak bevándorlásügyben”.

Persze Vári György Ferenc pápa iránti lelkesedése valószínűleg kissé mérséklődne, ha olvasta volna az Ulpius-háznál megjelent interjúkötetet. És a hazai, magukat balliberálisnak tartó újságírók is eltöprengenének, csakugyan az a pápa a legalkalmasabb eszköz a magyar kormány bírálatára, aki a huszadik század totalitarizmusai közé sorolja a fasiszmust, náciizmust és kommunizmust mellett a liberalizmust is... Hiszen ezek az eszmék Jorge Bergoglio szerint is mind atomizálják és tönkreteszik a társadalmat. Nem kis mértékben.

FÁY ZOLTÁN

VISSZATEKINTÉS LÁMFALUSSY SÁNDOR ÉLETÚTJÁRA

Nincs magyar közgazdász, akinek Lámfalussy Sándorénál magasabbra ívelt volna a karrierje a nemzetközi pénzügyvilágban. Amikor 2015 májusában elhunyt választott hazájában, Belgiumban, minden világlap nekrológban tekintett vissza gazdag életútjára, az azt övező rengeteg kitüntetésre, elismerésre. Belga bárói rangra emelték, a Német Szövetségi Köztársaság Érdemrendjének főtisztjé, a francia Becsületrend parancsnoka, egy sor nagy egyetem díszdoktora lett. Az Európai Központi Banknál 2003-tól kutatói ösztöndíj viseli a nevét. A sajtóban rendszeresen nevezték „az euró atyjának”, mert 1988-89-ben

fontos, aktív tagja volt az úgynevezett Delors-bizottságnak, amely kidolgozta a Gazdasági és Monetáris Unió tervét. Ő lett az Európai Központi Bank (EKB) előképének tekintett European Monetary Institute (EMI) első és egyetlen elnöke 1993 és 1997 között, egészen az EKB megalakulásáig. 2000-ben elnöke lett az EU pénzügyminisztereinek felkérésére alakult „bölcsek tanácsának”, amely az európai tőkepiac-szabályozással kapcsolatban dolgozott ki javaslatokat.

Ha csak a magyar elismeréseket tekintjük: a budapesti közgazdasági egyetem díszdoktora, a Magyar Nemzeti Bank Popovics Sándor-díjának, a Corvin-láncnak, a Szent István-rendnek a kitüntetettje, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, megkapta az MTA Wahrmann Mór emlékérmét. Lentiben, ahol gyermekkorát töltötte, szakközépiskola választotta névadójának. 2013-ban az MNB is az ő nevét viselő kutatási díjat alapított.

Amikor Lámfalussy Sándor nemzetközi bankári életpályája lezárult, életkora ellenére a korábbinál többet járt vissza szülőhazájába: konferenciák, szakmai rendezvények kapcsán gyakran jött Magyarországra, ahol egyébként a családnak a Balaton mellett kis nyaralója is van. De ennél is közelebb került ismét a magyar ügyekhez: egy időben a Mol felügyelőbizottságának, a *Heti Válasz* szerkesztőbizottságának a tagja volt. Orbán Viktor első kormányzása idején részt vállalt a miniszterelnök gazdaságpolitikai tanácsadó testületében. „Hétszer vagy nyolcszor vettem részt a bizottság ülésein” – emlékszik vissza egy interjúkötetben. Ugyanott megemlíti azt a korábbi meghívást, amelyet a politikai rendszerváltozás idején kapott, nagy feladat betöltésére. „Antall József viszont, az 1990-es szabad választások után hatalomra került első nem kommunista miniszterelnök, felkért, hogy legyek pénzügyminiszter vagy a Nemzeti Bank elnöke. Nemet mondtam. Az indokaimat egy hosszú beszélgetésben fejtettem ki Antallnak és más magyaroknak: máshol telepedtem le, és bár nem tagadtam meg a magyar gyökereimet, 40 éve éltem külföldön, így egyszerűen nem ismertem elég jól Magyarországot. Akkoriban olyan magyarok léptek színre, akik tökéletesen alkalmasak voltak ezeknek a tisztségeknek a betöltésére.” (Christophe Lamfalussy – Ivo Maes – Sabine Péters: *Lámfalussy Sándor – Az euró bölcse*. 2014. 170. old).

Beszúrhatom ide azt a megjegyzésem, hogy magam voltam, aki tanácsadóként 1990 tavaszán a kormányzásra készülő MDF elnökének a pénzügyminiszteri posztra javasoltam őt, tekintettel a győztes pártra váró feladatok nehézségére és a magyar társadalmi-gazdasági viszonyok igen erős külső determináltságára. Lámfalussy Sándor karrierje viszont éppen akkor vezetett fel az európai pénzügyi világ magaslataira, így természetesen érthető volt a döntése. Idézett interjújában említést tett Rabár Ferencről, aki neki iskolai osztálytársa és barátja volt, és akivel a kapcsolatot végig tartotta: maga helyett őt ajánlotta Antall József figyelmébe. Antall nem ismerte addig Rabárt, aki akkor kutató közgazdászként éppen Ausztriában dolgozott, közpénzügyi kérdésekkel nem foglalkozott. Az ajánlás alapján valóban megkapta a pénzügyminiszteri feladatot, amelyet Rabár fél évig, 1990 végéig töltött be.

De vissza Lámfalussy Sándornak a rengeteg elismerést, díjat hozó pályafutásához. Ennek kapcsán, ha a közös európai valuta létrehozásában ennyire eminens szerepe volt neki, azt is érdemes végiggondolni, hogy meddig jutott és merre tart ez a nagy európai projekt.

A nekrológokban benne van, hogy Lámfalussy Sándor 1929-ben született a dunántúli Kapuváron. Valóban a helyi kórházban született, de joggal érzik magukénak Lámfalussyt a Zala megyei Lenti lakosai, hiszen ott élt a család. Erdőmérnök apja az Esterházy család erdőgazdaságának a főigazgatója volt. Idővel azután az erdészeti főigazgatói irodát áthelyezték Sopronba, a család odaköltözött. Sándor a soproni bencés gimnáziumban tanult 1939 és 1947 között. Belgiumot megjáró gimnáziumi tanára javasolta, hogy tanuljon közgazdaságtant Belgiumban, a Leuveni Egyetemen. Sándor meg is szerezte a szükséges papírokat, kért útlevelet is, de kiutazási vízumot már nem kapott. Így 1947 szeptemberében beiratkozott a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaság-tudományi Karára. Amikor tanulmányait megkezdte, a polgári világ az utolsó évében volt: ő a kor közgazdaság-tudományát tanulta, és a műegyetemi közegben erős matematikai képzést kapott. 1948 nyarára azonban már megforgatták a világot, szovjet mintára marxista alapokra helyezték a közgazdászképzést. Az új közgazdaság-tudományi egyetemre még átvették burzsoá száрма-

zása ellenére is, jó tanulmányi eredményei alapján, de ez már valóban más egyetem: a szemináriumokon elvárták a hallgatók politikai önkritikájának megvallását, Mindszenty bíboros elítélését. Amikor az év decemberében a karácsonyi ünnepekre hazament Sopronba, látta a vasfüggöny kiépítését: a határon a fákat kezdték kivágni, a drótkerítést kifeszíteni. Nem várta meg, amíg a határok végleg lezárulnak: a soproni erdei utakat jól ismerő volt cserkész néhány hallgatótársával 1949 februárjában átszökött Bécsbe. Onnan a leuveni katolikus egyetemre jutott el a bencések ajánlólevelével.

A magyar menekülteket barátsággal fogadták a nyugati demokráciákban. Az egyetemen beszámították budapesti tárgyait. 1952-ben jó tanárok irányításával elvégezte a közgazdaságtan szakot. Ösztöndíjat nyert két évre Oxfordba: a Nuffield College kutató hallgatója lett, ott szerezte meg doktori fokozatát. Maradhatott volna Angliában, ahol egyébként a „magyar származású közgazdász” megnevezés nem hangozhatott rosszul, hiszen Káldor Miklós (a későbbi Baron Kaldor) és Balogh Tamás (aki Sir Thomas Baloghként lett a Lordok Házának tagja) komoly befolyást szerzett a brit gazdaságpolitika és a gazdaságelmélet világában. Lámfalussy Sándor (addigra már Alexander) azonban vonzó állásajánlatot kapott Belgiumban: a Banque de Bruxelles közgazdasági osztályán lett elemző közgazdász. Szorgalmas, igyekvő, udvarias fiatalemberként fokozatosan haladt a banki ranglétrán. Főnökei hozzájárulásával az 1961-62-es tanévben a Yale egyetemen tölthetett el oktatóként egy esztendő. Belepillanthatott hát az amerikai szellemi világba e felette nívós helyen, de visszatért banki munkájához. Elnöki tanácsadó, később igazgatósági tag lett, majd 1971-ben a bank vezérigazgatójának választották meg.

Közben megnősült, teljesen meggyökeresedett a belgiumi életben. Gyerekei nem tanultak meg magyarul. Szakkönyvei jelentek meg, előbb az európai gazdasági növekedés témakörében, majd mindinkább a nemzetközi pénzügyi rendszer foglalkoztatta. A sors úgy hozta, hogy az első olajválság miatti nagy pénzügyi turbulencia idején befolyásos nemzetközi szervezetnél láthatta közelebbről és belülről a világ pénzügyi szerkezetének működését. Ugyanis bankja a nyitott devizapozíciókon nagy veszteséget szenvedett el: a banknál vizsgálatok követték egy-

mást, végül egy másik pénzintézettel való összeolvadásra került sor. Ezen események következtében 1974-ben a vezetői pozícióról lemondott, bár egy ideig még maradt a banknál. Ekkor éri a meghívás a bázeli Nemzetközi Fizetések Bankjához (BIS).

A BIS a nagyközönség előtt szinte teljesen ismeretlen intézmény. Története regényesnek mondható: még az első világháborút követő háborús kártérítések technikai rendezésére hozták létre a vesztes és a győztes felek központi bankjai a semleges Svájc területén. Így egy időben egymás mellett ültek a testületi üléseken a náci Németország, a sztálini Szovjetunió, az Egyesült Államok, a brit birodalom képviselői. A második világháború után egészen új profilra tett szert a vezető jegybankok (központi bankok) bankja: a monetáris politikai döntéshozók fontos találkozóhelye lett. A nemzetgazdaság tíz legfontosabb országát tömörítő G10 központi bankárai itt tartották rendszeres egyeztető megbeszéléseiket, távol a nyilvánosságtól. Később az európai közösség tagállamainak a jegybankárai is havi rendszerességgel találkoztak a BIS-nél bizalmas tárgyalásokra, egyeztetésekre. Itt lett tehát gazdasági tanácsadó és a Monetáris és Gazdasági Főosztály vezetője Lámfalussy. 1985-től vezérigazgatónak nevezték ki: ezen a poszton napi munkakapcsolatba került a világ gazdaság pénzügyi, monetáris politikai csúcavezetőivel, azok legfontosabb munkatársaival. Munkája részeként jelen volt az Európai Gazdasági Közösség jegybankelnökeinek rendszeres találkozóin, a külső nyilvánosság nélkül folytatott egyeztetéseken. Udvarias, felkészült szakemberként, aki a személyes konfliktusokat kerülő, sikeres vezetője lett a BIS-nek.

A bázeli bank jelentősége ebben az időszakban több okból is megnőtt. Az egyik a pénzügyek gyors nemzetköziesedése és az emiatti nagyfokú tőkemobilitás: a tőkék gyors ki- és beáramlása miatt a nemzeti bankok működésében mind erősebb a nemzetközi jelleg, az országon belüli megtakarítási folyamatoktól egyre könnyebben elválnak a hitelezési folyamatok. Ehhez kapcsolódik a másik nagy változás: a korábban stabil árfolyamárányok helyébe a valuták lebegése lépett. Míg korábban az árfolyamokat az amerikai dollárhoz kötötték legalább bizonyos ideig, az 1980-as évektől egyre inkább a szabadon lebegő valutaárfolyam a jellemző – ezt a Nemzetközi Valuta-

A SOPRONI SZENT MARGIT-TEMPLOM BELSŐ TERE

Fotó: Báthory Tibor

alap (IMF) is elfogadta. Ebben a rendszerben a korábbinál is fontosabbá válik a jegybankok közötti eszmecsere, és erre a BIS a maga exkluzivitása miatt jobb hely, mint a sokkal bürokratikusabb felépítésű és inkább átpolitizált IMF. Egy további nagy jelentőségű fejlemény a bankok félelmetes méretnövekedése és műveleteik nemzetköziesedése. Ha a nagybankok egyidejűleg több országban, azaz több jogrenden belül működnek, akkor a nemzeti bankfelügyeleti tevékenységeket is a lehetőség szerint harmonizálni kell. A hitelintézetek szabályozása ugyan nemzeti hatáskör, de bajok sokasága fakadna abból, ha nagyon eltérő elvek és mértékek szerint döntenének a hatóságok. A BIS adott helyet a tagállamok bankfelügyeleti szakembereiből álló szakbizottság működéséhez: annak eredményeként pedig megszületett a bankszakmában csak bázeli irányelveknek nevezett ajánlás. Nem sok idő kellett ahhoz, hogy az ajánlások lényege beépüljön a nemzeti jogrendbe a világ vezető országaiban.

Az 1980-as évek végén összetorlódtak a folyamatok Európában. Az egymással sokat kereskedő, szoros mindennapos és államközi kapcsolatban élő népekben ténylegesen megerősödött az európai tudat. A nagypolitika pedig, építve a háború utáni több évtizedes integrálódási folyamatokra, az integráció elmélyítését hirdette meg, aminek logikusan ki kell terjednie a pénzügyek világára. A másik nagy folyamat viszont hirtelen tört felszínre: a szovjet dominancia meggyengülésével az európai közösségtől keletre fekvő országokban hirtelen felgyorsult a parancsuralmi rendszer dezintegrációja. Reményből valóság lett az európai politikai megosztottság megszűnése, eljött a rendszerváltozás kora.

Az integráció elmélyítési folyamatának erőteljes képviselője a francia (szocialista) Jacques Delors, az Európai Bizottság akkori elnöke, aki 1988-ban létrehozta a Delors-bizottság néven ismertté vált tanácsadó testületét a monetáris unió koncepciójának kidolgozására. Ennek lett egyik tagja Lámfalussy, aki a közös európai pénz- és költségvetési politika alapjaival foglalkozó tanulmányával külön is hozzájárult a bizottság jelentéséhez. A későbbi bonyodalmak ismeretében fontos feleleveníteni az ügy általános gazdaságelméleti hátterét, valamint az 1980-as évtized végén fennálló valóságos viszonyokat, és a kettő ütközését.

Közös valuta használata mellett egy sor nyilvánvaló érv szól: megszűnnek a nemzeti valuták ingadozásából fakadó kockázatok, megtakaríthatók a pénzváltásból adódó költségek, a nagyobb pénzügyi piacon hatékonyabbak és olcsóbbak a pénzműveletek, az adósok jobb feltételek mellett jutnak hitelhez. De vannak a rendszer hatékony működésének komoly előfeltételei is: ezek között a kritikus jelentőségű az, hogy mint minden modern pénznem, az uniós közös fizetőeszköz is akkor működik jól a sokféle külső megrázkódtatás idején, ha erős költségvetési politika támogatja. A költségvetési támogatottság ügye azonban nyilván bonyolult ügy, ha nem egyetlen, hanem egy tucat nemzet használja sajátjaként az adott pénzt. Az európai integráció országaiban ugyanis nem létezik egyetlen, közös, közösségi költségvetési politika: az állampénzügyek alapvetően nemzeti hatáskörben vannak, noha van közös uniós költségvetés. Ám az EU közös költségvetésének viszonylag csekély a mérete: az Unió nemzeti termékének egy-másfél százalékát teszi ki. Amel-

lett a nemzeti költségvetési politikák összehangolása elég nyögvenyelősen alakult, így viszont ingatag maradt az euró mögött állított konstrukció. Persze lehetett volna javasolni már 1991-ben, amikor a többéves előkészítést követően nemzetközi megállapodásra ültek össze a nyugat-európai döntéshozók, hogy nőjön meg az uniós szintű költségvetés terjedelme, és persze egyben csökkenjen a tagállami költségvetések mértéke. Vagy pedig eleve valamiféle költségvetési unió jöjjön létre. Annak akkori meghirdetése azonban olyan politikai ügy lett volna, amely mögé nem lehetett kellő politikai támogatottságot állítani.

Így jött létre az a kiinduló állapot, ami a mai napig fennáll, hogy létezik ugyan egy bizonyos európai költségvetés, amelyből a mezőgazdasági termelők és az uniós átlagos fejlettségi szinttől elmaradó területeken élők (így mi, magyarok, és a többi új tagország lakói is) jelentős anyagi támogatást kapnak, ám annak mértéke az egész EU összesített gazdaságához viszonyítva csekély mértékű. Arra semmiképp sem elég, hogy uniós méretekben stabilizálja a gazdasági folyamatokat, tompítsa a valuta értékét befolyásoló külső megrázkódtatásokat. A költségvetési pénzeket döntően a nemzeti költségvetéseken belül osztják szét: harmincszor akkora összegről van szó.

Ami pedig az egyenként önálló fiskális politikák összehangolását illeti, létrehoztak megállapodásokat és közösen elfogadott eljárásokat, ám hamar kiderült, hogy a tagállamokból álló közösségben a kollektív önfegyelem nem nagyon érvényesül. Ha pedig a Bizottság a sarkára áll a közösen elfogadott elvek betartatása, kikényszerítése céljával, akkor az elmarasztalt tagállamok kormányai azonnal „brüsszeli diktátumról” és a „senki által nem választott bürokraták” uralmáról beszélnek – ilyenre elég példát lehetne felhozunk. És ami még komolyabb, előre nem látható fordulat volt: az euró bevezetését követő néhány évben nemcsak a peremvidék kisebb, hagyományosan fegyelmetlenebb országainak kormányai szegték meg a közösen megállapított költségvetési szabályokat. Amint Lámfalussy mondta: „A dologban az a tragikus, hogy a híres Stabilitási és Növekedési Paktumot sem Németország, sem Franciaország nem tartotta tiszteletben, mégsem szankcionálták őket ezért. Frankfurtban sok pénzügyminiszteri ülésen vettem részt, és soha egyetlen pénzügyminisztert sem láttam

kritizálni a másikat”. Tegyük hozzá: a német politika néhány év késéssel elvégezte azokat a reformokat, amelyek kellettek a német költségvetés tartós kiegyensúlyozásához, és a német kormány már a 2008-as válságot követően autentikusan tudott érvelni a pénzügyi fegyelem mellett. Főként úgy, hogy részben önhibán kívül, de főleg önhibájukból egy sor országban felborult a pénzügyi egyensúly, és meggyengült a versenyképesség, fenyegető árnyat vetve az eurózána egészére.

Mindez azonban nem változtat azon, hogy Lámfalussy valóban nagy munkát végzett, amikor az Európai Központi Bank előintézményét (European Monetary Institute) 1993 és 1997 között vezette, és határidőre megteremtette a Gazdasági és Monetáris Unió működtetéséhez nélkülözhetetlen uniós központi bank intézményi kereteit. Az EKB vezetésére már nem pályázott, életkorára hivatkozva. Szakmai pályafutása azonban nem zárult le: az európai értékpapírpiacok új szabályrendszerére ajánlást készítő „Bölcsék Tanácsának” lett elnöke. Aktív maradt, könyvei jelentek meg, és szülőhazájába is gyakran látogatott, a rengeteg meghívás töredékének eleget téve. Arra a történelmietlen kérdésre, hogy újra ugyanúgy tenne az euró megalkotása dolgában, ezt válaszolta: „megtenném, de ötször gyakrabban vakarnám a fejemet”. Hogy ő volt-e az euró atyja? Saját visszaemlékezéseiből kiderül, hogy nem Delors, nem a bizottság tagjaként Lámfalussy, hanem Kohl kancellár volt a kritikus személy, aki nélkül így, és ilyen gyorsan nem alakulhatt volna ki a közös európai fizetőeszköz. A nagy jelentőségű gazdasági konstrukciók mögé mindig kell a politikai akarát. Az euró létrehozásának sikere is az akkori történelmi pillanatban fennálló akarathoz tudható be, és az euróövezet későbbi működési zavarai is jórészt a politika világába vezetnek az okok nyomozóját. Ebben a bonyolult világban töltött be fontos posztokat egy magyar szakember, aki a Dunántúlról indult, brabantinak vallotta magát életútjára visszatekintve, aki így egyaránt tekinthető magyarnak, belgának, európainak.

BOD PÉTER ÁKOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XXIV., Nos. 7.–8.,
August 2015, Budapest.

Editor-in Chief: Gyula Kodolányi.

Publisher: György Granasztói.

Published by Magyar Szemle Foundation.

GÁSPÁR GRÓH, Editor, critic, Director at the Office of the President of the Republic. *A Fulfilled Mission. Béla Bartók Departed Seventy Years Ago*. A meditation on the improbable nature of genius, its firm and personal inner grasp of mission and destiny, of potentials, energy and the chosen path.

GYULA KODOLÁNYI, Editor-in-Chief, Magyar Szemle, writer, Budapest. *May 1990: József Antall Launches His Government. A Hungarian Review Interview, Part I* The author served in 1990–94 as Senior Adviser to the Prime Minister of the first democratic Hungarian government after 1947. He gained unique insights of Antall's character while he was editing and writing the PM's programme address to Parliament, and participated in the process of picking the members of the new cabinet.

GÉZA JESZENSZKY, historian, diplomat, Foreign Minister 1990–94, Budapest. *On the Foreign Policy Programme of the Antall Government, Part I*. The author directed the drafting of the foreign policy section of the government programme, and was in charge of its execution as the head of the portfolio. In this sample chapter of his memoirs, he recalls the debates in Parliament and the press about the cardinal points, including the planned European and Atlantic integration, and a generous transformation of Hungary's problem-laden relationship with its neighbours, in view of the plight of Hungarian ethnic groups and European co-operation.

LÁSZLÓ CSABA, economist, Central European University, Budapest. *A Federal Europe or an Europe of Nations? – Systemic Consequences of the Handling of the Financial Crisis*. Seeing the insolvable opposition between the Lisbon Treaty and the methods chosen in the handling of the crisis of 2009–15, the essay envisages a series of pragmatically viable steps in EU policies, which will radically alter the political essence of the community.

MIHÁLY NAGY, archeologist, Deputy Head of Cabinet for the State Secretary for Culture, Budapest. *A Find without Provenance?*

How Long Will a Curse Sit Over the Seuso Treasure? Part II. Spectacular pieces of the Seuso Treasure, a unique group of silver Roman artifacts, found near Lake Balaton around 1980 and smuggled out to the international black market have been recently purchased and brought back to Hungary by the Government. The Commissioner of the treasure discusses questions of art and iconography in this second part of his study.

PÉTER GYERTYÁNFY, lawyer, former Director of the Office for the Protection of Authors' Rights, Budapest. *He Sowed in Every Wind – György Boytha, the Scholar of Intellectual Property Rights.* On the fifth anniversary of his death, the author presents the characteristic career of Dr. György Boytha (1930–2008), an outstanding Hungarian middle class intellectual in mid-20th century – an excellent education, imprisonment and forced labour under Stalinism in 1952–56, and a late and retarded start on the career of legal scholarship from 1957. The pent up energies produced a flourishing oeuvre, which culminated in his directorship at the Hungarian Office for the Protection of Authors' Rights in 1985, and his appointment as Ambassador and Chief of the Hungarian UN Mission in Geneva in 1993. In his late years as an academic he researched the endangered legal situation of creative work in a situation fatally undermined by the internet.

1944–45 – A series edited by Gyula Kodolányi. **ISTVÁN HORVÁTH**, historian, Budapest – **BARBARA BANK**, historian, Director, Institute of National Memory. *Report from the Buda South Detention Camp. József Mindszenty' Account in the Gyula Illyés Literary Heritage.* The Communist controlled Ministry of the Interior set up, already in 1945, under the Democratic coalition government, a „police observation” center for „unreliable individuals” in an unused military barracks in South Buda. The conference of Roman Catholic Bishops, chaired by Cardinal Mindszenty, compiled a report on inhuman circumstances and police brutality there for Smallholders Party Prime Minister Ferenc Nagy and prominent public figures. A first copy has just turned up in the Illyés family archives.

WORKSHOP – Edited by Judit Kodolányi. **GÁBOR KATONA**, lawyer, Institute of National Memory, Budapest. *Justice of the Courageous. A Late But Not Belated Legal Reckoning for the Perpetrators and Victims of Communist Dictatorship.* Amid changes of governments and parliamentary hassles, a final, fair and complete judicial settlement of this burden of the Hungarian past has been delayed to this day – but it could be done, the author argues.

Books and Events

ANNA SZINYEI MERSE. *Rippl-Rónai, the Hungarian Nabi, and His Friends. An Impeccable Exhibition.* At the Hungarian National Gallery, the Hungarian master's works were exhibited along with those of his French friends a hundred years ago, such as Maillol, Bonnard and Vuillard.

BÉLA S. KIRÁLY. *On a Satirical Tale That Is No Joke at All – Meditations on Michel Houellebecq's Soumission.* France's fashionable novelist writes about a disillusioned 68-er who converts to Islam and lives in the Seventh Heaven with his three wives. (In Hungarian: *Behódolás*, Magvető, Budapest, 2015.)

LÁSZLÓ FÜZI. „Elevated” *Collisions. The Correspondence of László Németh and His Wife, 1920–1973.* A review of the recently published letters edited by Ágnes Németh and Mihály Gál. The letters reveal the inner dramas of a marriage – of a hypersensitive novelist living the conflicts and crises of his imaginary figures, and of a robust wife of four daughters who preserves real life and sanity while she herself often getting close to the brink.

MIHÁLY KUBINSZKY. *St. Margaret's Church in the Lőver Suburb of Sopron.* More than eighty years after the original idea of a new Roman Catholic church in the middle class suburb of Hungary's westernmost city, the building was recently inaugurated – a fine work of modern organic architecture designed by Tamás Supka Kovács.

KLÁRA TÓTH. *Saul's Son.* Our film columnist writes about the artistic talent of László Nemes Jeles, director the great success of this year's Cannes Festival, who confesses his allegiance to the makers of the great *auteur films* of the Seventies, Antonioni, Tvardovsky, Bergmann and Kubrick – and for a more recent exception, Terrence Malick.

ZOLTÁN FÁY. *Pope Francis – a Star of the Hungarian Media.* The press of the Hungarian Left found a favourite subject for its ideological opposition to the present centre-right government: the supposed leftism of Pope Francis, mostly based on misunderstandings and misinterpretations of the Pope's statements.

PÉTER ÁKOS BOD. *Looking Back on Sándor Lámfalussy's Life.* The former Chairman of the Hungarian National Bank assesses the achievement of the recently deceased, Hungarian-born Chairman of the European Monetary Institute, the predecessor of the Central Bank of the European Union.

The Present issue of Magyar Szemle is illustrated with photos of the Seuso Treasure, St. Margaret's Church in Sopron, and art illustrations of the works of József Rippl-Rónai and Aristide Maillol.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BANK BARBARA (Pécs, 1975) történész. 2002-ben végzett a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem-művészettörténet szakán. 2001 októberétől a Történeti Hivatal, majd 2003-tól az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának munkatársa. 2013-ban doktorált. Fő kutatási területe: az internálótáborok története Magyarországon 1945–1953 között; az 1945–1963 közötti magyar történelem. 2014-től a Nemzeti Emlékezet Bizottság tagja.

BOD PÉTER ÁKOS (Szigetvár, 1951) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006), *Az elpolitizált gazdaság* (2011), *Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után* (2012).

CSABA LÁSZLÓ (1954, Budapest) akadémikus, egyetemi tanár (CEU, DE, BCE). Számos magyar és külföldi közgazdasági szaklap szerkesztőbizottsági tagja F. m.: *Eastern Europe in the World Economy* (1990); magyarul: *Kelet-Európa a világgazdaságban* (1984); *Az összeomlás forгатókönyvei* (1994); *Rendszerváltozás a közgazdaságtanban – közgazdaságtan a rendszerváltozásban* (1998); *Economic Mechanism in the GDR and Czechoslovakia: a Comparative Analysis* (1983); *Three Studies on the CMEA* (with a foreword by K. Pécsi, 1985); *The New Political Economy of Emerging Europe* (2005); *A fölemelkedő Európa* (2006); *Crisis in Economics? Studies in European Political Econom* (2009); *Helyünk a világban. A magyar külpolitika a 21. században* (Jeszenszky Gézával és Martonyi Jánossal, 2009).

FÁY ZOLTÁN (Baja, 1966) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán tanult. Írásai jelentek meg töb-

bek között az *Új Magyarországn*ban, a *Napi Magyarországn*ban és a *Magyar Nemzet*ben.

FÜZI LÁSZLÓ (1955) irodalomtörténész, kritikus. 1982 óta a *Forrás* című folyóirat szerkesztője, 1989-től a főszerkesztője. Jelenleg a *Forrás* Kiadó, a Nemzetközi Kerámia Stúdió, a Nemzetközi Zománcművészeti Alkotóműhely és a Népi Iparművészeti Gyűjtemény munkáját összefogó Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek ügyvezetője. Irodalomtörténeti tanulmányokat, esszéket, önéletrajzi esszéket ír. F. m.: *Alkat és mű* (Németh László 1901–1975) Kalligram, 2001; *Kötések, szakadások* (hármaskönyv), Kalligram, 2012

GRÓH GÁSPÁR (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője, a Köztársasági Elnöki Hivatal igazgatója. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), *Cs. Szabó László. A kis népek hivatása.* (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ. Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következmények országa* (2011), *A magyarság rendeltetéséről* (2013).

GYERTYÁNFY PÉTER, dr. (Budapest, 1944) ny. főigazgató, kandidátus, c. egyetemi docens. 1992–2008 között a Szerzői Jogvédő Hivatal, majd az Artisjus Magyar Szerzői Jogvédő Iroda Egyesület főigazgatója. A *Szerzői Jogi Törvény Nagykommentárja* (KJK, majd Walters Kuwer Kiadó, Budapest 2000, 2006 és 2014) szerkesztője és társszerzője. További több mint 90 szerzői jogi szakkönyv, illetve szakkikk szerzője.

HORVÁTH ISTVÁN (Szentendre, 1973), teológus. Tanulmánya- it az Esztergomi Hittudományi Főiskolán végezte. Jelenleg Illyés Gyula hagyatékát kutatja. F.M.: *Illyés Gyula: Ostromnapló, 1945* (szerkesztőként, Nap Kiadó, 2014); *Szerkesztő a vészkorszakban. Illyés Gyula és a Magyar Csillag* (Múlt és Jövő Kiadó, 2014).

JESZENSZKY GÉZA (Budapest, 1941) történész, egyetemi magántanár (Budapesti Corvinus Egyetem). 1976 óta hazai és külföldi egyetemeken tanított a nemzetközi kapcsolatok és a külpolitika témakörében. A rendszerváltozás után külügyminiszter (1990–1994), országgyűlési képviselő (1994–1996 MDF, 1996–98 MDNP). Magyarország nagykövete az Egyesült Álla-

mokban (1998–2002), a Norvég Királyságban és az Izlandi Köztársaságban (2011–2014).

KATONA GÁBOR (Nagykanizsa, 1979) jogász. 2003-ban végzett a Pécsi Egyetem Állam és Jogtudományi Karán. 2004 óta dolgozik a közigazgatásban: előbb jogalkotási szakértő az Országgyűlés Hivatalában, ezt követően a Belügyminisztérium, majd a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium munkatársa. 2014-ben summa cum laude szerzett kodifikátor diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Szakterülete az országgyűlési jogalkotás. 2014 óta a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának jogi vezetője.

KUBINSZKY MIHÁLY (Sopron, 1927). Építésmérnök, az MTA doktora. Munkahelyei: állami építőipar (1950–1957), Nyugat-magyarországi Egyetem (1957–1995), itt 1978-tól az Építéstan tanszékvezető egyetemi tanára. Nyugdíjazását követően Prof. emeritus és dr. h.c. Szakirodalmi munkásságának fő témái a legújabb kori építészettörténet, építészeti kritika, vasúttörténet építészeti vonatkozásai, műemlékvédelem, tájépítészet és Sopron város építésze.

NAGY MIHÁLY (Kaba, 1957) régész-muzeológus. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen végzett, a történelemtudományok kandidátusa címét a Magyar Tudományos Akadémián szerezte. 1983-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Római Gyűjteményének vezetője, illetve a főigazgató tudományos titkára volt. Tudományos főmunkatársként több kiállítás fűződik nevéhez. Ezek közül kiemelkedik *Az első kínai császár cseréphadserege* (1988), illetve a *Lapidárium – a Magyar Nemzeti Múzeum Római Kőtára*, állandó kiállítás (1998). A Seuso-kincs tulajdonjogaért folytatott perben szakértő tanúként képviselte a kormányt (1990–1993). 1998-tól az újonnan létrehozott Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában részt vett a Műemléki és Régészeti Főosztály felállításában, amelynek vezetője is volt. 2008 és 2010 között az Európai Bizottság Oktatási és Kulturális Főigazgatóságának szakértője. 2010-től az Emberi Erőforrások Minisztériumában tanácsadó. Rendszeresen publikál és tart előadást nemzetközi és hazai fórumokon.

S. KIRÁLY BÉLA (Sóvárad, 1957) közíró, politológus, a Magyar Politikatudományi Társaság tagja. A Kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem filozófia-történelem szakán, majd az ELTE

politológia szakán végzett. Társadalomismeretet tanult Eindhovenben világbanki ösztöndíjjal. Esszéket, tanulmányokat, szépprózát, jegyzeteket publikál hazai és külföldi folyóiratokban, napilapokban.

SZINYEI MERSE ANNA, PhD (Budapest, 1942), művészettörténész. 1973-tól 2007-ig a Magyar Nemzeti Galéria főmuzeológusa, főtanácsosa. A két évtizedig fennálló 19. századi állandó kiállítás koncepciójának kidolgozója és társrendezője volt. 1977-től számos kiállítás kurátora és katalógusszerzője Magyarországon, Németországban, Franciaországban, Olaszországban, Hollandiában, Belgiumban, Lengyelországban, Japánban és másutt. Főként az 1800 utáni másfél száz év művészetével foglalkozik, kutatásainak fókuszában az 1860 és 1920 közötti magyar és egyetemes festészet összehasonlító vizsgálata áll. Több száz tanulmány, szakkikk mellett főbb önálló kötetek: *A Majális festője közelről* (Budapest, 1989); *Szinyei Merse Pál élete és művészete* (Budapest, 1990); *A magyar tájfestészet aranykora 1820–1920* (Budapest, 1994); *Pleinair-Malerei in Ungarn* (Osnabrück, 1994); *Hongaarsche Schilderkunst 1860–1910* (Den Haag – Gent, 1995); *Alla ricerca del colore e della luce* (Firenze, 2002); *Az impresszionizmus sodrában* (Budapest, 2009); *Kosztai József* (Budapest, 2014); *Mészöly Géza* (Budapest, 2015); *Dósa Géza* (Marosvásárhely, 2015).

TÓTH KLÁRA (Nyíregyháza, 1953) filmkritikus, publicista. Dramaturgként több játék- és dokumentumfilm munkálataiban vett részt. Kritikái, tanulmányai 1989 előtt a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban, később többek között a *Forrás*, *Magyar Nemzet*, *Népszabadság*, *Élet és Irodalom* oldalain jelentek meg. A *Magyar Szemlének* 1996–1999-ig szerkesztője, máig állandó filmkritikusa. A Magyar Művészeti Akadémia tagja. F. m.: *Elem Klimov – kismonográfia* (1990), *Don Quijote köpenyében* (Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról, 2005); *A láthatatlan ország* (esszék, kritikák a dokumentumfilmről, 2011), *53 magyar film* (szerkesztőként, 2015).

MODERN IDŐK – MAGYAR MŰVÉSZET A MILLENNIUM ÉS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

*A Magyar Nemzeti Galéria újrendezett
20. századi állandó kiállítása 2015. július 1-jétől*

A múzeum felújított, második emeleti központi termeiben látható a 20. századi állandó kiállítás, amely a századfordulótól a második világháború végéig terjedő időszak legfontosabb alkotóit és törekvéseit mutatja be. Az 1896 és 1945 közötti művészetre koncentráló kiállítási egységben közel 150 festmény, 30 szobor és 200 érem tekinthető meg.

A tárlaton a korábbiaktól némileg eltérő stílári hangsúlyokkal, új szempontok szerinti tematikai egységekkel és életmű-preferenciákkal találkozhat most a közönség. A szimbolizmus és a szecesszióhoz köthető alkotások közül kiemelkedik Gulácsy Lajos *Varázslat (Varázsló kertje)* című műve. A Magyar Vadak, a Nyolcak (többek között Czöbel Béla, Czigány Dezső, Pór Bertalan, Kernstok Károly művei), az avantgárd (Nemes Lampérth József, Uitz Béla, Bortnyik Sándor, Tihanyi Lajos alkotásai) mellett a két világháború közötti tendenciák, Vajda Lajos és Ámos Imre festészete kapott helyet. A nagybányai művésztelep alkotói – főként Ferenczy Károly –, illetve Rippl-Rónai József művészetén túl a Képzőművészek Új Társasága (KUT) tagjainak (például Berény Róbert, Márffy Ödön) és a Gresham-kör művészeinek (Szőnyi István, Bernáth Aurél, Egry József, Pátzay Pál) remekművei tekinthetők meg.

A festmény-, szobor- és éremanyag mellett a tárlaton az Iparművészeti Múzeumból kölcsönzött tárgyak is láthatók, amelyek a századforduló és a Bauhaus mesterművei között kaptak helyet, elsősorban azokban a korszakokban, amelyekben a művészek összművészeti szellemben, tehetségüket számos műfajban próbára téve alkottak: festettek, kerámiát, bútort és kárpitot terveztek. Az eredeti enteriőröket korabeli, archív fotográfiák segítségével megidéző terekben a gödöllői művészkolónia mesterének, az építész Toroczkai Wigand Edének népmesei motívumokkal díszített faragott bútorai, Rippl-Rónai Józsefnek az Andrássy-ebédlő számára a Zsolnay-gyárban kivitelezett burjánzó szecessziós kerámiái, vagy Breuer Marcell világhírű csövázás bútorai láthatók.

A kiállítás egyik izgalmas újdonsága az *Egy nagypolgári otthon művészi harmóniája – A Schiffer-villa* címet viselő terem. A nagy sikerű építési vállalkozó, a mecénás Schiffer Miksa, a neves építész Vágó József által tervezett, 1911-ben elkészült otthona a korszak modernizációs törekvéseit érzékelteti. A második világháborúban súlyosan megsérült villát Rippl-Rónai József és Csók István pannója, Kernstok Károly üveglablakterve és Fémcs Beck Vilmos kútfigurái idézik meg.

SZÁZAD V · É · G

— • ÚJ FOLYAM 76. SZÁM 2015. 2. • —

— • BIOETIKA • —

Nyirkos Tamás: A bioetikai viták retorikai közege

Barcsi Tamás: Emberi méltóság és bioetika

Nemes László: narratív medicina és bioetika

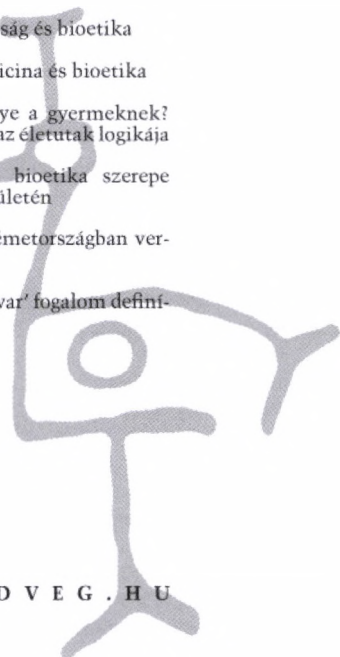
Kovács Gusztáv: Hol a helye a gyermeknek?
A reprodukciós medicina és az életutak logikája

Sándor Judit: A feminista bioetika szerepe
a kortárs biotechnológia területén

Rózsa Erzsébet: Bioetika Németországban versus német bioetika

Tari Gergely: A 'mentális zavar' fogalom definíciós nehézségei

W W W . S Z A Z A D V E G . H U

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány
Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés
DOMBI VIKTÓRIA
Nyomda: SÉD NYOMDA KFT.,
Felelős vezető: KATONA SZILVIA

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4980 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra

hajóval fél évre: 16 000 Ft,
légi postán: 18 000 Ft;
Európába: 15 000 Ft;
elsőbbbséggel: 17 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjá-
ban érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapestén és az ország
nagyvárosaiban, és a Magyar
Szemle Könyvekkel együtt az
alábbi könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint az
ALEXANDRA és
a LÍRA hálózatában is,
Budapestén és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves
elnézésüket kérjük. A szerk.

VOLUME VI., NO. 4.

BUDAPEST

JULY 2015

HUNGARIAN R E V I E W

A bi-monthly journal from Central Europe

VIKTOR ORBÁN On Civic Conservatism • DAVID GOODHART Has the Left Had Its Day? • MARK ALMOND Hungary's Double Migration Crisis • 1988–1990: GÉZA ENTZ on Miklós Németh, GYULA KODOLÁNYI on József Antall • ÁRPÁD KADARKAY War and Art – Memoirs of a Hungarian Childhood • THOMAS KABDEBO Pendragonia – In Memoriam Klári Szerb • DÓRA BITTERA and TAMÁS B. MOLNÁR on Medieval Traditions of Hungarian Cuisine • ANNA SZINYEI MERSE Rippl-Rónai, the “Hungarian Nabi” and Friends

(...) nem hiszem, hogy egy viharos történetű közép-európai ország miniszterelnöke megengedhetné magának, hogy a történelmet ne ismerje. Lehet anélkül politikus, de államférfi nem – márpedig Antall államférfi volt. Ismerte a magyar hagyomány és mentalitás évszázadait, de jól ismerte Európa történelmét és a nyugati gondolkodást is, vagy akár Izrael történetét vagy az iszlám világ arcait. Belső törekvés volt benne az enciklopédikus tudás megszerzésére a történelemről és a kultúrákról. Politikus édesapja személyében valódi mesterral ajándékozta meg őt a sors, és mivel nagy lakásuk Budapest szívében, a Kárpátia vendéglő felett, a demokratikus politikacsinálás egyik informális középontja volt 1945-47-ben és 1956-ban is, személyesen ismerte a kor nagy politikusait, elsősorban a Kisgazdapárt vezetőit – Varga Béla parlamenti elnököt, Kovács Béla pártfőtitkárt, vagy a diplomata Szent-Iványi Domokost, a Magyar Ellenállási Mozgalom (1943–1945) vezetőjét, aki mindenkinél jobban ismerte az Egyesült Államokat. Tizenkét éves volt Antall 1944-ben, amikor édesapja már bevonta őt a zsidók, lengyelek és más, a nácik által üldözött emberek mentésébe. Később, a kommunista rendszer évtizedei alatt – ez szinte valószínűtlennek hathat ma, amikor mindenki a pillanatnak él – Antall tudatosan képzi magát tovább a politika tudományában, és elolvas minden fontos könyvet – például sok nagy politikus memoárjait. Amikor a saját kormánya ellenzékének legvehemensőbb pártja, a Fidesz meghívja őt politikai akadémiájára 1991-ben, hogy előadást tartson, ő Korniss Gyulának, a két háború közti neves filozófusnak klasszikus, *Az államférfi* című könyvéből emeli ki azokat a tulajdonságokat, amelyeket a sikerhez el kell sajátítania a fiatal politikusnak a pszichikai és szellemi felkészülés útján.

KODOLÁNYI GYULA

